

Tartalom

Terror

- Tamási Erzsébet :
[Sztereotípiák virágzása: a média és a női terroristák](#)7-16 [70.69 kB - HTML]

Történelem

- Andreides Gábor :
[Az államosítás és a Magyar Távirati Iroda működése a Tanácsköztársaság alatt](#)19-26 [64.63 kB - HTML]
- Vörös Boldizsár :
[Különböző politikai rendszerek - hasonló humoros alkotások? 1919 fordulatai viccekben és karikatúrákban](#)27-41 [84.62 kB - HTML]

Új média

- Velics Gabriella :
[Újságok, újságírók és olvasók: átmenet a famentes jövőbe](#)45-65 [121.04 kB - HTML]
- Palyik Katalin :
[A képi kultúra megőrzése. Hogyan találhatunk pirosuló hunyort a Nemzeti Audiovizuális Archívumban?](#)67-78 [70.62 kB - HTML]

Sztárok

- Mátay Mónika :
[Egy nődandy karrierje: képek Batthyány Apraxin Júlia életéből](#)81-86 [47.22 kB - HTML]

Nyilvánosság

- Hammer Ferenc :
[Az éjszakai élet mint populáris nyilvánosság a szocializmusban](#)89-107 [125.98 kB - HTML]

Oktatás

- Koltay Tibor :
[Médiaműveltség, média-írástudás, digitális írástudás](#)111-116 [45.75 kB - HTML]

Magyarország

- Szikora József :
[Otthon lesz-e általa? Alternatív gondolatok a médiáról](#)119-121 [32.67 kB - HTML]

Kritika

- Pogácsás Anett :
[Koltay András: A szólásszabadság alapvonalai - magyar, angol, amerikai és európai összehasonlításban \[könyvismertetés\]](#)125-128 [34.27 kB - HTML]
-

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2009 tél

Terror

[Tamási Erzsébet:](#)

Sztereotípiák virágzása: a média és a női terroristák

A terrorista nők szenzációt jelentenek a médiában. A szenzáció mögött jól kirajzolódnak a mindennapokban és a tudományban egyaránt használatos nemi sztereotípiák. A terrorista nőkkel kapcsolatos médiakutatások megrajzolták a terrorista nők általános médiaképét. Ezek a nők a végső kétségbeesést szimbolizálják, sokkal inkább áldozatok, mintsem cinikus, civil polgárokat, köztük gyerekeket pusztító gyilkosok. A női merénylőt inkább áldozatnak tekintik, mint elkövetőnek, korábbi sérelmeinek feltárása, megmagyarázása együttérzést kelt. A férfi terroristával ellentétben a nő a „fekete özvegy”, aki erőszakhoz folyamodik, mert megfosztották a férfitől, megerőszakolták, elrabolták, családját kiirtották, agy mosásban részesítették. Mindeközben a hasonló szociális helyzetű, magánéletével kínló terrorista férfiak iránt a média semmiféle szimpátiát nem tanúsít.

1. Nők, terrorizmus, tudomány

Hány nap az élet? Meddig érdekli a médiát egy-egy ember élete és halála?

A tudomány arra törekszik, hogy a lehető legtöbb oldalról mutasson be, írjon le társadalmi jelenségeket, összefüggéseket, törvényszerűségeket állapítson meg, ahelyett, hogy megítélje, és előítélettel átitatva terjessze azokat. A tudomány elsősorban megfigyel. Kérdése a „mi ez?” és a „miért ez?”, a lehetséges és többféle választ pedig körültekintően és sok nézőpontból interpretálja.

A politikának és a közösségek tájékoztatásának ettől lényegesen eltérő a célja. Nincs idő a részletekkel és a finomságokkal bíbelődni, csak a határozott, egyszerű, egyértelmű állítások hoznak szavazatokat és nézettséget, ezek lehetnek népszerűek, hatékonyak. A populáris, ha úgy vesszük, politikai és médiakommunikációnak szükségszerűen másként kell hangoznia, mint a tudományos értékeléseknek. Inkább állítások és ritkábban kérdések formájában jelenik meg. A megközelítés azonban nem változik: *a terrorizmus kapcsán másként ítéljük meg a nőket, mint a férfiakat.*

A terrorista nőkről szóló médiadiskurzus¹ azonban minden műfaji különbözőség ellenére nem sokban tér el a tudományos elemzések fejtegetéseitől. Az ok igen egyszerű. Egyrészt a mediabeli közlések alapját és ezzel a hitelesség látszatát a szakma jeles képviselőinek nyilatkozatai és hosszabb-rövidebb írásaira való hivatkozások adják (Talbot, 2001). Másrészt a terrorista nőktől származó közvetlen információk az újságírókon keresztül kerülnek nyilvánosságra, hogy interjúik, híradásaik azután szakirodalmi forrásként zárják a kört.

A terrorista nők szenzációként való tálalása a médiában igencsak új keletű: öngyilkossá kellett lenniük, hogy főcímként jelenjenek meg. Még jó néhány év telt el, mire a terrorista nők médiamegjelenítése tudományos kutatás vizsgálati tárgya lett.²

Elizabeth Gardner amerikai médiakutató 2007-ben összefoglaló tanulmányt készített a témában. A szerző 236 jelentős angol nyelvű lap³ női terroristákkal foglalkozó híryanagát vizsgálta meg, a 2001 és 2005 közötti időszakban. Ezek alapján összehasonlította a hivatalos állami szervek kijelentéseit, a tudomány képviselőinek megállapításait és a terrorista nők, valamint családtagjaik és ismerőseik nyilatkozatait. Mindezekből azt állapította meg, hogy az újságírók – nemüktől függetlenül – saját véleményükre támaszkodnak, ismert, közhelyszerű sztereotípiákat használnak, közléseiket személyes érzelmeik és benyomásaik határozzák meg, nem pedig az általuk is hivatkozott konkrét források (Gardner, 2007).

Arra a kérdésre, hogy mi motiválja a női terroristákat, három fő okot jelölnek meg a híryanagok. Az első helyen a nacionalizmus áll, ezt követi a bosszú, a harmadik helyen pedig a mártírium utáni vágy található. Igen érdekessé válik ez a sorrend, amikor a szerző összeveti a különböző forrásokkal. A bosszú mint készítő erő, minden válaszadó szerint lényeges. Meglepetésére csak maguk a terrorista nők nem hangsúlyozzák ezt a motívumot (lásd a táblázatot).⁴

Motívumok	újságírók	női terroristák	női terroristák barátai, családtagjai	terrorista csoport	tudósok	kormány	mások
Bosszú	47	0	57	13	33	0	57
Nemzeti, hazafias érzés	26	40	7	38	17	33	14
Női büszkeség	11	0	0	0	17	0	0
A mártírium iránti vágy	5	27	7	0	17	0	0
Menekülés a rossz helyzetből	5	7	0	38	17	0	14
Család, becsület védelme (redemption)	5	0	0	13	0	33	14
Vallási okok	0	27	0	0	0	0	0
Áldozattá válás	0	0	29	0	0	33	0
Hibás adatok	19	15	14	8	6	3	7

Forrás: Gardner (2007: 919)

Ugyancsak preferálják a nyugati médiumok és a tudományos elemzők is „a női büszkeség”, az „én is meg tudom tenni azt, amit a férfiak” elv kiemelését a terrorista nők késztetései közül (Talbot, 2001; Beyler, 2003), miközben ez az indíték egyáltalán nem szerepel a női terroristák, rokonaik, ismerőseik, csoportjaik nyilatkozataiban. Csak a női terroristák említenek azonban vallási okokat tettük elkövetésére, hasonlóképpen a mártírium iránti vágy is csak az ő nyilatkozataikban és nagyrítván a kutatók magyarázatai között tűnik fel. A média hírek nem hangsúlyozzák ezt a motívumot.

Nemkülönben érdekes, miként oszlanak meg a magyarázatok a nők terrorista akcióinak okairól. A tudomány képviselői és az újságírók előszeretettel említik a hajtóerők között a feminizmust mint a női egyenlőség elérésének vágyát. Ezt az állítást azonban egyetlen más forrás sem erősíti meg, kiváltképp nem a terrorista nők és a hozzájuk közel állók.

Az elemzés azt mutatja, hogy a terrorista nők médiaábrázolása követi a tudományos megállapításokat, és a két alapvető megközelítést alkalmazza: a társadalmi, elvi okok szintjén magyaráz és – az esetek többségében – a személyes indítatások és jellemzők szerint. A médiában a női terroristákat leginkább személyes indítékok vezérlik, és csak másodsorban motiválják elvi, politikai célok (Kimhi & Even, 2004). Ha női terroristákról van szó, a média nem elégszik meg az érintettek által közöltekkel, „alternatív magyarázatokat” keres (Patkin, 2004; Zedalis, 2008). A nacionalizmus, a vallási fanatizmus mellé társítja a bosszú, a mártírium, az önfeláldozás, a női büszkeség, a feminista öntudat, a családi, személyes tragédiák keltette harag motívumait.

Úgy tűnik, a média jobbára sztereotípiákkal dolgozik. Ez nem újdonság, a női bűnözők médiatálatlálásakor ugyanez figyelhető meg, sőt ez alól a kriminológiai szakirodalom interpretációja sem kivétel. A terrorista, ha nő, akkor gyermekkorában megerőszakolt, özvegyként kihasznál és felhasznált, de minden esetben áldozat, akinek oka, mentsége van tetteire. A média szemében lehet bátor, heroikus áldozat, de csak ritkán hidegvérű gyilkos (Patkin, 2004: 86; Gardner, 2007: 924), akinek legfőbb jellemzője a kényszerítettség (Cunningham, 2003: 186). Ugyanakkor többen állítják, hogy a valóságban, azaz a terrorista nők vallomásai szerint, szinte semmilyen különbség nincs a férfi és női terroristák motívumai között (Patkin, 2004; Nacos, 2008; Zedalis, 2008).

A nyugati média „torzításai” természetesen nem kizárólagosak. A terrorista csoportok és a velük szimpatizáns sajtó hasonlóképpen ismeri, és a közönség, az olvasók együttérzésének elnyerése érdekében használja a nemi sztereotípiákat és az azokból adódó előnyöket. Addig, amíg a civilizáltnak mondott világ nőképe saját vágyott értékrendjének igazolását vetíti a női terroristákra (értsük ezen a férfiak általi és/vagy társadalmi elnyomást, a nők kizsákmányoltságát és alacsonyabb hatalmi pozícióját, a feminista elkötelezettség fontosságát, a gyengeségre, védtelenségre kényszerítettség hatását stb.), az ellenoldal (a „terroristák” oldala) is kihasználja ezt a nőkkel kapcsolatos „lovagiasságot”. Annál is inkább, mert a nőkre vonatkozó szerepelvárások gyökere univerzálisnak látszik.

Bizonyos elemzések szerzői felróják az Egyesült Államok nagy sajtóorgánumainak, hogy nemigen foglalkoznak a női terroristákkal. Robert L. Handley és Sara Stuckman (2005) 280 amerikai újság anyagának tanulságát összegezve állapítja meg, hogy az egyesült államokbeli média igen ritkán veszi tollára a női terroristákat, feltehetően azért, mert ezek a terrorcselekmények az országon kívül történnek.⁵ Az amerikai hivatalos álláspont ráadásul igen határozottan hangsúlyozza, hogy a terrorista az terrorista, nem számít, milyen nemű, korú, vallású, azaz minden szempontból megtagadja tőle a szimpátiának még a látszatát is. Mindennek ellenére, ha helyenként és időnként kikerülhetetlenül felbukkan a hírekben egy-egy női terrorista, a sajtó a szokványos sztereotípiákkal él: nem normális, ha nő erőszakot, ráadásul politikai, fegyveres erőszakot alkalmaz. A szerzők szerint az amerikai újságírók úgy tesznek, mintha a nők korábban soha sem vettek volna részt terrorista műveletekben, sőt természetellenesnek tartják a részvételüket. Extrém feminizmust, a nők ostobaságát, naivitását emlegetik, és meggyőződéssel állítják, hogy a nők csak kisegítők, mellékszereplők a terrorista csoportokban, és valójában csak a férfiak hatása, befolyása, kényszere alatt állnak.

A nyomaték kedvéért az amerikai média a terrorista nők leírásakor minden nőiesnek tartott hírelemet hangsúlyoz,

feltünteteti a nők életkorát, családi kontextusban szerepelteti, amatőr résztvevőnek állítja be őket, és legfőképpen áldozatnak, akire pusztán érzelmi felelősség nehezedik. A legritkábban esik szó a cselekmény politikai, társadalmi vagy éppen nacionalista indíttatásáról, háttéréről és az erőszak felelősségéről.

2. Az ellenséggyártás

Az egymással szemben álló közvetlenül érintettek, azaz az „ellenséges” csoportok homlokegyenest más oldalról interpretálják a női merénylők tetteit (Hasso, 2005; Patkin, 2004; Standish, 2007).

Az *izraeli médiában* a terrorista nők a nyugati nőmítosz alapján ítéltetnek és jelenítettnek meg.⁶ Minden személyes, pikáns részletet, pletykát megírnak, mint amilyen a szerelmi életük, a válásuk, a gyerekeik és a meddőségük, a szüleikkel való kapcsolatuk, az iskolázottságuk és a szegénységük. Szóval mindaz megtalálható a cikkekben, ami csak igazolja a nőkről alkotott sztereotip filozófiát. Az izraeli újságok előszeretettel használják a „megerőszkolt arab nő” fordulatot, a női szegényt, a család tisztessége iránti önfeláldozást mint a beszervezhetőség fő okait.

Úgy tűnik, ha az éppen adott terrorista nő nem felel meg az előre gyártott képnek, „van másik”, jön a következő sztereotípiák, az elválsága, gyermektelensége okán családjától eltávolodó, renitens, elidegenedett, modern nőalaké, aki jobbnak látja, ha meghal, mert a családjára számára teher, szegény, persona non grata, nem elfogadható többé (Issacharoff, 2006; Yadlin, 2006).

A *palesztin média* szerint a fegyveres akciókban részt vevő nők egyenlő harcostársaik a férfiaknak, közös céljuk a nemzeti felszabadítás (Issacharoff, 2006), bátrak, hősnők, úttörők (Schweitzer, 2008). A palesztin média nem közöl személyes jellemzőket, részleteket sem a női, sem a férfi harcosokról. Száraz közlések és magyarázatok a jellemzők arról, miért is van szüksége a szervezetnek női katonákra. A nők részvételének legitimálását a nemzeti érzés, a szabadság és a függetlenség közös céljának elérésére alapozzák (Kimhi & Even, 2006; Yadlin, 2006). A férjezett nők, gyerekes anyák öngyilkos akcióit a súlyos társadalmi helyzettel, a végső elkeseredéssel, a hontalansággal és az állandó fenyegetettséggel indokolják. A nyilvános interjúk nemzeti, vallási üzenetekkel teltek. Ugyanakkor a frissen börtönbe kerülő, sikertelen akciókban részt vevő terrorista nők személyes motívumokat sorolnak fel, mint a másfajta élet utáni vágy, a családi kötöttségektől való szabadulás, de néha bosszú és bizonyítás is szerepel az okok között (Schweitzer, 2008; Berko & Erez, 2008). A börtönben töltött hosszabb idő után azonban megváltoznak a nők nyilatkozatai, és előkerülnek a heroikus, hős, nemzeti felszabadító, mély vallási meggyőződés vezérelte indokok (Berko & Erez, 2008).

Kettősség jellemző az orosz-csecsen konfliktus kapcsán megjelenő kommunikációra is. Az *orosz média* nevezte el a csecsen terrorista nőket „fekete özvegyek”-nek, azt állítva róluk, hogy családjukban megerőszkolt, elnyomott és megkínzott, bedrogozott lények, „zombik”, akiket saját környezetük kényszerített az öngyilkosságra fajuló akciókra. A zombiasításra igen jó példa Zarema Muzsikojeva 2003. július 9-ei akciója: egy moszkvai kávéházban sikertelen bombamerényletet hajtott végre. Elfogták és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, de az orosz hatóságok számos interjút, sőt televíziós szereplést is engedélyeztek számára. Az alap sztori szerint tizenévesen férjhez ment, gyereke van, férje elesett az oroszok elleni harcokban. Annak érdekében, hogy elkerülje a szokás szerint kötelező házasságot elhunyt férje testvérével, és megszabaduljon sógornője szolgásgától, hátrahagyta a gyerekét, és megszökött. Magával vitt 800 dollár értékű ékszert is. Munkát nem talált, így a hegyek között működő szélsőséges muszlim harcosokból álló csecsen terrorista táborba kényszerítették, ahol öngyilkos terroristának képezték ki. Elmondása szerint verték, és a tábor vezetője megerőszkolta, de nemcsak őt, hanem a táborban élő többi nőt is rendszeresen ütötték, szexuálisan használták és droggal tömték. Egy hónapos kiképzése után küldték a moszkvai akcióba. Elfogatásakor azt nyilatkozta: „Mi maradhatott más a számomra? Csak a szegény. Ezért jelentkeztem és kértem, hogy mártírrá lehessenek” (Sjoberg & Gentry, 2007: 105). Bár az orosz interpretáció az ellenség brutalitását volt hivatva hangsúlyozni, leginkább a csecsen nők iránti szimpátiát erősítette világszerte.

Egy 2003-ban készült orosz közvélemény-kutatás szerint a megkérdezett oroszok 84 százaléka azt gondolta, hogy a csecsen női öngyilkos merénylőket kényszerítik az öngyilkosságra, és csak három százalékuk hitte, hogy a merénylet önkaratuk megnyilvánulása. Sőt a nyugati médiában is az oroszok háborús akcióit teszik felelőssé a csecsen nők tetteiért (Stack & O'Connor, 2007: 96).

A *csecsen interpretáció* szerint viszont a nők az orosz elnyomás, szétbombázott életük, megölt családtagjaik, reménytelen, kilátástalan jövőjük, békétlen jelenük, eltűnt biztonságuk miatt vállalják a végső, öngyilkos bosszút (Speckhard & Akhmedova, 2008; Sjoberg & Gentry, 2007).

Az azonban tény, hogy a világ bármely táján keressük is, a média nem tesz említést kifosztott férfiakra, akiknek kiirtották családját, megölték feleségüket, anyjukat, lánytestvéreiket, szétbombázták házaikat, akiket megkínzottak, megerőszkoltak. Vezethette volna mindez őket is ellenálláshoz, gyilkos erőszakhoz, de ilyesmiről nem szól egyetlen hír sem. Úgy tűnik, a nők sokkal jobban használhatók az ellenséggyártó propagandához. A politikamentesség hangsúlyozása, a személyes indokok kiemelése illik a nők áldozatiságának bemutatásához. A háború logikájához alkalmazkodó propaganda ezzel hangsúlyosabbá teheti az ellenfél brutalitását, férfias kegyetlenségét, és nem utolsósorban a támadás és a védekezés véres, de morális igazságosságát.

Az ellenséggyártás ipari méretekben bányászható a fejlett világ terrorizmus elleni harcának médiaközvetítésében és a semmivel sem különböző a másik oldal, a terroristáknak nevezettek ellenpropagandájában. „A média része a háborúnak, a CNN sokkal fontosabb, mint a repülőgépek” – állítja a Hezbollah egyik vezetője (idézi Zedalis, 2008: 57).

3. Nők férfiszerepben

A terrorista nőkkel kapcsolatos médiaattitűdöket egyes kutatók a politikus nők megjelenítéséhez hasonlítják. Brigitte L. Nacos (2008) figyelemre méltó elemzése a médiát teszi felelőssé a nőkkel kapcsolatos sztereotípiák terjesztésében. Úgy véli, hogy a média a női terroristákra és a női politikusokra szinte ugyanazt a klisé alkalmazza, mégpedig a „nők férfiszerepben” sztereotípiát. Arra nem talált bizonyítékot, hogy akár a női politikusok, akár a női terroristák motivációjuk, képességeik szempontjából tényszerűen megkülönböztethetők lennének.

Az általános médiaábrázolás szerint a nők a politikában az empátiát, a gyakorlatiasságot, a becsületességet képviselik, keményen dolgoznak, különösen az olyan, érzelmeiket és az együttérzést igénylő területeken, mint az oktatás, az egészségügy, a szociális kérdések. Ezzel szemben a férfi politikusokra a kíméletlenség, a mérhetetlen ambíciók kielégítése és a keménység a jellemző. Nacos szerint a nőpolitikusokat norma alóli kivételnek, a politikában elvárttól eltérőnek jellemzi a média. Véleménye szerint, míg az elmúlt évtizedekben a női politikusokra ragasztott sztereotípiák – legalábbis a médiában – meggyengültek, addig a terrorista nőkkel kapcsolatosan ez nem mondható el.

Összegezve: a média előszeretettel használ bevált toposzokat a terrorista nőkkel kapcsolatosan. Mi más várható akkor, amikor a kutatások sem tárnak fel többféle okot és indokot, a média terroristanő-képe pedig jórészt a tudomány művelőinek munkáin alapul? Természetes, hogy a média számára nem a sokféle megközelítést megengedő, bizonytalan tudományos „hitelesség”, hanem a hírértékű, a különleges, a bombasztikus a fontosabb – és nyilvánvalóan ez a kifizetődőbb.

4. Példák a terrorista nők médiabeli megformálásának arzenáljából

4.1. A nő külseje

A média sosem feledkezik meg a terrorista nők külsejének részletes leírásáról, öltözkük, nőies megjelenésük hangsúlyozásáról. A női terroristák a cikkekben „izgalmasak, szívélyesek, szépek”, még a legbrutálisabb elkövető is „női vamp” a médiában. A hangsúly a nőies külső és a drasztikus, férfias tett közötti feszültségre esik. Ilyenkor szinte soha sincs szó a női terrorista elképzeléseiről, politikai elveiről.

Nacos (2008) összegzése szerint a női terroristák a médiában jobbra egyedülálló, „misztikus szexuális vonzerejű” nők, akiknek az elvesztett, többnyire férfi családtagokért való bosszú fontosabb, mint a politikai meggyőződés. A terrorista nők szexualizáltsága különösen az ír terroristák esetében vált hangsúlyozottá az angol sajtóban. A halál és a szex együtt említése, a „terror farmerban”, a „szőke bombázó” és a hasonló jelzők azt mutatják, hogy a terrorista nő csak szép, fiatal és szexi lehet (Steel, 1998). A „poszterlányka-terroristák” képei bejárták és járják a világot. Szép, szenvedő, vad, kiszolgáltatott arcok adnak háttérrel annak a mondandónak, hogy a közönség szimpátiájának felkeltéséhez és megszerzéséhez elég nőnek lenni. A média kedvencei Leila Khaled, a palesztin gépeltérítő, Ulrike Meinhof lobogó hajával, Patty Hearst fegyverrel a kézben, Kim Hion Hui, a koreai gépeltérítő elegáns kiskosztumban vagy a fekete özvegyek titokzatos fátylak mögött – e képek mind veszélyes, izgalmas, fájdalmas és izgató színben láttatják a nőket. Azt közvetítik, hogy külső okok miatt szokatlan szerepben tűnnek fel, de mégsem ők az ördögök. A terrorszervezetek természetesen maguk is kihasználják a nők nyújtotta kedvező bemutatkozást. A Tamil Tigrisek (Liberation Tigers of Tamil Eelam) nagyon sikeres volt a nők médiafuttatásában. Aktív női harcosaik rendszeresen szerepeltek a sajtóban, könyveket írtak, interjúkat adtak, filmet készítettek róluk, de ugyanez elmondható szinte valamennyi hasonló szervezetről.

4.2. A szerelmes nő

Külön kategória a „terroristának lenni a szerelemért” ábrázolás. A szerelemtől elvakult nők követik a „démoni” férfit (Morgan, 1989). A Patty Hearst-imázs igencsak élő, a szerelmes nő, aki öl és bombát szerel, de meghalni is kész az imádott terroristáért.⁷ A zárt és titkosan működő csoportban a szexualitásnak lényeges szerepe van, az integritás fenntartásának szükséges eleme. Egyes csoportokban tiltott a tagok közötti szexuális kapcsolat, másutt – éppen a szervezett zártság miatt – szinte kötelező:

„A szabad szerelem fontos elve a csoportnak. Nyilvánvaló, hogy a földalatti forradalmi akció miatt nem mehetnek az utcára és kereshetnek szexet a szokásos módon. Ezért a csoporttagok figyeltek egymás effajta igényeire is. Mégsem kényszerítettek senkit a csoportban szexre. De ha az egyik társ megkérte a másikat, az volt a bajtársi, ha igent mondott” (Patricia Hearstöt idézi Galvin, 1983: 26).

A vezér barátnőjének lenni azonban nem jelent egyben vezető pozícióba kerülést a nők számára. A szex meghatározza hatalmi súlyukat, de vezető szerepüket nem (Galvin, 1983).

4.3. Az „áttört üvegplafon”

A női terrorista az egyenlőség harcosa, a patriarchális társadalmi nyomás alól a szabadságért az egyenlőségnek ezt az akár deviáns útját kénytelen választani (Morgan, 1989; Nieves, 2006; Talbot, 2001). A média egy része szerint ott, ahol a nők erős elnyomás alatt élnek, ahol férfiak dominálnak az élet minden szegletében, a nők egyenjogúság utáni vágya olyan erős, hogy akár a terrorizmusig vezethet. A média különösen a muszlim nők öngyilkos merényleteit véli a férfi dominálta világ tarthatatlansága bizonyítékának.

Az 1970-es években azonban a német média hiszterizálta a terrorista nőket, úgy ábrázolva őket, mint akik férfiak

akarnak lenni, de nem tudnak azonosulni teljesen a vágyott férfiképpel (Bielby, 2006). Az örült hisztérikát ábrázolják az Ulrike Meinhofról közölt képeken, és ez a tendencia napjainkban is tart, amikor koponyájának vizsgálatáról vitáznak a sajtóban.⁸

4.4. A kemény nő, aki már keményebb is, mint a férfi

A média igencsak kedveli „a nő, ha kegyetlen, akkor fanatikusabb és végzetesebb, mint a férfi” sztereotípiát, az okot a nők bizonyítási kényszerében látja. Bár bizonyos fokig szimpatizál ezzel a típussal, de mégsem tartja „igazi nőnek”. Ő a rossz anya, aki fanatikus elveiért feláldozza nemcsak magát, hanem gyerekei jövőjét is. Az effajta ábrázolás a terrorista apák esetében elő sem fordul. A társadalom sokkal jobban fél az erőszakos nőktől, mint az erőszakos férfiaktól, sokkal fenyegetőbbnek tartja őket. Ha a nő a tradicionális férfiszerepet, az agresszor szerepét alkalmazza, és jól csinálja, akkor a férfiak a nőkkel szembeni legvégső fegyverüket: fizikai felsőbbrendűségüket vesztik el. A férfiak így kasztrálva érzik magukat. Ez a filozófia egy német militáns feminista csoport, a Die Rote Zora céljaiban meg is jelent. A női szerepváltás következtében megrendül a férfiak nők iránti bizalma, a rendőröket is arra oktatják, hogy egyetlen nőben se bízzanak. Ki várná a jól öltözött, csinos fiatal nőtől, hogy fegyvert rántson, bombát rejtegetessen a kosztümje alatt? A nők ezért lehetnek sikeresebbek a terrorista akciókban, mert a meglepetés, a váratlanság erejével hatnak. A férfiak attitűdje szerint, ha egy nő kezében bár fegyver van, akkor sem támadhat rá, mert mindennél erősebb az a kulturális és morális bevéődés, amely a nők, a gyerekek, a gyengébbek védelmezését írja elő.

5. Médiahatás

A kérdés természetesen az, hogy milyen hatást vált ki és milyen veszélyt jelent a nőkkel kapcsolatos sztereotípiák médiaalkalmazása a terrorizmus szempontjából.

A médiaelemzők szerint a „női paradoxon” jelensége a terrorizmus elleni harc lényeges pontja. Nacos (2008) úgy értelmezi, hogy a nemi sztereotípiák meggátolják a szembesülést a valósággal. A kicsi, védtelen, morálisan tiszta, empatikus nő, aki, ha gyilkossá válik, csak kivétel, véletlen, meglepő lehet (Schweitzer, 2006). Ez a kép váratlanná és veszélyessé teszi a terrorista nőt (Cunningham, 2003), akinek sokkal nagyobb esélye van arra, hogy sikerrel hajtsa végre a tervezett terrorcselekményt, mint egy férfinak (Rush & Schafluetzel-Iles, 2007). Ki gondolná, hogy a terhesnek álcázott nő derekán bomba van? Egy csadorba öltözött nő megmotozhatatlan? Gyanakodnának-e az elegáns, visszafogott sminkű, kosztümös hölgyre? A terroristák éppen olyan jól ismerik és használják az általános nemi sztereotípiákat, mint bárki más (Cunningham, 2003). A nők könnyebben közel kerülhetnek a „célpontokhoz”, erre számtalan példát mutat a történelem, Marat gyilkosától, Charlotte de Corday d'Armont-tól Vera Zaszulicson át Danuig, Radzsiv Gandhi gyilkosáig.

Az angol nyelvű hírekben az öngyilkos terrorista nő említett sztereotípiáit hasonlóképpen variálják. A bosszúálló ribanctól az anyaságra képtelen nő képén át az agy mosott áldozat és a szexis gyermeklány sztereotípiájáig terjedhet a skála (Sternadori, 2007).

A médiaábrázolást meghatározza a nőiesség és az erőszak összekapcsolása és a róluk szóló hiedelmek kiaknázása. A gyilkos erőszakot alkalmazó nő önmagában is hírértékű, ám ha ez még öngyilkossághoz is kapcsolódik, megduplázódik a hír értéke. Az egyes híradások előszeretettel ragadnak ki egy-egy sztereotípiát, és fűznek köré sztorit.

Egyes jóslatok szerint a következő évtizedben – éppen a bevéődött médiasztereotípiák segédletével – megnő az öngyilkos merényletet elkövető nők száma (Davis, 2007).⁹

6. A média üzenete

A médiakutatások végső megállapítása, hogy a női terroristákról az első említések óta változatlan szemlélettel írnak (Sternadori, 2007). Ugyanaz az öt alapsztereotípiát és azok kombinációit adják a „friss” híradások alapját is (Talbot, 2001).

Így a terrorista nő

1. extrém feminista;
2. férfi révén kerül a csoportba;
3. sohasem főszereplő, hanem kisegítő, támogató szerepe van;
4. amatőr, naiv, a harcászathoz nincs elegendő szellemi képessége;
5. nőségét megtagadó, antinő.

A terrorizmus számára nélkülözhetetlen eszköz a média – akár támogatóan, akár ellenharcosként lép fel. A terrorista egyik fő célja, hogy szimpátiát keltsen, de legalábbis megzavarja a közvéleményt a döntésében. Hazafi vagy könyörtelen gyilkos? Ellenség vagy leigázott? Ezt az alapvető morális ellentmondást erősíti a média (Sükösd, 1999). Az öngyilkos terroristanők igen jó alanyok az effajta üzenet közvetítéséhez. Azzal, hogy saját életük is a tét, ráadásul nők, megváltoztatták a terrorizmus korábbi médiaüzenetét. A hidegvérű tömeggyilkosok helyét olyan elkövetők veszik át, akiknek morális helyzete alig különbözik áldozataikétól: mindkét fél áldozatnak tűnik. A nők részvétele tehát erőteljes üzenet, elmosza a különbséget az áldozat és az elkövető között. Akárhogy nézzük, a nyugati világban is általánosan (tehát a nők által is) elfogadott az a sztereotípiát, hogy a nők védelemre szoruló, békésebb lények. Az életadó nő misztikus jelképe nem tűri az erőszakos, pusztító nő imázsát, legfeljebb ha életének feláldozása a végső kétségbeesés, kiúttalanság – tehát végső soron a gyengeség – jele. Mindeközben a hasonló

szociális helyzetű, magánéletével kínlódo terrorista férfiak iránt a média semmiféle szimpátiát nem tanúsít (Issacharoff, 2006).

Néhány feminista csoport ezeket az eseményeket úgy interpretálja, mint jelentős haladást a nők egyenjogúsításában. Az öngyilkosságot a patriarchális arab férfivilág elleni tiltakozásként, a férfiakkal való egyenjogúsággént értelmezik. Ugyanakkor megtaláljuk ennek ellenkezőjét is: Elaine Donnelly szerint a női terrorizmus „nem egy lépés előre az egyenjogúság felé, hanem visszalépés a civilizáció útján” (Donnelly, 2003).¹⁰

A kutatók a női terrorizmus legriasztóbb hatását a következő generáció mentalitásának formálásában látják (Gunawardena, 2006). Ezek a nők szimbólumok, példaképek egy adott közösségben. A terroristák a gyerekek számára a hőst személyesítik meg, szerepmodellt jelentenek, akikhez hasonlókká szeretnének válni, és úgy meghalni, mint ők. Különösen jelentős gond ez olyan országokban, mint Srí Lanka, ahol a népesség fele gyerekkorú:

„Felnő egy generáció, amely nem látott mást, csak háborút, nem hallott mást, csak kormányellenes vagy tamilellenes propagandát. Mire felnőnek, csak az erőszakot tapasztalták meg. Egy generáció teljességgel elvész a háborúban” (Gunawardena, 2006: 89).

Hasonló a helyzet minden olyan társadalomban, ahol mindennaposak a politikai gyilkosságok, a háborúk és a merényletek, a gyerekeknek nincs lehetőségük a normális tanulásra, békés életre, sok helyütt még otthonra és élelemre sem. Megrendítő, hogy 6 és 11 év közötti palesztin gyerekek arról álmodnak, hogy egyszer majd öngyilkos harcosként, bombával a derekukon hálnak meg (Zedalis, 2008: 61). Ez a mártírium iránti vonzalom a nők esetében is kimutatható, ráadásul irántuk sokkal megértőbb a közvélemény és a média is.

7. Férfiak és médiasztereotípiák

A legnagyobb sajnálatomra és igyekezetem ellenére nem találtam tudományos igényű és gender szempontú médiaelemzést a terrorista férfiakról. Debra Zedalis írja:

„Bár a női és férfi öngyilkos terroristákat nem elemezték vagy hasonlították össze szisztematikusan, úgy tűnik, a férfi terroristák sokkal kevesebb médiafigyelmet kaptak, talán azért is, mert sokkal több a férfi öngyilkos terrorista, így a közönség elvesztette az érdeklődését az egyes szereplők személyes élettörténete iránt” (Zedalis, 2008: 56).

Az összecsipegetett információk alapján mindössze két sztereotípiát formálódik a médiában:¹¹

1. Ha a magát civilizáltnak nevezett nyugati sajtót figyeljük: a terrorista férfi kegyetlen, vérengző, morálisan felmenthetetlen eszközökkel harcoló, felkészült gyilkos, nők és gyerekek megerőszakolója és elnyomója.
2. Ha a terroristaként megnevezettek szólalnak meg: népe, közössége szabadságáért, függetlenségért küzdő, vallását mindenek elé helyező, csoportja nőtagjaiért és gyerekeiért felelős, becsületét védő, életét is feláldozni képes harcos.

Milyen férfinak kell lennie a terrorizmus ellen harcolónak? Népe, közössége szabadságáért, függetlenségért küzdő, a demokráciát és az emberi jogokat mindenek elé helyező, csoportja nőtagjaiért és gyerekeiért felelős, becsületét védő, életét is feláldozni képes harcosnak...

Mit gondol a „terrorista” ellenfele férfiasságáról? Gyáva, férfihoz nem méltó, nők szoknyája mögé bújó, más népek, kultúrák szokásait nem tisztelő, gazdasági és politikai érdekeikért bármire képes, képmutató, a pénz hatalmával visszaélő gyilkosok.

Féligazságok, hazugságok, képmutatás, hősiesség, emberség, érdekek.

Nézőpont kérdése. Áthidaló megoldásként maradnak a jó öreg sztereotípiák.

Irodalom

Berko, Anat & Erez, Edna (2008): Martyrs or murderers? Victims or victimizers? The voices of would-be palestinian female suicide bombers. In: Ness, Cindy D. (ed.): *Female Terrorism and Militancy. Agency, utility, and organization*. Routledge: New York, pp. 146-166.

Beyler, Clara (2003): Messengers of Death. Female Suicide Bombers. Israel's International Policy Institute for Counter-Terrorism-International Terrorism.
<http://www.ict.org.il/Articles/tabid/66/Articlsid/94/currentpage/20/Default.aspx> (utolsó letöltés: 2009. május 7.).

Bielby, C. (2006): „Bonnie und Klieed”. Female Terrorists and the Hysterical Feminine. *The University of Edinburgh Postgraduate Journal of Culture and Arts*, Issue 2. Spring

Cunningham, Karla J. (2003): Cross-Regional Trends in Female Terrorism. *Studies in Conflict and Terrorism*, vol. 26. no. 3. pp. 171-195.

Cunningham, Karla J. (2007): Countering Female Terrorism. *Studies in Conflict and Terrorism*, no. 2. pp. 113-129.

Davis, Jessica. (2007): Women and Terrorism in Radical Islam: Planners, perpetrators, patrons? Centre for Policy

Studies, <http://cfps.dal.ca/>. (utolsó letöltés: 2009. április 21.).

Donnelly, Elaine (2003): Female Trouble. National Review Online, March, 27, <http://article.nationalreview.com/> (utolsó letöltés, 2009. június 2.).

Galvin, Deborah, M. (1983) The Female Terrorist: A Socio-Psychological Perspective. *Behavioral Sciences and the Law*, vol. 1. no. 2. pp. 19-32.

Gardner, Elizabeth (2007): Is there method to the madness? Worldwide press coverage of female terrorists and journalistic attempts to rationalize their involvement. *Journalism Studies*, vol. 8. issue 6. pp. 909-929.

Graebner, William (2008): *Patty's Got a Gun: Patricia Hearst in 1970s America*. Chicago: University of Chicago Press.

Gunawardena, Arjuna (2006): Female Black Tigers: A Different Breed of Cat? In: Schweitzer, Yoram (ed.): *Female Suicide Bombers: Dying for Equality?* Tel Aviv University: Jeffee Center for Strategic Studies, pp. 81-90.

Handley, Robert L. & Struckman, Sara (2005): *Conflicting Images. Representations of Women Terrorists in U.S. Newspapers*. Association for Education in Journalism and Mass Communication Annual Convention, San Antonio, Central Michigan University, AEJMC Archives.

Hasso, Frances S. (2005): Discursive and Political Deployments by/of the 2002 Palestinian Women Suicide Bombers/Martyrs. *Feminist Review*, vol. 81. no. 1. pp. 23-51.

Issacharoff, Avi (2006): The Palestinian and Israeli Media on Female Suicide Terrorists. In: Schweitzer, Yoram (ed.): *Female Suicide Bombers: Dying for Equality?* Tel Aviv University: Jeffee Center for Strategic Studies, pp. 43-50.

Kimhi, Shaul & Even, Shemuel (2004): Who are the Palestinian Bombers? *Terrorism and Political Violence*, vol. 16. no. 4. pp. 815-840.

Kimhi, Shaul & Even, Shemuel (2006): The Palestinian Bombers. In: Victoroff, Jeffrey, Ivan (ed.): *Tangled roots: Social and psychological factors in the genesis of terrorism*. NATO Public Diplomacy Division, IOS Press, pp. 309-321.

Lemish, Dafna (2004): Exclusion on Marginality: Portrayals of Women in Israeli Media. In: Ross, K. & Byerly, C.M. (eds): *Women and Media: International Perspectives*. Wiley- Blackwell, pp. 39-59.

Morgan, Robin (1989): *Demon Lover: On the Sexuality of Terrorism*. London: Piatkus.

Nacos, Brigitte L. (2008): The portrayal of female terrorists in the media: similar framing patterns in the news coverage of women in politics and in terrorism. In: Ness, Cindy D. (ed.): *Female Terrorism and Militancy. Agency, utility, and organization*. New York: Routledge, pp. 217-236.

Nieves, G.(2006). Gender, Inequality, the Desire for Political Self-Determination and a Longing for Revenge. Three main Causes of Female Suicide Bombers Suicide Bombers, http://www.mountsaintvincent.edu/SupportFiles/Files/Female_Suicide_Bombers.pdf (utolsó letöltés: 2009. április 7.).

Patkin, Terri Toles (2004): Explosive Baggage: Female Palestinian Suicide Bombers and the Rhetoric of Emotion. *Women and Language*, vol. 27. no. 2. pp. 79-88.

Rush, Jeffrey P. & Schafluetzel-Iles, Elizabeth (2007): Fem Fatales: The Evolution and Significance of Female Involvement in Terrorist Networks and Suicide Bombing. *Professional Issues in Criminal Justice*, vol. 2. no. 1. pp.53-79.

Schweitzer, Yoram, ed. (2006): *Female Suicide Bombers: Dying for Equality?* Jeffee Center for Strategic Studies, Tel Aviv University.

Schweitzer, Yoram (2008): Palestinian female suicide bombers: virtuous heroines or damaged goods? In: Ness, Cindy D. (ed.): *Female Terrorism and Militancy. Agency, utility, and organization*. New York: Routledge, pp. 131-145.

Sjoberg, Laura & Gentry, Caron E. (2007): *Mothers, Monsters, Whores: Women's Violence in Global Politics*. London & New York: Zed Books.

Speckhard, Anne & Khapta, Akhmedova (2008): Black widows and beyond: understanding the motivations and life trajectories of Chechen female terrorists. In: Ness, Cindy D. (ed.): *Female Terrorism and Militancy. Agency, utility, and organization*. New York: Routledge, pp. 100-121.

Standish, Katerina (2007): Human Security and Gender: Female Suicide Bombers in Palestine and Chechnya. *Peace and Conflict Review*, vol. 1. issue 2. pp.1-39.

Stack-O'Connor, Alisa (2007): Picked Last: Women and Terrorism. *Joint Force Quarterly*, issue 44. 1st quarter, pp. 95-100.

Steel, Jayne (1998): Vampira: Representations of the Irish Female Terrorist. *Irish Studies Review*, vol. 6. no. 3. pp. 273-284.

Sternadori, Miglena Mantcheva (2007): Sexy, Tough or Inept? Depictions of Women Terrorists in the News. Feminist Scholarship Division, 2007 Conference of the International Communication Association, San Francisco, <http://www.allacademic.com/meta/p172098-index.htm/> (utolsó letöltés: 2009. május 9.).

Sükösd Miklós (1999): A terror színháza, avagy a publicitás oxigénje. *Belügyi Szemle*, 12. sz.

Talbot, Rhiannon (2001): Myths in the Representation of Women Terrorists. *Eire-Ireland, Journal of Irish Studies*, vol. 35. nos. 3-4. pp. 165-186.

Yadlin, Rivka (2006): Female Martyrdom: The Ultimate Embodiment of Islamic Existence? In: Schweitzer, Yoram (ed.): *Female Suicide Bombers: Dying for Equality?* Tel Aviv University: Jeffee Center for Strategic Studies, pp. 51-61.

Zedalis, Debra D. (2008): Beyond the bombings. Analyzing female suicide bombers. In: Ness, Cindy D. (ed.): *Female Terrorism and Militancy. Agency, utility, and organization*. New York: Routledge, pp. 49-68.

Lábjegyzetek

1

A terrorizmusról és a politikai erőszakról lásd a lapunkban közölt következő írásokat: Katona Éva: „Metafizikai mutáció és a magyar újságírás. Mi történt a hazai szerkesztőségekben szeptember 11-én?” (2001. tél); „Radikális tanácstalanság. Egy konferencia hozzászólásai” (2002. tavasz); Rita D. Jacobs: „Szüntelen zaj. Egy amerikai médiamán vallomása egy évvel szeptember 11-e után” (2002. ősz); Dessewffy Tibor-Dányi Endre: „A beomló idő és a technológia szövődése” (2002. ősz); Szabó Sára: „Katasztrófamaraton avagy »a tények gigantikus elkendőzése«. Az ikertornyok elleni merénylet élő közvetítése” (2004. tél); Erdélyi Angelika: „Olaj a tűzre? Politikai erőszak a televíziós hírműsorokban” (2008. tavasz) – a szerk.

2

Írásom a médiakutatások tudományos megállapításait gyűjtötte össze, nem a médiában megjelent különféle híradásokat, interjúkat, információkat.

3

Ausztrál, kanadai, angliai, ír, izraeli, skót, szingapúri, új-zélandi és amerikai napilapok híryanagái alkotják a szerző információs bázisát (Gardner, 2007: 917).

4

A forrás kiválasztása meghatározó, ebben az esetben ez nyilvánvaló. A szerző nem számol olyan híryanaggal, amely a bosszú motívumát hangsúlyozná, például a csecsen terrorista nők eseteivel.

5

A megállapítások 50, a New York Timesban megjelent cikk alapján születtek (Handley & Stuckman, 2005).

6

Az izraeli médiában megjelenített hétköznapi, átlagos nő képe teljesen ugyanazt a nemi sztereotípiát közvetíti, mint a világ bármely más sajtója, így a palesztin is (Lemish, 2004).

7

Patricia Hearst a Hearst sajtóbirodalom örököse, William Randolph Hearst amerikai sajtómágnás unokája, akit 1974-ben az SLA (Symbionese Liberation Army) nevű amerikai baloldali városi gerillaszervezet elrabolt. A 19 éves Patricia később beleszeretett elrablójába, és vele együtt több akcióban is részt vett. Elfogták, egy bankrablás miatt 35 évre elítélték, majd hét évre enyhített büntetésének 22 hónapnyi letöltése után szabadult. Ma családanya, volt testőréhez ment férjhez, két lánya van (Graebner, 2008).

8

Meinhofs Gehirn wurde heimlich untersucht. *NetZeitung.de*, 2002. november 10. <http://www.netzeitung.de/politik/deutschland/214748.html> (utolsó letöltés: 2009. május 7.).

9

Ehhez képest a híradások alapján 2009 közepén úgy tűnik, az öngyilkos cselekmények Irak területére szűkültek, és csökkent a női elkövetőkről beszámoló híradások száma is.

10

Elaine Donnelly jeles amerikai feminista közéleti személyiség, a Center for Military Readiness elnöke.

11

Ha elég bátor lennék, azt írnám, hogy a tudományban is ugyanez a két felfogás létezik a férfiakra...

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)

- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

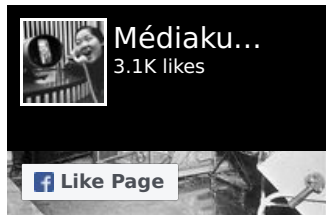
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2009 tél

Történelem

[Andreides Gábor](#):

Az államosítás és a Magyar Távirati Iroda működése a Tanácsköztársaság alatt

A 19. század közepétől, azaz nagyjából alapításuktól kezdve a magánkézben lévő nagyobb hírügynökségek (Reuter, Wolff, Havas) szoros állami felügyelet alatt működtek. A távirati irodák rá voltak utalva az állam segítségére, az állam pedig a pontos és gyors hírszolgáltatásra. A Magyar Távirati Iroda 1881-es alapítása után másfél évtizeddel, majd később egészen az 1920-as évek elejéig, időről időre szembesült egy ehhez hasonló a dilemmával: miként lehet az állam és az MTI viszonyát „helyesen” elrendezni. A Tanácsköztársaság időszakában a válasz egyértelmű lett. A tanulmány részben e kérdést mutatja be, részben az MTI 1919 tavaszi-nyári működését.

1880. november 23-án Maszák Hugó¹ (1831-1916) és Egyesy Géza (1844-1924) országgyűlési tudósítók levelet intéztek gróf Tisza Kálmán miniszterelnökhöz, amelyben a „valónak megfelelő objektív táviratok szerkesztését és szétküldését” indítványozták, „távirat-értesítést” ajánlottak, amit a központban felállítandó magyar távirati iroda végezne. A levélírók elpanaszolták, hogy a vidéki magyar közvélemény helyes irányban való vezetésére egyetlen lépés sem történt: a vidéki lapok budapesti tudósítói „hézagos, hibás értesüléseket, legtöbbször szándékosan ferdén színezt, sőt ferdített tudósításokat” küldenek a helyi újságoknak. A bécsi - K. und K. Telegraphen-Korrespondenz-Bureau - távirati irodától átvett anyagok pedig az ottani, hivatalos osztrák források szándékait tükrözik. Száraz tények, egyszerű közlemények eljuttatására lenne szükség, „mert a higgadtan ítélő közönség levonja belőle magának a kellő következtetést és azután hatni képes a kevésbé fontoló vagy kevésbé higgadt részre is” (idézi Pirityi, 1996: 34).

A minisztertanács 1880. december 28-án megtárgyalta Maszák és Egyesy beadványát, és

„...minthogy országos érdek kívánja, hogy a vidéki közönség a közügyekre vonatkozólag történekről a valóságnak megfelelő, lehetőleg objektívan szerkesztett tudósításokból értesüljön, a minisztertanács a szóban levő vállalatot azon feltétel mellett, hogy a fennebb jelzett kívánságnak megfelel, pártolandónak találta” (Pirityi, 1996: 35).

Az alapítók, Maszák Hugó és Egyesy Géza helyzetét nagymértékben megkönnyítette, hogy az iroda adminisztrációjának kialakításakor teljes mértékben támaszkodhattak a szintén tulajdonukban levő Országgyűlési Értesítő könyvatos hírtudósító munkatársi gárdájára.

Az MTI 1918 előtt

A magyarországi napilapok híreinek a végén először 1881 tavaszán tűnt föl a három betű: MTI. A hírügynökség működésének első időszakát azonban leginkább dr. Havel Béla, a két világháború közötti távirati iroda egykori ügyvezető igazgatójának szavai jellemzik:

„Az Osztrák-Magyar Monarchia idejében a monarchia mindkét államának hírszolgálatát voltaképp a bécsi Correspondenz Bureau látta el. A nyolcvanas években a magyar kormány megindította ugyan a Magyar Távirati Iroda című könyvatos, ez azonban a külföldi távirati irodákkal nem volt közvetlenül összeköttetésben, hanem csak a Corrbureau-n keresztül kapta értesüléseit. A MTI tehát ebben az időben lényegileg a Corrbureau fiókjának volt tekinthető” (Pirityi, 1996: 37).

Itt persze csak arról van szó, hogy a három nagy, globális hírügynökség, az angol Reuter, a francia Havas és a német Wolff már a 19. század közepén felosztotta a világot. Az exkluzivitás elve alapján működő hírkartellben az MTI-méretű, nemzeti hírügynökségek egyetlen egy regionális, azaz több ország hírcsatornát összefogó céggel, jelesül a bécsi „Correspondenz Bureau”-val állhattak kapcsolatban. Az pedig egyetlen egy világcéggel, ebben az esetben a berlini ügynökséggel. Havel Béla tehát nem valamiféle magyar sajátosságról adott hírt (Sipos, 2002: 84). Ennek jele volt az is, hogy 1882 augusztusában a Telegraphen-Korrespondenz Bureau bejelentette, hogy 1882. július

elsejével megszüntette budapesti fiókját. Helyére lépett a Magyar Távirati Iroda, amely 1883. január 1-jétől az „egyedüli és kizárólagos” joggal bírt, hogy „a Magyar Korona országainak területén távirati hírekkel lássa el a sajtót” (Pirityi, 1996: 40–41).

A hírügynökség továbbfejlődése szempontjából a következő jelentős lépés a részvénytársasági formára való áttérés volt. 1894 végén a két alapító-tulajdonos levélben vetette föl Wekerle Sándor miniszterelnöknek ezt a gondolatot. Indoklásuk szerint „munkássági körének terjesztésére, ha szükség mutatkoznék, teljes önállósítására és függetlenné tételére megkívántató pénzerő beszerzése végett” (Pirityi, 1996: 42).

A kormány a válaszában nemcsak arról biztosította az MTI alapítóit, hogy 1895. január elsejétől további 15 esztendeig övék marad a hírügynökség vezetése, hanem arról is, hogy a részvénytársasági átalakuláshoz az engedélyt megkapják. 1895. január 14-én azonban Wekerle Sándort báró Bánffy Dezső váltotta a miniszterelnöki poszton, aki a részvénytársasággá történő alakulást nem támogatta. Támogatta viszont az MTI revízióját, mert úgy látta, hogy a hírügynökség a szaporodó panaszok, a szervezeti és pénzügyi hiányosságok és szabálytalanságok miatt helytelen irányban fejlődik. Meghagyta ugyan a céget Maszák és Egyesy tulajdonában, ám a szakmai munka felügyeletét Klein Ödön (1853–1925) miniszteri titkárra, a miniszterelnökség sajtóosztályának munkatársára bízta. Klein nevéhez fűződik a hírügynökség államosításának első ötlete. 1922-ben *Tiszától Tiszáig. Visszaemlékezések, adalékok* címmel megjelent memoárjában így írt az MTI élén eltöltött időszakról – és így érvelt az államosítás mellett:

„Tévedtem, midőn azt hittem, hogy a távirati iroda hírszolgálatára révén meg fogom ismertetni a külföldet a magyar viszonyokkal. Ezt nem lehetett. Rájöttem, hogy ők az öt világrész híryanagját tisztán mint üzleti objektumot kezelik és monopolizálják. [...] A nagy agentúrák kormányaik szigorú felügyelete alatt állnak, a kormányok katonai fegyelem alatt tartják a sürgönyagentúrákat. Minden egyes ügynökségnek szigorú kötelessége a maga kormányának érdekeit megvédeni” (Klein, 1922: 60–61).

Az államosítás tervét a kormány nem támogatta, sőt Klein Ödönt menesztették is. Az MTI tulajdonosi helyzetében azonban változás állt be, mivel a vállalat 1898 nyarán dr. Radó Sámuel² (1857–1919) tulajdonába és igazgatósága alá került.

A Magyar Távirati Iroda államosítása 1918-ban

Az államosítás gondolata 1917-ben újból felmerült. Dr. Nádas Józsefnek, az MTI felelős szerkesztőjének november elején megjelent *Megjegyzések a hírlaptudósításához* című tanulmánya mind a háború alatti, mind a háború utáni elvárásokra kitért, és előre vetítette az állami tulajdonba vételt. Írásában leszögezte ugyanis, hogy a háború negyedik esztendejében a hírszolgálatot a kormánynak haladéktalanul kézbe kell vennie, mert a nemzetközi hírszolgálat a csőd szélére került. A Magyar Távirati Iroda igen nehéz helyzetbe jutott: a szerkesztőségi létszám elégtelen, a magánvállalkozás a működéshez szükséges pénzt nem képes előteremteni. Az évi 400 000 koronás költségből a lapoktól alig 100 ezer korona folyik be, az előfizetésekből több pénz nem teremthető elő, mivel a lapok a távirati irodát olyan „állami helynek tekintik, amely nem a lapok, hanem a mindenkori kormány kedvéért áll fenn” (Pirityi, 1996: 49).

Nádas innen egy furcsa érv segítségével jut el az MTI államosításának ötletéig:

„[Az államosítás] biztosítaná a lapokat arról, hogy a távirati iroda mindenkori vezetője, mint a rendes fegyelmi szabályok alatt álló kormányzati közeg, nem a vállalat rentabilitását tartaná legfőbb feladatának, hanem sokkal inkább a kormánynak és a lapoknak a megelégedését keresné” (Nádas, 1917: 10).

Ám ebben – folytatta érvelését – az a veszély rejlik, hogy a vállalat, mint a kormány kizárólagos tulajdona,

„...olyan vak eszköz volna a kormány kezében, amely akaratlanul is túlzásba jutna a kormány érdekeinek követése közben, másrészt olyan óriási anyagi áldozatot követelne a kormánytól, amelyre így átmenet nélkül, aligha kapna felhatalmazást a miniszterelnök” (Nádas, 1917: 11).

Nádas ettől függetlenül még két megoldási módot megemlített írásában. Az egyik szerint az MTI a lapok által fenntartott és finanszírozott vállalat lehetne, természetesen azzal a hátulütővel, hogy ebben az esetben az ellenzéki lapok tulajdonosai a saját érdekük, szemléletük szerinti hírszolgáltatást kívánának. A másik megoldási javaslat az úgynevezett Wolff-modell követése lehetett volna. Eszerint az állam által vezetett hírügynökséget független, gazdaságilag jelentős és erős alapokon álló pénzintézetek konzorciuma finanszírozná. Ám a lapok ez utóbbi esetben ki lennének szolgáltatva a vállalkozóknak (Pirityi, 1996: 49–51). Nádas konkrét javaslatai az alábbiakban foglalható össze: A háború időtartamára a kormány finanszírozza a távirati irodát. Haladéktalanul össze kell hívni „az érdekeltek és a szakemberek ankétját”, amely megtárgyalná a kialakult helyzetet, részletezná a problémákat és megpróbálná orvosolni azokat. Maga Nádas a leggyorsabban megoldandó kérdések közé sorolta a következőket: a külföldi hírszolgálat formája, a költség megosztása, az MTI előfizetéseinek mértéke, a kül- és belföldi hírszolgálat szétválasztása és vidéki irodák felállítása (Nádas, 1917: 12).

A javaslatokat, köztük az államosítás ötletét azonban senki sem vette fontolóra. A Magyar Távirati Irodát ekkor már két évtizede irányító igazgató-főszerkesztő, dr. Radó Sámuel udvari tanácsos 1918 elején kérte felmentését – abban bízva, hogy a céget lánya, Radó Klára veheti át. Az év nyarán azonban már feltételezte, hogy az esztendő végén lejárató koncesszióját nem fogják meghosszabbítani. Elsősorban nem azért, mert a budapesti és országos lapok jó egy évtizede egyre hevesebben támadták a hírügynökség szakmai teljesítményét,³ sokkal inkább az eltérő kormányzati szándékok miatt.

A Wekerle-kormány 1918. július 29-ei ülésén komoly stratégiai elvárásokat is megfogalmaztak a hírügynökséggel szemben. Elsődleges fontosságú volt, hogy a Magyar Távirati Iroda lépjen közvetlen összeköttetésbe az egyes külföldi államok ügynökségeivel, és saját tudósítókkal bírjon Zágrábban, Szarajevóban, Bécsben, Berlinben és a Balkán-államokban, azaz lépjen ki a bécsi központú birodalmi hírügynökség árnyékából. A miniszterelnök a balkáni hírszolgáltatás legfontosabb központjává akarta tenni az MTI-t, és emiatt késznek mutatkozott a zágrábi és a szarajevói tudósítók illetményeit és költségeit megtéríteni.

A fontos állami szerep miatt felmerült a hírügynökség államosításának a gondolata is, amit azonban kormányülés elvetett. Azt javasolta, hogy „1920. január hó 1.-től számított 10 év tartalmára – a kormány befolyásának teljes biztosítása mellett – egyéni magánvállalat bízzék meg ennek a hírszolgáltatnak az ellátásával”.⁴ És az, aki a megbízást megkapja, ugyanazokat a támogatásokat és kedvezményeket bírhatta, amelyekkel a hírügynökség akkoriban is rendelkezett.⁵ E program végrehajtása azonban az MTI kinevezett, de a hivatal vezetésével csak az év végétől megbízott dr. Fabro Henrik osztálytanácsosra várt.

A hivatalba lépő Károlyi-kormányzat hiába szólította fel Radó Sámuel, mint a Magyar Távirati Iroda főszerkesztőjét, hogy tegye le az esküt a Magyar Nemzeti Tanácsra. Ő azt válaszolta, hogy „ezeket nem szolgálom”, majd a „szó legszorosabb értelmében fogta a kalapját és elment”, és soha többé nem lépte át az MTI küszöbét (Héderváry-Radó, 1931: 539).

Az új Károlyi-kormány sajtófőnöke Halász Lajos lett.⁶ Munkatársa, Német Alfréd – akit már ez év nyarán Strasser József, Anda Alfréd, Lányi Zsigmond újságíró-szerkesztők mellett az MTI lehetséges vezetőjeként emlegettek – a hírügynökség magánkézben hagyását javasolta. Főnöke, aki e tervet helybenhagyta, első lépésben ki is nevezte a vállalat élére. Csakhogy az MTI-nek már volt egy érvényes kinevezéssel rendelkező vezetője (Fabro), aki

„...felment Halászhoz, felmutatta a kezében lévő Wekerle-féle kéziratot: – A távirati iroda az enyém, én kaptam megbízást. Nem lehet arról szó, hogy másnak adják a koncessziót. Rendben van – felelte Halász. Csináljuk meg, hogy Német Alfréd és Fabro Henrik koordinált minőségben fogják a távirati irodát vezetni!”⁷

Károlyi Mihály miniszterelnök november 7-én levélben⁸ arról értesítette Radó Sámuel, az MTI tulajdonosát, hogy a hírügynökségét államosítják. Az államosítás aktusáról a korabeli lapok döntő többsége beszámolt. Mi most az *Újság* tudósítását idézzük:

„Károlyi Mihály miniszterelnök tudatában azon nagy nemzeti érdekeknek, a melyek a magyar sajtó nemzetközi hírszolgáltatának minél tökéletesebb kiépítéséhez fűződnek, intézkedett, hogy a Magyar Távirati Iroda a mai napon állami kezelésbe vétessék át. A miniszterelnök a vállalat átvételének lebonyolítására Német Alfréd dr. osztálytanácsost küldötte ki, a ki ezután az államosított irodát Fabro Henrik dr. osztálytanácsossal fogja vezetni.”⁹

A Fabro-Német-féle új vezetés egyik legnagyobb és legjelentősebb változtatása a szerkesztőségek átszervezése és az úgynevezett turnusrendszer bevezetése volt. Reggel fél 8-tól fél 2-ig a délelőtti, fél 2-től este 8-ig a délutáni és este 8 órától fél 2-ig az éjszakai turnus dolgozott. A turnusok személyi beosztása a következőképpen alakult: a turnusvezetőn kívül minden turnusban két német gyorsíró, két magyar gyorsíró, egy fordító (magyarról németre), illetve még egy fordító (németről magyarra), két magyar gépíró és két német gépíró volt található. Ezen kívül bevezették a politikai riporter státusát is.

A Magyar Távirati Iroda a Tanácsköztársaság alatt

A Tanácsköztársaság ideje alatt a sajtóügyekkel az úgynevezett Sajtódirektórium foglalkozott, amelynek elnökévé Göndör Ferenc szociáldemokrata hírlapíró neveztek ki. A direktóriumba bekerült Faragó Miklós, Kéri Pál, Magyar Lajos, Gellért Oszkár, Major József és dr. Pók Ödön. Göndör egy 1920-ban Budapesten publikált visszaemlékezésében így mutatta, és egy kissé szépítette saját, az újságírók érdekében tett lépései miatt, valóban nem jelentéktelen szerepét:

„A proletárdiktatúra idején semmiféle állást vagy hivatalt nem vállaltam, de vezetője lettem az úgynevezett sajtódirektóriumnak. Ezt a tiszteletbeli és természetesen minden díjazás nélküli állást is csak kifejezetten az újságírói társadalom ismételt fölkérésére vállaltam el, azért, hogy az újságírók és a lapok egzisztenciáját és életét megmenthessem. A legnehezebb harcot kellett vívnom ezen a poszton. A kormányzótanács többségének az volt az álláspontja, hogy az összes polgári lapokat nyomban be kell szüntetni és természetesen az újságírókról senki sem akart gondoskodni. Főleg és legelső sorban Lukács György, a milliomos kommunista képviselte a polgári sajtóval szemben ezt az álláspontot” (Göndör, 1920: 21).

A Sajtódirektórium első intézkedései közé tartozott, hogy 1919. március 25-én a legkonzervatívabbnak és emiatt a legveszélyesebbnek ítélt lapokat – többek között *Budapester Tagblatt*, *Deutsches Tagblatt*, *Köztársasági Újság*, *8 Órai Újság* – betiltotta. Ezután folyamatosan számolták föl a nem rendszerhű lapokat. Majd az addigi kis példányszámú nyomtatott hírtudósítókat szüntették meg, a nagyobbakat – Magyar Tudósító, Politikai Híradó, Magyar Híradó – szerkesztőségükkel együtt beolvasztották a Magyar Távirati Irodába, jelentősen megnövelve ezzel a távirati iroda munkatársainak létszámát.¹⁰ Az MTI hétköznapjaiban az első változást ez eredményezte: mivel az összes „munkás” átkerült a céghez, de a munka nem lett több, szaporodott az üresjárat. A szorgalmasabb újságírók a hirtelen jött szabadidőt nyelvtanulásra vagy gyorsírásoktatásra használták fel.

A Tanácsköztársaság – a céghez 1918 őszén került Zimmer Ferenc emlékei szerint – még annyiban eredményezett változást a hírügynökség mindennapjaiban, hogy a proletárdiktatúra kirendelt egy „szakértőt”, Bródy Bélát, a vállalat élére.¹¹ Ő azonban meglehetősen tájékozatlan volt az újságírás és a sajtó ügyeiben. Tétovaságában bement Német Alfrédhez, akinek azt mondta: „Engem kirendeltek ide ellenőrnek. Mit csináljak, kérem?” Német így felelt: „Üljön be kérem a szobába és üljön nyugodtan ott!”¹² Új főszerkesztőt azonban egyelőre nem találtak.¹³

Az MTI hírügynökségi munkája

Az MTI a Tanácsköztársaság ideje alatt is komoly hírügynökségi munkát végzett: számtalan külföldi eredetű hírt gyűjtött össze ebben a hírszolgálati tekintetben nem könnyű időszakban. Genfi keltezéssel Párizsból, New York-i keltezéssel Moszkvából jelentek meg MTI-hírek, de előfordultak olyan tudósítások is, amelyek élén „a MTI magánjelentése” vagy „a MTI szikratávírat” jelzés szerepelt.¹⁴ Hírszolgálati vonatkozásait tekintve különösen érdekes az a tudósítás, amely a tanácskormány és Német-Ausztria (Deutsch-Österreich) jegyzékváltásáról szól. Dr. Otto Bauer (1882-1938), az Osztrák Államtanács külügyi államtitkára jegyzéket intézett a Tanácsköztársaság kormányához, amelyben egyebek mellett a sajtószabadság tiszteletben tartására is felhívta a figyelmet.¹⁵ Kun Béla külügyi népbiztos ekképpen válaszolt:

„A sajtószabadságra való hivatkozás már csak azért is elesik, mert a német-osztrák kormány az ellenőrzése alatt álló távirati irodát ismételten megakadályozza még abban is, hogy helyreigazításainkat közölje, sőt az egyes lapokhoz küldött helyreigazításainkat is elnyomta.”¹⁶

A külföldi hírszolgálat szempontjából figyelemre méltó a Tanácsköztársaság (Kun Béla) és Szovjet-Oroszország (elsősorban Georgij Vasziljevics Csicserin) közötti szikratávíró-összeköttetés, illetve az ezen lebonyolított hírforgalom. Ezek az üzenetváltások azt mutatják, hogy a két állam szorosban együttműködött a hírügynökségi tevékenység hagyományos területén, az úgynevezett hírszerzésben, illetve – ezen kívül – a propagandában és a diplomáciában. Április 13-án Kun a következő távirattal fordult Csicserin külügyi népbiztoshoz:

„...A távirati irodát utasítottuk, hogy minden külügyi jellegű hírt, amelyet kap, továbbítson Önnek. Megkapja-e ezt az anyagot rendszeresen? Mind az észt, mind a lett kormánynak felajánlottuk békeközvetítésünket, mégpedig rádión. Vette ezt a moszkvai állomás?” (Imre & Szerényi, 1979: 61).

Május elején Kun Béla Rudnyánszky Endréhez, az Oroszországi Kommunista Párt (bolsevikok) (OKP(b)) magyar csoportja elnökéhez, a Tanácsköztársaság moszkvai követéhez fordult. Kun azt írta, hogy Szovjet-Oroszországban nincsenek pontosan tájékoztatva a magyarországi történésekről:

„Mi mindent elkövetünk, hogy ellássunk benneteket anyaggal. Távirati beszámolókat küldünk, megküldjük nektek rendeleteinket. Ezen kívül a nagy európai távirati irodák anyaga is rendelkezésre áll, amelyek valóban nem hízelegnek nekünk. Ezt a Pravdában nem használják fel? Ha nem, akkor kérem, ezt pótolják” (Imre & Szerényi, 1979: 93).

Május 10-ei keltezésű az a távirat, amelyet Csicserin küldött a magyar fővárosba, és amelyben egy igen rejtélyes mondat olvasható: „Minden nap rádió leadjuk Budapestre a terjedelmes sajtótájékoztatót azzal a megjegyzéssel, hogy ez Ön és a Roszta (Városház utca 10.) részére szolgál.”¹⁷ Kétségtelen, a Városház utca 10. szám alatt ebben az időben a Magyar Távirati Iroda székhelye volt található. De akkor miért szerepelt a szövegben a „Roszta”, amely a szovjet ügynökség neve? Vélhetőleg azért, mert az elnevezést ebben az esetben a hírügynökség szinonimájaként használták – mint korábban a Korr[espondenz]bureau-t.

Az elszigetelt Szovjet-Oroszország láthatóan fontosnak tekintette a magyar tanácskormányval létesült hírszolgálati kapcsolatát. Rudnyánszky Endre 1919. július 26-ai táviratának két mondata is erről tanúskodik:

„Lenin kívánatosnak tart hetenként kétszer, háromszor neki szánt kurta bizalmas értesítést a helyzetről. Ne feledjétek el, hogy itt még mindig Budapest az egyetlen ablak, melyen Nyugat-Európába látunk.”¹⁸

Hasonlóképpen jelentékeny volt a kapcsolat a Bajor Tanácsköztársaság és a magyar tanácskormány – ebben az esetben tulajdonképpen a Magyar Távirati Iroda között. Ennek a kapcsolatnak azonban előzménye is volt, mégpedig az, hogy az első világháború idején a bajor fővárosban Magyar Sajtóiroda néven tájékoztató hírlaptudósító vállalkozás alakult. A Magyar Sajtóirodát a magyar kormány támogatta és 1919. március 24-étől a Magyar Távirati Iroda látta el híryanaggal, amelyet rendes és drótnélküli táviratként továbbítottak Münchenbe. Ez a sajtóiroda egészen 1919 augusztusáig a Magyar Tanácsköztársaság tájékoztató intézményeként működött.¹⁹

Mindeközben Budapesten, április 30-án, a Sajtódirektórium szerepét a Szellemi Termékek Országos Tanácsa vette át. Ennek feladat- és hatáskörét a Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. április 19-ei rendelete a következőképpen szabályozta:

„A sajtótermékeket csak az engedély megadása után szabad többszörösíteni és terjeszteni. Ilyen engedélyre nincs szükség azoknak a folyóiratoknak a kiadásához, amelyeket a közoktatásügyi népbiztosság már engedélyezett. 3§ Aki e rendeletet megszegi, forradalmi törvényszék elé kerül.”²⁰

A tanácsba a direktóriumából átkerült Göndör Ferenc és Magyar Lajos. Új tag lett a Közoktatásügyi Népbiztosság megbízásából Szabados Sándor, Kármán Tódor a tudományos osztály, Hauser Arnold a művészeti direktórium és Fülep Lajos az irodalmi osztály képviselője. A Tanács 1919. május 26-ai ülése az MTI két, egymással nem összemérhető fontosságú ügyével foglalkozott. Ez jól mutatja a politikai rendszer kialakulatlanágát, az

intézményrendszer amorf jellegét:

„A Magyar Távirati iroda nyugdíjas szerkesztőjének, Engel Sámuelnek havi járandósága felemelésére nézve a Sajtóbizottság magáévá teszi a szakszervezet javaslatát, amennyiben 600 koronáról 1200 koronára emeli a rendkívül nehéz megélhetési viszonyokra való tekintettel. A Magyar Távirati Iroda további fenntartására nézve megkeresi a Sajtóbizottság a Kormányzótanács elnökségét annak megállapítása végett, hogy a szóban forgó könyvműködés költségeit mely népbizottság terhére és milyen keretekben lesznek elszámolandók [...]”²¹

Az 1919. június 11-ei jegyzőkönyv szintén kissé anarchikus helyzetet idéz:

„A Magyar Távirati Iroda technikai személyzetének fizetése tárgyában a Hírlapterjesztő Munkások Szakszervezetének kérelme mindaddig nem lesz teljesíthető, míg a pártlapok technikai személyzetének kérdése rendezést nem nyer. A szóban forgó lapok technikai személyzetének fizetésére vonatkozó rendezés lesz irányadó a Magyar Távirati Iroda személyzetének fizetésére nézve is. Dr. Pók Ödön jelenti, hogy a Magyar Távirati Iroda helyiségeit nagy nehézségek és költséges átalakítások árán sikerült kibővíteni, de ezen újabb helyiségeket a Vörös Újság kiadóhivatala teljesen önkényesen lefoglalta a maga céljaira utóbb azzal a magyarázattal élve, hogy a lefoglalás csak ideiglenesen történt. A Sajtóbizottság megütközve vesz tudomást a bejelentésről és fölkéri dr. Pók Ödön elvtársat, hogy a Vörös Újság embereinek a kérdéses helyiségekből való azonnali eltávolítása iránt erélyesen intézkedjék. Sebestyén Arnold felveti azt a kérdést, vajon a megszűnt napilapok fizessenek-e továbbra is elő a Magyar Távirati Iroda nevű könyvműködésre. A Bizottság a felvetett kérdésre igenlőleg válaszolt.”²²

Nem sokkal később, június 23-án, a Tanácsköztársaság Alkotmányának 8. §-a a sajtószabadsággal kapcsolatban így rendelkezett:

„A Tanácsköztársaságban a dolgozók véleményüket írásban és szóban szabadon nyilváníthatják, de megszűnt a tőkének az a hatalma, amellyel a sajtót a kapitalista gondolkodásmód terjesztésének és a proletáröntudat elhomályosításának eszközévé alacsonyította. Megszűnt a sajtónak a tőkéttől való függése is. Minden nyomtatvány kiadásának joga a munkásságé, és a Tanácsköztársaság gondoskodik arról, hogy a szocialista eszme az egész országban szabadon terjedjen” (idézi Pirityi, 1996: 56).

Epilógus

Teleki Pál kormánya menesztette az MTI éléről a Német-Fabro-féle vezetést: Német Alfréd miniszteri tanácsost a miniszterelnökségre rendelték be szolgálattételre, Fabro a vállalatnál maradt és tovább dolgozott 1924-ben bekövetkezett haláláig. Ugyanekkor Teleki a Horthy Miklós kormányzó katonai irodáján dolgozó leveldi Kozma Miklós szolgálaton kívüli századost bízta meg „a magyar állam tulajdonát képező Magyar Távirati Iroda szellemi és adminisztratív vezetésével”. Az MTI-t az ő vezetése alatt magánosították, mégpedig úgy, hogy részvénytársasággá alakult. Ennek ellenére a kormány (fél)hivatalos ügynöksége maradt, és így szervezte meg a Magyar Rádió működését, illetve tulajdonolta is azt. A hírügynökségek és a rádió-műsorszórók ugyanis szerte Európában vagy szoros állami felügyelet alatt működtek vagy állami tulajdonban álltak. Mint láttuk, az MTI, alapítása utáni első évtizedének végétől időről időre azzal a dilemmával szembesült, hogy miként lehet az állam és a hírügynökség viszonyát „helyesen” elrendezni. Ez a kérdés még élesebben merült föl az első világháborút követően, mert a háború négy esztendeje alatt a hírügynökségek komoly propagandaszerepet vittek, és határozottan támogatták „anyaállamukat”.

Irodalom

Göndör Ferenc (1920): *Garázdálkodásom a diktatúrában*. Budapest: Világosság.

Héderváry-Radó Klára (1931): *Húsz év a Magyar Távirati Iroda történetéből*. A *Sajtó*, november.

Imre Magda & Szerényi Imre, szerk. (1979): *Budapest, Moszkva. Szovjet-Oroszország és a Magyarországi Tanácsköztársaság kapcsolatai táviratok tükrében, 1919. március 22.-augusztus 1.* (Bevezető: Gábor Sándorné.) Budapest: Kossuth.

Klein Ödön (1922): *Tiszától Tiszáig. Visszaemlékezések és adalékok*. Budapest.

Dr. Nádas József (1917): *Megjegyzések a hírlaptudósításhoz*. Budapest.

Pirityi Sándor (1996): *A nemzeti hírügynökség története 1880-1996*. Budapest: MTI.

Sipos Balázs (2002): A sajtó és a nemzetközi kapcsolatok a „hosszú huszadik század” első felében. In: Pritz Pál (szerk.): *Magyarország helye a 20. századi Európában*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.

Lábjegyzetek

1

1887-ben nemességet kapott, ettől kezdve lett neve Szegedy-Maszák Hugó.

2

A Magyar Távirati Iroda második vezetője 1857. február 7-én született Bács-Bodrog vármegye újvidéki

járásában, Petróc (Petrovác) nagyközségben. Gimnáziumi éveit Baján töltötte. Diákévei alatt megtanult franciául és angolul, németül már tudott, hiszen sváb vidékről származott. Egyetemi tanulmányait a bécsi jogi egyetemen végezte, majd ezt követően a város törvényszéken gyakornokoskodott; egyidejűleg a *Neues Wiener Tageblatt* című lap munkatársa lett. Később a *Budapester Tageblatt* szerkesztőségének munkatársa; majd ezt követően a *Neues Politisches Volksblatt* szerkesztője lett. Ekkor alapította meg a *Honvéd* című napilapot saját nyomdávalalattal, de ez a vállalkozása nem járt nagy sikerrel. Ezután a *Pester Lloyd* vezércikkírója – a laphoz Falk Miksa hívta –, a bécsi közös külügyminisztérium orgánumának, a *Politische Correspondenz*nek, a Havas és a Reuter hírügynökségeknek a budapesti tudósítója volt.

3

„A Magyar Távirati Iroda tegnap megint tanúságot tett arról, hogy a lapok pontos és megbízható kiszolgálásával igyekezik viszonyozni az állam részéről élvezett kedvezményeket. Ennek a pontosságnak és megbízhatóságnak jele, hogy Kiamil basa nagyvezér expozéjának az angol-török viszonyra vonatkozó részét úgy közölte, hogy valódi értelmének éppen ellenkezőjét mondja” (*Az Újság* 1909. január 15.). Tíz esztendővel később ugyancsak *Az Újság* oldalain ez volt olvasható: „Miből áll egy könyomatú lap berendezése? Egy négyzetméternyi simára csiszolt kőből, néhány kiló olajból meg festékből. Gutenberg első kéziszajtója volt ilyen primitív. A Magyar Távirati Iroda című könyomatú lap még ezt a kezdetlegességet sem érte el. Hetek, sőt hónapok óta közöl az olvashatatlanságig megnyomorított táviratokat, amelyeknek értelmét magunknak kell kibetűzni [...] A nagy jelentőségű világhistóriai dokumentumoknak alig van egy olvasható soruk a Magyar Távirati Iroda kiadásában. Minden sorból néhány szó, minden szóból néhány szótag és minden szótagból legalább egy betű hiányzik” (*Az Újság*, 1918. február 5.).

4

Részlet az 1918. július 29-ei kormányülés jegyzőkönyvéből. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 27 Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanácsi és Kormányzótanácsi Jegyzőkönyvek.

5

Uo.

6

Halász Lajost 1918. október 31-én miniszteri tanácsossá nevezték ki, ebben a minőségében vette át a miniszterelnöki sajtóiroda irányítását. 1920-ban lemondott állásáról, ügyvédi irodát nyitott, az újságírással azonban nem hagyott föl. Megalapította a *Részvényes* című lapot.

7

Az MTI későbbi főszerkesztője, Zimmer Ferenc szó szerinti szavai, amelyeket 1939–1940-ben gyorsírásba diktált dr. Tarr Lászlónak. Az anyag gépírással változtatást lásd: *MTI Történeti Dokumentumai 1895–1946* (MTI Archívum 55.).

8

Az eredeti levél megtalálható a Magyar Távirati Iroda Archívumában.

9

Az Újság 1918. november 7., 8. A minisztertanács csak 1919 januárjában fogadta el az MTI államosításának tervét, az addigi tulajdonos, Radó Sámuel 237 000 koronás kárpótlásával. (Az 1919. január 19-ei kormányülés jegyzőkönyve. MOL K 27.)

10

MOL K 807 1. doboz. A Forradalmi Kormányzótanács, a Sajtódirektórium jegyzőkönyvei. Jegyzőkönyv a Sajtódirektórium 1919. március 29-én tartott üléséről.

11

Uo. Jegyzőkönyv a Sajtódirektórium 1919. március 31-én tartott üléséről.

12

Zimmer Ferenc diktátuma: *MTI Történeti Dokumentumai*, 7.

13

MOL K 807 1. doboz. Jegyzőkönyv a Sajtódirektórium 1919. április 1-jén tartott üléséről.

14

Zimmer Ferenc diktátuma: *MTI Történeti Dokumentumai*, 17.

15

Uo.

16

Uo. 18.

17

Zimmer Ferenc diktátuma: *MTI Történeti Dokumentumai*, 20.

18

Uo. 25.

19

Uo. 26.

20

A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosok rendeletei I. füzet Budapest, A „*Proletárjog*” kiadása, 1919. 86.

21

MOL K 807 1. doboz. Jegyzőkönyv a Szellemi Termékek Országos Tanácsa 1919. május 26-án tartott üléséről.

22

MOL K 807 1. doboz. Jegyzőkönyv a Szellemi Termékek Országos Tanácsa 1919. június 11-én tartott üléséről.

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs ffordatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

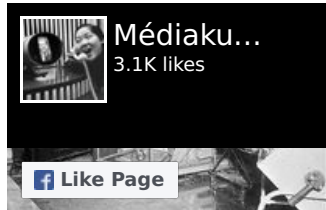
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2009 tél

Történelem

[Vörös Boldizsár](#):

Különböző politikai rendszerek - hasonló humoros alkotások?

1919 fordulatai viccekben és karikatúrákban

Az 1919. év politikai-társadalmi változásai megjelentek a korabeli magyarországi élclapokban közzétett szövegekben és képeken, a Tanácsköztársaság időszakának vicceiből pedig a diktatúra bukása után önálló gyűjteményeket is kiadtak. A tanulmány e humoros alkotások csoportjaival foglalkozó elemzése azt mutatják, hogy egy-egy szövegtípus vagy képtípus olykor egymástól igencsak eltérő politikai viszonyok között is megjelenhetett, és nagyon különböző politikai nézeteket is kifejezésre juttathatott. E viccek és karikatúrák nemcsak variálódási képességeiket tekintve hasonlítanak egymásra, hanem abban is, hogy mindkét típusú humoros alkotásba a legkülönfélébb történelmi-kulturális hagyományelemek kerülhetnek be. E vizsgálatok tehát nemcsak az 1919-es történelmi események elemzéséhez szolgálhatnak adalékokat, hanem - önmagukon túlmutatva, általánosabb érvénnyel - a viccek és a karikatúrák sajátosságainak megismeréséhez is.

A 19. század második felének és a 20. század első évtizedeinek Magyarországon, Budapesten és vidéken, számos élclap látott napvilágot (Gyöngy, 2008: passim; Lett, 1988: V, 1-143). Az ezekben közzétett hosszabb-rövidebb írásokban és a különféle képeken megjelentek 1919 politikai-társadalmi változásai. A kiadók szerint a Magyarországi Tanácsköztársaság idején terjedő, ám ekkor nyomtatásban túlnyomórészt nem publikálható viccek gyűjteményeit pedig a diktatúra bukása után önálló kiadványokként is forgalomba hozták (Aiglón, [1919]; Biró, 1919).¹ A hatalmas vicc- és karikatúraanyagban 1919 fordulatait különösen jól szemléltetik azok a szövegek és képek, amelyek valamiképpen egymás variánsainak tekinthetők, és ekként sajátos csoportokat alkotnak (lásd ehhez például Lontay & Martinkó, 1994: 706-707; Katona, 1980: passim; Végh, 1997: 129-130; Buzinkay, 1983: 76, 82, 116; 2007: 1121-1126).

Van példa arra, hogy egy, a politikai-társadalmi viszonyokat bíráló vicc variánsai különböző figurák szerepeltetésével jelentek meg a *Vágóhíd* 1919. február 4-ei számában (1.), a *Borsszem Jankó* június 8-ai számában (2.), majd a Magyarországi Tanácsköztársaság bukása után (3.): mindhárom esetben a fennálló politikai viszonyokhoz történt igazodással illeszkedtek a humoros alkotásokba a kritizált személyek.

(1.)

„Fosztogatók, ha találkoznak

- No, és hogy van a kedves neje?

- Köszönöm kérdését, fosztogat.

- És a kedves lánya?

- Köszönöm szintén, a Garai-téren.

- Ónagyságáék ezelőtt, ha jól tudom, csak tollat fosztogattak.

- Óh kérem, most is ebben a körben mozognak, csak azokat fosztják ki, akik megtollasodtak.”²

(2.)

„Bukarestben

Egy román tábornok felesége libához jutott. Nagy gaudiummal vitette haza, és hogy a ház lakói előtt

»demokratikus érzelmeivel« dicsekedjék, kiült a folyosóra és saját »kegyelmes« kezeivel kezdte koppasztani a libát. Persze a szomszédasszonyok kiálltak csodát nézni. Az egyik megkérdezte:

- Mit csinál excellenciád?

- Mint láthatja, fosztogatok, - felelt mosolyogva a tábornokné.

- Hát az ura, a kegyelmes generális úr?

- Az is. Magyarországon.³

(3.)

„Terefere a Margitszigeten.

Kun Béláné a konyhában foglalatoskodik egy libával, amikor egyik barátnője meglátogatja.

- Mit csinálsz, Málcsi?

- Grüss Gott fiacskám; hát csak ezt a libát fosztok...

- Hát a kedves férjed?

- Köszönöm kérdésedet, hát csak fosztogat!" (Biró, 1919: 38).⁴

Hasonló jelenség a korabeli karikatúráknál is megfigyelhető: a képek és a hozzájuk kapcsolódó szövegek különböző változtatásaival többféle variáns is létrejöhetett, e változatok pedig csoportokat is alkothatnak. Ezek közül az (1.), a (2.) és a (3.) viccből álló sorozattal a leginkább azok az ábrázolások rokoníthatók, amelyeken azonos képi megoldásokkal és egymástól nem teljesen eltérő jellegű szövegekkel alakult ki ugyanaz a csattanó. A *Borsszem Jankó* 1919. február 9-ei számának borítóján tették közzé az „Ex oriente lux” („Keletről jön a fény”) latin mondás átalakításával megalkotott, „Ex occidente lux” (Nyugatról jön a fény) című karikatúrát (4.). A képen a jobb felső sarokban látható Wilson-napkorong sugarai éppen olvasztani kezdik a középen látható Poincaré-hóembert, aki hóna alatt az „Imperializmus” feliratú lapátot szorongatja, és az ábrázolás aláírása szerint ezt mondja: „Tyűh! ... Melegem kezd lenni...”⁵ - a karikaturista mindezzel Poincaré felfogásával szemben a wilsoni nézetek fokozatos érvényesülését jelenítette meg. A *Mátyás Diák* november 30-ai számában publikált „Az 1919-es hóember” című karikatúrán (5.) pedig a kép jobb felső sarkában látható nacionalizmus-napkorong sugarai olvasztják el az ábrázolás bal oldalán álló, „nemzetközi szocializmus” feliratú, a munkásmozgalmi jelképnek számító kalapácsot (Aradi, 1974: 218-219) tartó hóembert⁶ - amivel a karikaturista a nacionalizmusnak a nemzetközi szocializmussal szembeni térhódítását juttatta kifejezésre.

Ugyanazt a képtípust - egy országot, politikai rendszert jelképező beteg embert kezelő politikus-orvosok ábrázolását⁷ - több ízben is közzétették a korabeli élclapok munkatársai, ám a képek szövegelemeivel egymástól némileg eltérő aktuálpolitikai vonatkozásokra utaltak. A *Mátyás Diák* január 12-ei számának borítóján látható „A sebészek” című karikatúrán (6.), a betegen fekvő nőalakkal jelképezett „Hungaria” (lásd Sinkó, 1995: 267-272) ágyánál „Wilson professzor” Clemenceau-nak és Lloyd George-nak a kép aláírása szerint ezt mondja: „Talán jó lenne várni avval az operációval, uraim. Elpusztulna a beteg”⁸ - amivel a karikaturista a békekonferencia döntéshozóinak nézetkülönbségeit és Wilson mint a magyar érdekek egyfajta védelmezőjét jelenítette meg.

(4.) Karikatúra a *Borsszem Jankó* 1919. február 9-ei számából

(5.) Karikatúra a *Mátyás Diák* 1919. november 30-ai számából

(6.) Karikatúra a *Mátyás Diák* 1919. január 12-ei számából

Szöveg: Wilson professzor: Talán jó lesz várni avval az operációval, uraim. Elpusztulna a beteg.

A *Mefisztó* október 12-ei számában közzétett, „Professzorok a betegágyánál” című karikatúrán (7.) a beteg, koronás nőalakkal jelképezett Magyarország ágyánál Vázsonyi Vilmos mondja politikus-orvostársainak, a kép aláírása szerint: „Elég a konzultálásból, uraim! A diagnózist megállapítottuk; most már fogjunk hozzá a gyógyításhoz, különben a sok orvos között *elvész a beteg!*”⁹ Az ábrázolás egésze tehát a magyar politikusok nézetkülönbségeinek kifejezésén túl kiemeli Vázsonyi tettekézségét, jelentőségét.

(7.) Karikatúra a *Mefisztó* 1919. október 12-ei számából

A *Mátyás Diák* november 9-ei számában publikált „Konzilium” című karikatúrán (8.) pedig a beteg férfival megszemélyesített Magyarország ágyát állják körül a politikus-orvosok: Andrassy, Berzeviczy, Lukács, Sztérényi és Wekerle. A kép aláírása: „Ha a beteg nagyon rosszul van, mégis a régi, öreg doktorokat hívják”¹⁰ - amivel a karikaturista azt juttatta kifejezésre, hogy az ország súlyos helyzetében a nagy tapasztalatú politikusokra van szükség. A (6.) és a (7.) ábrázoláshoz képest tehát a (8.) sokkal nagyobb mértékben hangsúlyozza a politikusok szerepét, jelentőségét: jól mutatja ezt, hogy míg a (6.) és (7.) karikatúra aláírásában egy-egy politikus-orvos beszél a beteg állapotáról és a teendőkről, a (8.) kép aláírása a politikus-orvosokat összességükben is értékeli; továbbá, míg a (6.) és a (7.) karikatúrán csak egy-egy politikus-orvos: Wilson és Vázsonyi szerepel névvel, a (8.)-on öt politikus is, a ruhájukra írt vezetéknevükkel.

(8.) Karikatúra a *Mátyás Diák* 1919. november 9-ei számából

Szöveg: Ha a beteg nagyon rosszul van, mégis a régi, öreg doktorokat hívják.

Van példa arra az esetre is, hogy ugyanaz a jelenet különböző színekkel kinyomtatva és eltérő aláírásokkal, ugyanabban az élclapban, két politikai rendszer idején is megjelent - igencsak különböző politikai állásfoglalásokat juttatva kifejezésre. Az *Április* 1919. január 1-jei számának hátoldalán, sárga alapszínű képen két munkás

beszélget:

(9.)

„- Olvastad? A »Vörös Ujság« megtámadta az »Április«-t.

- Hja azok a bolsevikiek nem értik a tréfát.”¹¹

Ugyanazt a jelenetet immár vörös alapszínnel tették közzé az *Április* 1919. április 3-ai, „Vörös album” (lásd ehhez Aradi, 1974: 255–256) című számának borítóján, a „Búsuljon a ló, elég nagy a feje” szólás (Margalits, 1897: 90; Szemerényi, 2009: 927) átalakításával létrehozott aláírással (10.): „- Busuljon a milliomos, elég nagy a betétje!”¹² Míg a folyóirat januári számának ábrázolása, a korábban publikált karikatúrákhoz kapcsolódva gúnyolta-támadta a kommunistákat, az áprilisi szám képe már a szociáldemokrata-kommunista irányítású rendszer intézkedéseivel való egyetértést fejezte ki, képi és szöveges eszközökkel egyaránt: az alapszín-váltással, az új aláírással és ebben a diktatúra ellenségének számító (egykori) milliomos kigúnyolásával, sajátos utalással „állat”-ként megjelenítve (ugyanezen lapszám következő oldalán olvasható Nagy Lajosnak „A milliomos-állat” című írása, amely immár ténylegesen állatként mutatja be a milliomost).¹³

Megtörtént az is, hogy pontosan ugyanaz a karikatúrákép, különböző aláírásokkal, ugyanabban az élclapban, két politikai rendszerben is napvilágot látott. Az *Április* 1919. január 15-ei számában jelent meg az a rajz, amelyen tükör előtt álló, tengerészruhás, pisztolytáskás, halálfejes vörös zászlót tartó kövér férfi öltözékén dolgozik a szabó. A kép aláírása:

(11.)

„*Udvari tanácsos ur forradalmi álruhában*

- Nekem dukál ez a ruha. Én a gabonatőzsdén is tengeri-bizományos voltam.”¹⁴

(11.) Karikatúra az *Április* 1919. január 15-ei számából

A folyóirat április 3-ai számában pedig ugyanez a kép a következő aláírással jelent meg:

(12.)

„*A megrémült hadimilliomos.*

- Szívesen elmennék a vörösgárdába, - ha ott is volna irodai segédszolgálat.”¹⁵

(12.) Karikatúra az *Április* 1919. április 3-ai számából

A két ábrázolás ezúttal rokon jellegű állásfoglalást juttatott kifejezésre: a még 1918-ban megbukott társadalmi-politikai rendszer egykori hasznélvezőjének az egymást követő forradalmi átalakulásokkal létrejövő új viszonyok közé való beilleszkedési törekvéseit figurázták ki.

A viccek esetében előfordult, hogy valamelyik variánsuk más műfajú alkotáshoz (képhez, ténylegesen megtörténtként bemutatott eset ábrázolásához stb.) kapcsolódott: így például egy, még a diktatúra idején keletkezett, nem konkrétan megjelenített személyek által előadott párbeszéd (13.) variánsa 1919 őszén, egy képhez kapcsolódva látott napvilágot nyomtatásban: immár konkrét személyek beszélgetéseként, az aktuális politikai viszonyokhoz alkalmazva, ám megőrizve a korábbi csattanót (14.).

(13.)

„Május első napjaiban, amikor a csehek Miskolcot megszállták, a vörös hadsereg reorganizációja pedig még nem kezdődött el, Budapest ontotta a kommunista vicceket. Az alábbiak ebből az időből valók:

- Hogy hívják a pajeszt a kommunizmus korszaka alatt?

- *Kunkormány. (Kun-kormány).*” (Aiglon, [1919]: 2).¹⁶

(14.)

„[A *Magyar Herkó Páter* „Izidorka pozdorjai” című rovatában kérdezi a kisfiú zsidóként ábrázolt (lásd Vörös, 2003: 27–43) apjától:]

- Apuczi! Hogy fogják hívni ezután a pajeszt magyarul?

- Ahogy eddig hívták.

- De hiszen, hát nem tudod, hogy megbukott a *Kun-kormány*?¹⁷

Van példa arra a jelenségre is, hogy egy ténylegesen megtörtént esetként ábrázolt beszélgetés - amely a *Vágóhíd* 1919. június 3-ai számában jelent meg (15.) - befejezése ugyanazon év szeptemberében, immár más műfajban: viccként látott napvilágot nyomtatásban (16.), e szöveget pedig novemberben publikált variánsa még egy további csattanóval toldotta meg (17.).

(15.)

„A három korszak

Munkatársunkat elfogta egy nemrég még meglehetősen szituált uriember, aki most fájdalomtól megtört szívvvel siratja a millióit.

És így szólt.

- Tudja-e, hogy Magyarországon eddig hány korszak volt?

- Nem.

- Negyvennyolc után volt a Bach-korszak. Tisza István alatt aztán a Rebach-korszak és végül a diktatura óta számomra a Nebach-korszak.”¹⁸

(16.)

„Vicc a Dob-utcából, esetleg a Szabadság-térről:

Magyarországon 1849-től 1867-ig *Bach*-korszak volt, azután jött a *rebach*-korszak, a mostani pedig egy *nebach*-korszak.

(A többség kedvéért: rebach = haszon, nebach = szájalmas.)”¹⁹

(17.)

„- Milyen korszakot élt át Magyarország az utolsó évtizedek alatt?

- 48 után a Bach-korszakot. A világháború ideje alatt a *rebach*-korszakot, a tanácsköztársaság elején a *nebach*-korszakot, a végén meg a *krach*-korszakot.”²⁰

Megtörtént az is, hogy egy viccbe ábrázolt esetnek (18.) a politikai változások nyomán elkészített folytatása karikatúrában jelent meg (19.), majd ennek egyfajta folytatása ismét viccként (20.) – a három humoros alkotást pedig ugyanaz az elem: a majom figurája kapcsolta össze:

(18.)

„Az állatkert lakói is összegyűltek, hogy érdekeik képviselőire bizalmat válasszanak. Mondják, hogy először az oroszán felé hajlott a bizalom, de egy majom kijelentette, hogy az képtelenség, mert hisz az oroszán király, az állatok királya. Király pedig nem lehet proletár. Ekkor a kenguru nevét kezdték kiáltani. A majomnak ismét aggályai támadtak, hogy a kenguru burzsuj, mert erszénye van.

- Legyen az orangután, mert ő a legveresebb! kiáltották erre.

- Pardon! szólt a pávián, az orangután csak vereses, de én ott, ahol ülni szoktam, kimondottan lángvörös, biborvörös, vagyha úgy tetszik: kommunista vörös vagyok.

- Éljen a pávián! zúgott erre a gyűlés. Az oroszán azonban nem hagyta annyiba a dolgot, átrohant az epreskertbe és megkérte az öreg Benczúrt, pardon Bencz (méltóságos) úrt, fesse be neki is vörösre azzal a szép színnel, amivel régen közismert történelmi képein a mentéket festette. Befestve visszarohant a gyűlésre és már messziről kiáltozott:

- Nekem is veres! Nekem is veres! Az enyém is van olyan veres!

Az állatok egy pillanatra meghökkentek, de felállt a tudós bagoly és kijelentette:

- A páviáné az érvényes veres, mert a páviáné már március 21-ike előtt is veres volt.

Így lett a pávián az állatkert bizalmija” (Aiglon, [1919]: 12).

Az eset folytatásának tekinthető a *Borsszem Jankó* szeptember 7-ei számában „A diktatura bukása az állatkertben” címmel közzétett karikatúra (19.), amelyen, aláírása szerint, „A föllázadt majmok kirugták a vörös páviánt.”²¹

(19.) Karikatúra a *Borsszem Jankó* 1919. szeptember 7-ei számából

Ennek egyfajta folytatásaként értékelhető a *Fidibusz* szeptember 19-ei számában közzétett vicc:

(20.)

„Samuka a majomketrec előtt

- Schau, papa, ez a majom még mindig kommunista... De milyen kommunista!”²²

Van rá példa, hogy egy politikai rendszeren belül létezett ugyanannak a humoros alkotásnak két, egymástól alapvetően eltérő változata, amelyek egy konkrét történelmi esemény kapcsán keletkeztek. Az 1919. május 1-jei budapesti ünnepség alkalmából a diktatúra világszemléletének terjesztői a Köröndön Zrínyi Miklós, Bethlen Gábor, Bocskai István és Pálffy János szobrát hatalmas vörös földgömbökkel takarták be. (A letűnt rendszerek közvélemény-formálói által kiemelkedőnek tekintett történelmi személyiségek: fejedelmek és hadvezérek emlékműveinek vörös földgömbökkel való eltakarása a hagyományos nemzetfelfogásokat elutasítva, a proletárforradalom internacionalizmusát volt hivatott kifejezni, lásd Vörös, 2000: 149-157; 2004: 88-92.) Egy 1944-es évszámmal megjelent visszaemlékezés szerint már május legelején született élce dekorációról: „Az elfojtott pesti humor szerint ezek a népbiztosok szobrai: vörös hólyagok” (Hollós, 1944: 206). Ám a *Borsszem Jankó* 1919. május 11-ei számában megjelent, fiatal férfi és nő beszélgetését ábrázoló képhez kapcsolódó, vicc jellegű párbeszéd során a férfi azt mondja: e négy „hólyag” a párizsi „négyestanács” szobra (21.). A diktatúra bukása után megjelent vicc szerint azonban már az ünnepségen jelenlévők azzal tréfálkoztak, hogy e „hólyagok” a népbiztosok szobrai (22.).

(21.)

„*Ántánt-szobrok Budapest*en

- Láttá Micike, a párisi négyestanács szobrát?
- Hol volt az?
- Hát a Köröndön az a négy óriási hólyag.”²³

(21.) Kép a *Borsszem Jankó* 1919. május 11-ei számából

(22.)

„Május elsején, délután az ünnepségről megy haza Budapest népe. Azt kérdi az egyik burzsoa a másiktól:

- Láttad a Kun Béla meg a Szamuelli szobrát? Micsoda sikerült két szobor volt!
- Nem láttam! Melyik volt az? Hol álltak?
- Hát az a két veres hólyag a Köröndön... feleli a másik, a Köröndön felállított két óriási vörös gömbre célozva” (Aiglon, [1919]: 2).

E szövegcsoporthoz megengedi azt a feltételezést, hogy éppen a Tanácsköztársaság világszemléletét hirdető szobrok kapcsán keletkezett diktatúraellenes vicc eljutott a *Borsszem Jankó* munkatársához, aki azt átalakította azonos szerkezetű, ám „rendszerhű” párbeszéddé, így az előbb láthatott napvilágot nyomtatásban, mint a korábban keletkezett, „rendszerellenes”, és ezért a kommün idején élelmszóban terjedő, nem publikálható változat (lásd még Vörös, 2006: 195).

Humoros alkotások csoportjai létrejöttek azáltal is, hogy egy közös, eredetileg nem vicc- vagy karikatúraelemnek számító nyelvi vagy képi toposz alkalmazásával alakult ki a csattanójuk. Humoros szövegek esetében például a „Borban van az igazság” közmondás (Margalits, 1897: 76; Szemerényi, 2009: 172-173) felhasználásával, átalakításával már a *Bolond Istók* 1919. március 9-ei számában, a korlátozott szesztilalom idején (lásd erről Kárpáti, 1979: 161-162) jelent meg vicc:

(23.)

„*Iszogatás közben.*

- Igyál pajtás borban az igazság!
- Látod ez az! És manapság legfőlebb 3 deci bort szabad mérni.”²⁴

E vicc a közmondás felhasználásával az aktuális politikai viszonyokat bírálta - akárcsak az a szöveg (24.), amely már a Tanácsköztársaság szigorú szesztilalmának (lásd erről Kárpáti, 1979: 162-168, 224-225; Puruczki, 1979: 87-90; Sarlós, 1961: 171-183) időszakában keletkezett:

(24.)

„- Miért van alkoholtilalom?

- Mert borban az igazság.”²⁵

Ugyancsak e közmondás és különféle magyarázatai is hozzájárultak az immár a diktatúra bukása után, a *Mefisztó* október 12-ei számának borítóján megjelent, „Szesztilalom” című karikatúra humorához. A képen Kun Béla borozik és nővel mulatozik, az ábrázolás alatt pedig a következő szöveg olvasható (25.): „*Kun Béla*: Régi jó közmondás, hogy »borban az igazság.« Én tehát azért iszom bort, hogy leszűrődjek bennem az igazság; a népnek, az istenadta népnek pedig azért tiltom el a borivást, hogy ne tudja meg az igazságot...”²⁶ A közmondás mellett e szöveg egy klasszikus szépirodalmi mű: Arany János „A walesi bárdok” című versének egy részletét is felhasználta, mégpedig Kun Béla zsarnok voltának érzékeltetésére: Edward király „a nép, az istenadta nép” szavait adta szájába, „a népnek, az istenadta népnek” változatban.

Karikatúrák esetében a (23.), (24.), (25.) szövegből álló csoporthoz hasonló sorozat alakult ki a még a Károlyi-kormány által 1918 novemberében létrehozott Országos Propaganda Bizottságtól származó „Nem! Nem! Soha!” tiltakozás (lásd Pallos, 2006: 58; Zeidler, 2009: 104) felhasználásával, új összefüggésekbe helyezésével. A *Borsszem Jankó* 1919. február 23-ai számának „Mire jó a plakát?” című karikatúráján (26.) árura hiába váró emberek nézik a tejcsarnok „tej vaj” felirata és a dohányüzlet „szivar” felirata alá elhelyezett egy-egy „Nem nem soha”-plakátot²⁷ - a karikaturista ezúttal a korabeli áruhiányon és talán a kormány eredménytelen külpolitikai törekvésein élcelődve alkalmazta a jelmondatot.

(26.) Karikatúra a *Borsszem Jankó* 1919. február 23-ai számából

A *Bolond Istók* március 9-ei számában közzétett, „Nem.! Nem.! Soha.!” feliratú plakát előtt kofával tárgyaló vásárlót ábrázoló karikatúra, a hozzá kapcsolódó párbeszéddel az élelmiszerek drágaságán humorizált:

(27.)

„- Néni, mikor lesz már olcsóbb a liba?

- Hát bizony ezt minden nacscsága megkérdi, nem is bírnám szóval, hát vettem két pöngőért egy fali plakátot, oszt most az beszél helyettem.”²⁸

(27.) Karikatúra a Bolond Istók 1919. március 9-ei számából

A *Borsszem Jankó* május 4-ei számában megjelentetett, „A beszélő plakát” című humoros alkotásban a „Nem! Nem! Soha” feliratú plakát előtt beszélgető kalapos-nyakkendőös férfiakat ábrázoló karikatúra és a hozzá illesztett párbeszéd azt hangsúlyozta, hogy a letűnt politikai rendszerek nem térhetnek többé vissza:

(28.)

„- Mit gondolsz, Gyuszi? Leszünk mi még valaha képviselők?
- Na, ezt a legjobb helyen [tudniillik e plakát előtt] kérdezed.”²⁹

(28.) Karikatúra a Borsszem Jankó 1919. május 4-ei számából

Nemcsak szövegek (például közmondás vagy politikai jelmondat) hozhatták létre humoros alkotások csoportjait, hanem vizuális toposzok is. Így például a már a görög-római antikvitásban ismert, az államot jelképező hajó (lásd K. J., 2005: 188) képi megjelenítését használta fel, némileg átalakítva a *Mátyás Diák* 1919. március 23-ai számának címlapképét elkészítő karikaturista. „A kormányos és helyettese” című ábrázoláson (29.) az antant államszövetségének hajóján a kormánykereket kezében tartó Wilson ezt mondja a mellette álló Clemenceau-nak, a képaláírás szerint: „Ugy látom, kedves Clemenceau barátom, ideje volt átvenni a kormányt, mert nagyon eltért már a hajónk a helyes iránytól”,³⁰ amivel a karikaturista az antant irányítói közötti nézetkülönbségeket jelenítette meg. A képen az antant-hajó látható részei erős, nagy vízi járművet mutatnak - ellentétben a *Mátyás Diák* november 30-ai számának címlapján ábrázolt, magyar címeres, inkább csónaknak, mint hajónak tekinthető, Magyarországot jelképező alkalmatossággal. „Az új kormányos” című karikatúrán (30.) Huszár Károly tartja kezében a kormányrudat a viharos tengeren, hullámok között hánykódó járművén, a képaláírás szerint ezt állítva: „Ha a kormányosnak erős keze és erős hite van, révbe viszi a hajót”³¹ - mindezzel az ábrázolás készítője a Huszár-kormány nehéz helyzetét és a miniszterelnök elszántságát hangsúlyozta.

(29.) Karikatúra a Mátyás Diák 1919. március 23-ai számából

(30.) Karikatúra a Mátyás Diák 1919. november 30-ai számából

A keresztény ikonográfiából származott a nagy erejű óriás, a gyermekként megjelent Jézust a vállán a folyón átvivő (később szentté avatott) Kristóf ábrázolása (lásd Seibert, 2004: 183-184) az 1919-es politikai karikatúrákon. A *Bolond Istók* február 23-ai számának első oldalán közzétett „A mi Nagy Kristófunk” című karikatúrán (31.) Wilson-Kristóf viszi át nyakában a folyón a Magyarországot jelképező, magyar címeres gyermeket,³² amivel az ábrázolás készítője azt a reményt juttatta kifejezésre, hogy az amerikai elnök politikájának eredményeként Magyarország kedvező békefeltételeket fog kapni.

(31.) Karikatúra a Bolond Istók 1919. február 23-ai számából

(32.) Karikatúra a Mátyás Diák 1919. december 21-ei számából

A *Mátyás Diák* december 21-ei számának borítóján megjelent, „Apponyi-Nagy Kristóf meg a kis Magyar Béke” című karikatúrán (32.) Apponyi-Nagy Kristóf viszi a vállán a pálmaágat (lásd R. G., 2005: 384-385) tartó gyermeket, a képaláírás szerint „Megindulnak a nagy Óperenciákon”.³³ Az ábrázolással a karikaturista azt a reményt jelenítette meg, hogy Apponyi eredményesen fog tevékenykedni Magyarország ügyében a béketárgyalásokon, ugyanakkor „a nagy Óperenciákon” szóösszetétel³⁴ utalt a politikus feladatának rendkívüli nehézségére is. Figyelemre méltó, hogy mindkét kompozíció készítői a gyermek Jézus helyére, szerepébe Magyarországot, a nagy kezdőbetűs „Magyar Béke”-t tették - ezzel az eljárással felnagyítva, a szakralitás szférájába emelve a magyarság ügyét, hasonlóan több korabeli, nem humoros politikai megnyilatkozáshoz (lásd ehhez Vörös, 2009c: 28; Buzinkay, 1983: 27, 31, 44, 91, 107).

A fentiekben bemutatott példák, elemzések jól szemléltetik, hogy 1919 fordulatai megjelentek a korabeli humoros alkotásokban: az (1.), (2.), (3.) vicc és a (4.), (5.) karikatúra pedig azt jelzik, hogy egy-egy adott szövegtípus vagy képtípus olykor egymástól igencsak eltérő politikai viszonyok között is megjelenhetett, és nagyon különböző politikai nézeteket is kifejezésre juttathatott. A korabeli viccek és karikatúrák a legkülönbözőbb módokon kapcsolódhattak egymáshoz és más jellegű humoros alkotásokhoz, például ténylegesen megtörténtként bemutatott eset ábrázolásához: ez utóbbi lehetőséget mutatja a (15.), a (16.) és a (17.) szöveg együttese. E viccek és karikatúrák azonban nemcsak variálódási képességeiket tekintve hasonlítanak egymásra, hanem abban is, hogy mindkét típusú humoros alkotásba a legkülönbözőbb történelmi-kulturális hagyományokból kerülhetnek elemek: a görög és római antikvitásból (a „tudós bagoly” szerepeltetése a [18.] viccben [lásd ehhez K. ZS., 2005: 68], az

„állam hajója” a [29.] és [30.] ábrázoláson); a keresztény vallásosságból („Nagy Kristóf” ábrázolásai a [31.] és [32.] képen [lásd még Vörös, 2006: 197–199; 2008: 16–21]); szólásokból, közmondásokból (például a „Busuljon a milliomos, elég nagy a betétje!” képaláírásnál a [10.] karikatúránál, a „Borban van az igazság” közmondás a [23.], [24.] és [25.] alkotásnál); klasszikusnak számító irodalmi műből („A walesi bárdok” átalakított részlete a [25.] karikatúránál) vagy a korabeli politikai propaganda egyes megnyilvánulásából (a „Nem! Nem! Soha!” szavak felhasználása a [26.], [27.], [28.], a vörös földgömböké a [21.] és [22.] példánál). A karikatúrákon pedig megjelentek a korabeli politikai jelképek is (a nőalakkal perszonalizált Hungária a [6.] és [7.], a magyar címer a [30.] és [31.], a munkás kalapácsa az [5.] ábrázoláson). A fenti példák azt mutatják tehát, hogy a karikatúrára is érvényes Simoncsics Péternek a viccel kapcsolatos megállapítása: „mindenütt és mindenből képes tápanyagot szívni magába” (Simoncsics, 2004: 504).

A különféle történelmi-kulturális hagyományelemek alkalmazásai megkönnyíthették a viccek és karikatúrák létrehozóinak a fordulatokban gazdag 1919-es év egyes mozzanatairól kialakított nézeteik kifejezését, a humoros alkotások befogadóinak pedig e vélemények, állásfoglalások megértését. A fenti elemzések megítélésem szerint így nemcsak a korabeli történelmi események vizsgálatához szolgálhatnak adalékokat, hanem önmagukon túlmutatva, általánosabb érvennyel a viccek és a karikatúrák sajátosságainak megismeréséhez is.³⁵

Felhasznált irodalom

Aiglon [1919]: *Viccekben él a szovjet! A legjobb 120 kommunista vicc*. Budapest: Heller K. és Társa.

Aradi Nóra (1974): *A szocialista képzőművészet jelképei*. Hely nélkül: Kossuth Könyvkiadó & Corvina Kiadó.

Biró Imre Boldizsár, összegyűjt., sajtó alá rend. (1919): *Burzsuhumor a diktatura alatt. A proletárdiktatura anekdotái*. Budapest: Muzsa irodalmi és művészeti R.-T.

Buzinkay Géza (1983): *Borsszem Jankó és társai. Magyar élclapok és karikatúrák a XIX. század második felében*. Budapest: Corvina Kiadó.

Buzinkay Géza (2007): Egy közéleti fertőtlenítőszer. In: Jankovics József (főszerk.): *„Nem súlyed az emberiség!” ... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet.
//www.iti.mta.hu/Szorenyi60/Buzinkay.pdf

Demm, Eberhard, hrsg., kommentiert (1988): *Der Erste Weltkrieg in der internationalen Karikatur*. Hannover: Fackelträger-Verlag.

Gyöngy Kálmán (2008): *Magyar karikaturisták adat- és szignótára. Karikaturisták, animációs báb- és rajzfilmek, illusztrátorok, portrérajzolók*. Budapest: ÁBRA KKT.

Hollós József (1944): *Egy orvos élete*. New York, N. Y.: St. Marks Printing Corp.

K. J. (Komlóssy Judit) (2005): hajó/bárka. In: Pál József & Újvári Edit (szerk.): *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Budapest: Balassi Kiadó.

K. Zs. (Kuszmán Zsófia) (2005): bagoly. In: Pál József & Újvári Edit (szerk.): *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Budapest: Balassi Kiadó.

Kárpáti Endre (1979): *A magyarországi alkoholizmus elleni küzdelem múltjából*. Budapest: Medicina Könyvkiadó.

Katona Imre (1980): *Mi a különbség? Közéleti vicceinkről*. Budapest: Magvető Kiadó.

Koselleck, Reinhart (2003): Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája. In: Uó: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest: Atlantisz.

Kovács Ágnes (1981): Óperencia. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon. IV. Né-Sz*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Lett Miklós (1988): *A Magyar Tanácsköztársaság sajtó- és könyvanyagának adattára*. Budapest: MSZMP KB Párttörténeti Intézete.

Lontay László & Martinkó András (1994): vicc. In: Szerdahelyi István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon. XVI. U-Vidz*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Dr. Margalits Ede, gyűjt., rend. (1897): *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest: Kókai Lajos.

Pallos Lajos (2006): Területvédő propaganda Magyarországon 1918–1920. In: Kovács Tibor (főszerk.): *Folia Historica. XXIV. 2005–2006*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.

Puruczki Béla (1979): Alkohol és munkásmozgalom – a Tanácsköztársaság antialkoholizmusa. *Alkoholológia*, 2. sz.

R. G. (Reuss Gabriella) (2005): pálma/datolyapálma. In: Pál József & Újvári Edit (szerk.): *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Budapest: Balassi Kiadó.

Radó Antal, szerk. (1918): *Idegen szavak szótára. Együtt a nálunk használatos idegennyelvű szólásmódok és szálló igék magyarázata*. Budapest: Lampel R. KK. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata.

Dr. Sarlós Béla (1961): *A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Seibert, Jutta, szerk. (2004): *A keresztény művészet lexikona*. Budapest: Corvina.

Simoncsics Péter (2004): A verbális kultúra aenigmatikus arculatáról. In: Andrásfalvy Bertalan & Domokos Mária & Nagy Ilona (szerk.): *Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára. II.* Budapest: L'Harmattan.

Sinkó Katalin (1995): A megsértett Hungária. *Néprajzi Értesítő*.

Szemerkenyi Ágnes (2009): *Szólások és közmondások*. Budapest: Osiris Kiadó.

Végh János, szerk. (1997): *Művészeti szótár*. Hely nélkül: Corvina.

Vörös Boldizsár (2000): Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. Budapest szimbolikus elfoglalásai 1918–1919-ben. *Budapesti Negyed*, 3–4. sz.

Vörös Boldizsár (2004): „A múltat végképp eltörölni”? Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890–1919. Budapest: MTA Történettudományi Intézete.

Vörös Boldizsár (2006): „Az állatkert lakói is összegyűltek, hogy érdekeik képviselőire bizalmat válasszanak”. A Magyarországi Tanácsköztársaság emléke a diktatúra bukása után közzétett viccekben. *Aetas*, 2–3. sz.

Vörös Boldizsár (2008): Viccek, anekdoták, karikatúrák. A Magyarországi Tanácsköztársaságot támadó 1919-es viccek kapcsolódásai különböző típusú humoros alkotásokhoz. In: Daczi Margit & T. Litovkina Anna & Barta Péter (szerk.): *Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Vörös Boldizsár (2009a): „a rabbi tehát elmegy Kunfi közoktatásügyi népbiztoshoz”. Zsidó figurák a Magyarországi Tanácsköztársaságról szóló 1919-es viccekben. *Szombat*, 3. sz.

Vörös Boldizsár (2009b): „kunbella” és „leninség”. A nyelvi humor mint a diktatúra elutasításának eszköze a Magyarországi Tanácsköztársaságot támadó 1919-es viccekben. In: Ö. Kovács József & Kunt Gergely (szerk.): *A politikai diktatúra társadalmiasítása. Nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás*. Miskolc: Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, Új- és Jelenkori Magyar Történelmi Tanszék.

Vörös Boldizsár (2009c): Különböző politikai hatalmak – ugyanabban a fővárosban. Szimbolikus térfoglalási akciók Budapesten 1918–1919-ben. In: Csúri Károly & Orosz Magdolna & Szendi Zoltán (szerk.): *Tömegek és ünnepek. A nyilvánosság rítusai a közép-európai modernségben*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Vörös Kati (2003): Judapesti bulváron. A „zsidó” fogalmi konstrukciója és vizuális reprezentációja a magyar élclapokban a 19. század második felében. *Médiakutató*, 1. sz.

Zeidler Miklós (2009): *A revíziós gondolat*. Pozsony: Kalligram.

Lábjegyzetek

1

A Magyarországi Tanácsköztársaság időszakának humoráról részletesebben beszélt Hajdu Tibor Gecse Gézával készített interjújában, a „Mi volt az a Chari-vari, avagy Humor a forradalmakban” című összeállításban, amely elhangzott 1987. március 21-én, a Petőfi Rádió „Színről színre” című, 14 órakor kezdődő műsorában. Az interjú megtalálható a Magyar Rádió Archívumában. A beszélgetésre Hajdu Tibor hívta fel a figyelmemet, aki az interjúhoz készített feljegyzéseit is rendelkezésemre bocsátotta; szívességéért ezúton mondok köszönetet. A tanácsköztársasági viccekről újabban lásd Vörös (2006: 184–203; 2008: 13–22; 2009a: 16–19; 2009b: 151–160).

2

Fosztogatók, ha találkoznak. *Vágóhíd*, 1919. február 4. – A korabeli szövegeket egykorú helyesírással közlöm, a kurzívák azokban az eredeti kiemeléseknek felelnek meg. – E vicc egy, még az *Április* 1918. november 20-ai számában megjelent, képhez kapcsolódó párbeszéd variánsának tekinthető, lásd ehhez: Vörös (2008: 15). Hasonló kapcsolódások minden bizonnyal más szövegeknél és képeknél is megfigyelhetők.

3

Bukarestben. *Borsszem Jankó*, 1919. június 8.

4

Lásd még A proletárdiktatura humora. Gyenge a szovjet, urak! II. *Borsszem Jankó*, 1919. szeptember 7.

5

Ex occidente lux. *Borsszem Jankó*, 1919. február 9.

6

Az 1919-es hóember. *Mátyás Diák*, 1919. november 30. A kép alkotója minden bizonnyal Jeney Jenő, lásd Gyöngy (2008: 101, 283, 370).

7

Lásd ehhez még az „Operatér Wilson...” című karikatúrát, amely a *Humorističke Listy* 1918. november 15-ei számában jelent meg. A képet újraközli Demm (1988: 188, 200). Hasonló párhuzamok minden bizonnyal más képeknél és szövegeknél is fellelhetők.

8

- 9 A sebészek. *Mátyás Diák*, 1919. január 12. A képen ábrázolt személyek azonosításához lásd Arctanulmányok a versaillesi konferenciáról. *Mátyás Diák*, 1919. február 9.
- 10 Professzorok a betegágynál. *Mefisztó*, 1919. október 12. A kép alkotója minden bizonnyal Gedő Lipót, lásd Gyöngy (2008: 75–76, 281). A karikatúránál Vázsonyi utolsó szavai a „Sok bába közt elvész a gyermek” közmondás átalakításával jöttek létre, lásd ehhez Margalits (1897: 289); Szemerkenyi (2009: 90–91).
- 11 Konzilium. *Mátyás Diák*, 1919. november 9. A kép alkotója minden bizonnyal Jeney Jenő, lásd Gyöngy (2008: 101, 283, 370).
- 12 Lásd: *Április*, 1919. január 1. A kép alkotója Biró Mihály. A folyóiratban a bolsevikokat támadta a következő karikatúra: Takarékos bolseviki, avagy pétervári hangulat. *Április*, 1918. december 4. (A kép alkotója Vértes Marcell.) A Vörös Ujság cikke szerint azonban az igazi bolsevikok „a kommunizmust nem az *Április* című élclap hajmeresztő rajzából” tanulják. Lásd Az Est és a bolsevizmus. „A bolsevizmus nem mentőkörülmény.” *Vörös Ujság*, 1918. december 21.
- 13 Lásd *Április*, 1919. április 3. A kép alkotója Biró Mihály.
- 14 Nagy Lajos: A milliomos-állat. A nagy „Brehm” 1918. évi kötetéből. *Április*, 1919. április 3., lásd ehhez Buzinkay (1983: 82), továbbá Koselleck (2003: 279–298).
- 15 Udvari tanácsos ur forradalmi álruhában. *Április*, 1919. január 15. A kép alkotója Vértes Marcell.
- 16 A megrémült hadimilliomos. *Április*, 1919. április 3. A kép alkotója Vértes Marcell.
- 17 Az idézett humoros szöveg után még további viccek következnek, a bevezető mondatokban ábrázolt időszakból. Lásd még Vörös (2006: 187–188; 2009a: 17).
- 18 Izidorka pozdorjai. *Magyar Herkó Páter*, 1919. szeptember 28.
- 19 A három korszak. *Vágóhíd*, 1919. június 3. Lásd még a (16.) humoros alkotáshoz kapcsolódó szómagyarázatokat!
- 20 A proletárdiktatura humora. Gyenge a szovjet, urak! III. *Borsszem Jankó*, 1919. szeptember 14. Radó Antal szótára szerint a spanyol-zsidó „rebach” szó jelentése kifejezetten „kereskedői haszon”. Lásd Radó (1918: 143). Lásd még Vörös (2009a: 19).
- 21 A Revü XVII. száma és a szovjet-viccek. *Revü* (Bratislava), 1919. november 19.
- 22 A diktatura bukása az állatkertben. *Borsszem Jankó*, 1919. szeptember 7. A kép alkotója minden bizonnyal Horváth Sándor.
- 23 Samuka a majomketrec előtt. *Fidibusz*, 1919. szeptember 19. Lásd még Vörös (2006: 197–201; 2008: 16–21).
- 24 Ántánt-szobrok Budapesten. *Borsszem Jankó*, 1919. május 11.
- 25 Iszogatás közben. *Bolond Istók*, 1919. március 9.
- 26 A proletárdiktatura humora. Gyenge a szovjet, urak! II. *Borsszem Jankó*, 1919. szeptember 7.
- 27 Szesztilalom. *Mefisztó*, 1919. október 12.
- 28 Mire jó a plakát? *Borsszem Jankó*, 1919. február 23.
- 29 Lásd *Bolond Istók*, 1919. március 9.
- 30 A beszélő plakát. *Borsszem Jankó*, 1919. május 4. A kép alkotója minden bizonnyal Kelen Imre, lásd Gyöngy (2008: 113, 283).
- 31 A kormányos és helyettese. *Mátyás Diák*, 1919. március 23.
- 32 Az új kormányos. *Mátyás Diák*, 1919. november 30.
- 33 A mi Nagy Kristófunk. *Bolond Istók*, 1919. február 23. A kép alkotója Szigethy István.
- 34 Apponyi-Nagy Kristóf meg a kis Magyar Béke. *Mátyás Diák*, 1919. december 21.
- 35 A Révai Nagy Lexikona szerint „Óperencia”-nak „nevezik magyar népmeséink sztereotip bekezdései a mesevilág határán lévő tengert (v. folyót ?), sőt ilyen országot is ismernek”. Óperencia. In: *Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája. XIV. Mons-Ottó*. Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1916: 753., lásd még Kovács (1981: 93).

Sajnos, a korabeli forrásanyag töredékes; további szövegek és képek előkerülése, elemzése még gyarapíthatja a bemutatott csoportokat – amelyek azonban jelen állapotukban is jól szemléltetik a humoros alkotások kapcsolódási lehetőségeinek, továbbá az általuk felhasznált történelmi-kulturális hagyományok sokféleségét. E munkám elkészítéséhez nyújtott segítségükért ezúton mondok köszönetet Császtvay Tündének, Landgraf Ildikónak, Szemerkenyi Ágnesnek, Tamás Ágnesnek, Hajdu Tibornak és Zeidler Miklósnak. – A tanulmány korábbi változata előadásként elhangzott az 1919: a fordulat(ok) éve című konferencián, 2009. április 23-án, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumban. E munkám elkészítéséhez nyújtott segítségükért ezúton mondok köszönetet Császtvay Tündének, Landgraf Ildikónak, Szemerkenyi Ágnesnek, Tamás Ágnesnek, Hajdu Tibornak és Zeidler Miklósnak. – A tanulmány korábbi változata előadásként elhangzott az 1919: a fordulat(ok) éve című konferencián, 2009. április 23-án, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumban.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

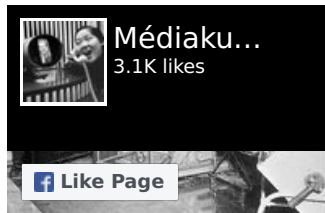
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2009 tél

Új média

[Velics Gabriella:](#)

Újságok, újságírók és olvasók: átmenet a famentes jövőbe

Az utóbbi néhány évben felgyorsultak a változások a nyomtatott sajtóban. A médiafogyasztók új generációja jelent meg a színen, amely megköveteli, hogy akkor, úgy és annyi információt kapjon, amikor, ahogyan és amennyit ő szeretne. Rupert Murdoch médiamogul már 2006. március 13-án Londonban a média jövőjéről tartott előadásán azt hangoztatta, hogy a média gyorsétkezéssé válik, az emberek jártukban-keltükben, munkahelyükre vagy onnan hazafelé igyekezve értesülnek az aktuális hírekről, nézhetnek filmet vagy sporteseményt a mobiltelefonjuk vagy más, drót nélküli eszközök segítségével. Németországban szintén arról cikkeztek, hogy egy új korszak veszi kezdetét: internetes élő újságról (livepaper), mini display-en olvasható napi-, heti- és szaklapokról szóltak a médiajövőt felcsillagoló szövegek. Tanulmányomban áttekintem a hagyományos nyomtatott sajtó eddigi próbálkozásait, amelyekkel az olvasószám csökkenését próbálta ellensúlyozni, szólok a digitális korszak olvasói nemzedékváltásáról, a legújabb technológiákról, trendekről.¹ A tanulmány tartalmaz egy kutatást arról is, hogy mit várnak a magyar fiatalok a napilapok elektronikus változataitól.

A fogyasztói szokások változása

A médiapiacra kialakult trendek érzékeltetéséhez érdemes tágabb időhatárban bemutatni a fogyasztók médiahasználati szokásaiban bekövetkezett változásokat, és áttekinteni azokat a technológiai újításokat, amelyek átformálták ezeket a szokásokat. Az 1970 és 1999 között végzett EuroBarometer-felmérések szerint az utóbbi 30 évben szinte megkétszereződött azon európaiak aránya, akik napi rendszerességgel olvasnak hírlapot, bár az is látszott, hogy az eladott napilapok példányszáma a fejlett ipari országokban már az 1980-as évektől csökkenő tendenciát mutat. Emelkedett viszont a tévéhíradót napi rendszerességgel nézők aránya: az 1970-es 50 százalékról 1999-re közel 75 százalékra (Norris, 2001: 12). A látványosan növekvő összhírfogyasztás magyarázatát valószínűleg olyan társadalmi változások nyújtják, mint az írni-olvasni tudók, a tehetősebbek és a szabadidővel rendelkezők arányának növekedése. Az 1. táblázatban látható, hogy a híripar szerkezete az egyes vizsgált államokban milyen nagymértékben különbözik egymástól. Különösen figyelemre méltó az Egyesült Államok adatsorára tekintve, hogy az általánosító szakirodalmak alapján televíziós nagyfogyasztónak tartott amerikai polgár milyen rendkívül kevés tévéhíradót (és napilapot) fogyaszt, amit az internet használatával ellensúlyoz.

1. táblázat. A rendszeres hírforrások közti különbségek Európában és az Egyesült Államokban, 1999+

Ország	Újságot rendszeresen (% „naponta olvas”)	Tv-híradót rendszeresen (% „naponta néz”)	Rádiós híreket rendszeresen (% „naponta hallgat”)	Internethasználat (% hozzáféréssel rendelkezik)
Ausztria	54	63	67	11
Belgium	30	66	42	11
Dánia	56	76	65	44
Finnország	69	82	49	39
Franciaország	26	58	37	9
Németország	63	68	56	8
Görögország	17	80	19	7
Írország	44	66	64	14
Olaszország	29	82	23	14
Luxemburg	53	71	60	22
Hollandia	61	76	56	32

Portugália	16	62	27	5
Spanyolország	27	70	32	8
Svédország	58	63	47	61
Nagy-Britannia	49	71	45	22
USA	34	53	29	49
Észak-Európa	60	71	57	48
Nyugat-Európa	48	70	52	17
Dél-Európa	22	74	25	9
EU 15	45	71	47	20

+ A szerző az EuroBarometer 51.0 1999. tavaszi és American National Election Study 1998. adatait használja. Megjegyzés: Rendszeres újságolvasó: A napilapok híreit „minden nap” olvassa. Rendszeres nézője a tévéhíradónak: A televíziós hírműsorokat „minden nap” megnézi. Rendszeres hallgatója a rádió híreinek: A rádiós híreket „minden nap” hallgatja.

Forrás: Norris (2001: 13)

A közelmúlt hazai jellemzőit sokféle szempontból lehet mérlegelni. Hazánk négy évvel ezelőtti helyzetét jól érzékelteti egy nemzetközi összehasonlítás a napilapok használatának átlagos eléréséről (GfK Hungária, 2005). Magyarországon a napilapok naponta átlagosan a lakosság 50 százalékot valamivel meghaladó részét érték el. Ezzel tíz ország közül a nyolcadik helyen állunk. Mögöttünk Franciaország következett 48 és Bulgária 32 százalékkal. A lista éllovasa Norvégia 97 százalékos mutatóval, majd Dánia és Csehország, mindkettő 85 százalék felett. Ezeket Németország, Ausztria, Hollandia és Belgium követte. Ezután jön Magyarország, ahol más országokhoz képest úgy tűnt, reális a remény a napilapok hatókörének növekedésére, noha nem minden típusban mutatkozott növekedés. Az utóbbi években a bulvár napilapoknak és az egészségmegőrzéssel foglalkozó lapoknak nőtt az olvasottságuk. A válság előtt stagnáló olvasottságúnak számítottak a televíziós műsorújságok, az általános női lapok, a gazdasági lapok, a számítástechnikai lapok, a női életmódlapok. Csökkenő olvasottságú lapnak számítottak a közéleti napilapok, a megyei napilapok, a lakás-lapok, az ifjúsági lapok és az autós lapok. A 2008-as válság ezeket a tendenciákat sem hagyta érintetlenül. A hazai lappiacon ősszel többen még infláció feletti áremelést vagy vasárnapi lap bevezetését fontolgatták 2009-re, főként a minőségi lapok nem tartottak példányszámeséstől, a pesszimistábbak vagy realistábbak négy-öt százalékos csökkenéssel számoltak.² A Nemzeti Médiaanalízis 2008-as adatai még nem teljesen tükrözik a válságjelenségeket.³ A 2008-as év egyik fő jellemzője az volt, hogy jelentős eltérés tapasztalható a fiatalok és az idősebb korosztály sajtófogyasztási szokásaiban. A fiatalok körében a hirdetési lapok után a sztármagazinok és az általános női lapok a legnépszerűbbek. Az országos közéleti napilapok olvasása a körükben kevésbé népszerű, azonban a programajánlók rendszeres olvasása 28 százalékukra jellemző. Az olyan speciálisabb, tematikus lapok, mint például az autós lapok, a női és a férfi életmódmagazinok, a sportlapok, a számítástechnikai magazinok olvasása elterjedtebb a 18-29 évesek körében, míg az idősebbek esetében kevésbé népszerűek. A legkedveltebb kategóriáknak az általános női lapok, a sztármagazinok, a megyei/helyi napilapok és az önállóan terjesztett tévémagazinok, illetve speciális szegmensként a hirdetési újságok számítanak. Ezekben a kategóriákban az olvasóközönség nagysága meghaladja a hárommillió főt. Míg a hetilapok olvasottsága csak kissé mérséklődött, a havilapok terén viszont már jelentős visszaesés mutatkozik a korábbi évekhez képest.

Az elmúlt évtizedekben változatosabbak lettek a hírek formái és megjelenésük fórumai is: az 1960-as években a nézők még a megszokott esti főhíradóból és a közéleti műsorokból értesültek a világ híreiről. Ma 24 órás hírsatornak, óránként-félóránként rádiós hírek működnek, számtalan internetes hírforrás hozzáférhető, az emberek könnyebben, akár véletlenszerűen is találkozhatnak a hírekkel, mint például bevásárlás közben, autóban ülve vagy gyorséttermekben. Az internet-hozzáférés sok posztindusztriális államban ugrásszerűen megnőtt, már régen nemcsak a munkahelyekre, a hivatalokra korlátozódik, hanem beférkőzött az otthonokba is. Az 1990-es évek végén még csak minden ötödik európai, minden második skandináv és amerikai polgár használta az internetet. 2004-re, öt év alatt, az észak-európai államok a technológia robbanásszerű terjedésével törtek az élre, az Egyesült Államokat lekörözve négy skandináv államban tíz emberből hét használta az internetet (lásd a 2a. táblázatot).

2a. táblázat. Az internethasználó felnőttek számarányának változása 2003-2004 között Európában és az USA-ban+

Ország	2003. tavasz A felnőtt lakosság százalékában:	2003. ősz A felnőtt lakosság százalékában:	2004. tavasz A felnőtt lakosság százalékában:
Dánia	67	71	75
Svédország	67	70	75
Finnország	68	72	72
Norvégia	61	64	69
Hollandia	53	65	66
USA	69	69	63
Svájc	57	60	62
Németország	50	53	57

Ausztria	50	53	56
Nagy-Britannia	39	41	54
Szlovénia	40	50	50
Észtország	39	39	46
Franciaország	33	41	45
Olaszország	33	33	45
Belgium	41	44	44
Írország	36	40	40
Csehország	31	33	35
Szlovákia	22	27	33
Horvátország	16	25	33
Spanyolország	22	27	31
Litvánia	20	27	31
Görögország	24	26	28
Lengyelország	16	20	25
Portugália	24	24	24
Lettország	19	23	24
Szerbia/Montenegro	13	16	23
Magyarország	15	18	21
Oroszország	9	9	19
Románia	14	17	18
Bulgária	12	13	15
Törökország	n.a.	7	14
Ukrajna	n.a.	8	10
Macedónia	n.a.	5	5
Albánia	n.a.	1	1

+ GfK Hungária (2004): Nagyarányú növekedés Magyarországon – skandinávok az élen. Internethasználók Európában és az USA-ban. (2004. szeptember 30.) www.gfk.hu (utolsó letöltés: 2005. augusztus 15.).

Forrás: Fessel-GfK Piackutató Intézet, Bécs

A 2a. táblázatban közölt adatok (GfK Hungária, 2004) rávilágítanak arra, hogy bár hazánkban a világhálót használók száma 2003 és 2004 között egyharmaddal nőtt, és akkor a 15 évesnél idősebb lakosság 21 százalékát érte el. Azonban hiába a gyors fejlődés, az EU-csatlakozás előtt a régió többi országához képest hátrányban voltunk. Az Európai Unióhoz 2004. május 1-jén csatlakozott nyolc közép- és kelet-európai ország közül nálunk volt a legalacsonyabb az internetet használók aránya. Régióinkban Szlovéniában (50 %), Észtországban (46 %), Csehországban (35 %), Szlovákiában (33 %) is jobban álltak, nem is beszélve a még nem csatlakozott Horvátországról (33 %).

A 2b. táblázatban összegyűjtöttem a 2009. tavaszi helyzetet bemutató adatokat, itt már – a teljesség igénye nélkül – csak az európai éllvasokat, az Egyesült Államok és hazánk adatát jelzem az EU átlagával. Öt év elteltével az élen még mindig az észak-európai államok járnak, az izlandi „csodával”, ahogy sokan nevezik. Szomszédaink közül Ausztriában a lakosság 68,3 százaléka, Szlovéniában a lakosság 64,8 százaléka, Szlovákiában 55,3 százaléka, Csehországban 48,8 százaléka, Horvátországban 44,2 százaléka, Romániában 33,4 százaléka, Szerbiában 32,4 százaléka és Ukrajnában 14,6 százaléka használ internetet.⁴

2b. táblázat. Az internethasználók számarányának változása Európában⁵ és az USA⁶-ban

Ország	Internethasználók a 2009. márc. 31-ei állapot szerint a felnőtt lakosság százalékában	Növekedés 2000-2008 között százalékban
Izland	90,0	63,1
Norvégia	86,0	81,5
Finnország	83,0	125,9
Hollandia	82,9	253,6
Svédország	80,7	80,2
Dánia	80,4	126,1
USA	74,7	138,3
Magyarország	52,5	629,4
EU-átlag	48,9	138,3

Ha az egyes országok piacméretét is vizsgáljuk, akkor láthatóvá válik, hogy az interneten közzétett információs portálok, online újságok potenciálisan hol számíthatnak a legnagyobb figyelemre (lásd a 3. táblázatot). A GfK

felmérése szerint (GfK Hungária, 2004) a 15 évesnél idősebb magyar lakosság 21 százaléka élt a világháló lehetőségeivel, ez körülbelül 1,8 millió embert jelentett. Ugyanakkor piaci szempontból biztatónak, szociológiai szempontokból aggályosnak nevezhető, hogy a közép- és kelet-európai térség internetezőjének magas az iskolai végzettsége és jelentős a vásárlóereje. A GfK piackutatói évek óta optimisták, az online tevékenységek gyors terjedésével számolnak a régió különböző országaiban (GfK Hungária, 2003), várakozásaikat az újabb adatok alátámasztják.

3. táblázat. Az egyes országok piacmérete az internetet használók száma szerint

Ország	Millió ember
Németország	37
Nagy-Britannia	27
Franciaország	23
Olaszország	22
Oroszország	20
Dánia	3,3
Svédország	2,8
Magyarország	1,8

2005 tavaszán a rendszeresen internetezők arányát hazánkban állami források már 25 százalék körülire tették, és felhívták a figyelmet arra is, hogy a felhasználók között már több a szélessávú hozzáféréssel rendelkező, mint a modemes.⁷ 2006 tavaszára azonban a Budapesti Műszaki Egyetem Információs Társadalom- és Trendkutató központja mégis arról számolt be, hogy a 2005-ös évben kismértékben tovább nőtt a különbség a fejlett államok és Magyarország között az internethasználat és a számítógép-ellátottság terén.⁸ Magyarországon körülbelül hárommillióan használták a világhálót 2005 végén, és 600-690 ezerre becsülték az internet-hozzáféréssel rendelkező háztartások számát, ezen belül a szélessávú hozzáférés 67 százalékra bővült. A jelentés szerint 2005-ben az össznépszerűséghez viszonyítva a szélessávú előfizetések az unióban közelítik a 11 százalékot, az USA-ban elérik a 13 százalékot, Kanadában a 20 százalékot, Dél-Koreában a 30 százalékot, Magyarországon ez a mutatószám csupán hat százalék. A digitális szakadék mélyülése egyértelműen versenyképességi hátrányt jelent! Az utóbbi években már újabb biztató változások mutatkoztak. A GfK Csoport 2009 májusában készített felméréséből kiderül, hogy a magyar háztartások 48 százaléka rendelkezik valamilyen saját internetkapcsolattal, és 2008-ban hazánkban a közép- és kelet-európai térség átlagához képest gyorsabb ütemben, 11 százalékkal nőtt az internethasználók aránya (GfK Hungária, 2009).

Itt érdemes megnézni néhány adatot arra vonatkozóan, hogy a gyerekek és a fiatalok milyen, a tanulmány témájához kapcsolódó médiahasználati szokásokkal írhatók le. A GfK piackutató Intézet és a Szonda Ipsos közös kutatásában 2002. május-júniusában a 8-14 éves korosztály (azaz a témánk szempontjából fontos most 15-21 évesek) 800 ezer tagját reprezentáló 2000 gyereket és azok egyik szülőjét kérdezték meg a piackutatók (GfK Hungária, 2002). Ebből kiderült, hogy a gyerekek 95 százaléka hetente többször néz televíziót, kétharmaduk rádiót hallgat ilyen gyakorisággal. Nyomtatott sajtóterméket a korosztály fele szokott olvasni, könyvet harmaduk vesz a kezébe, főként a természettudományi és sporttémájú műveket kedvelik. Huszonnyolc százalékuk rendelkezik internet-hozzáféréssel, és gyakran használják is a hálót, például számítógépes játékokra hetente legalább egyszer 45 százalékuk. Egy másik kutatásban a Bell Research kutatói megállapították, hogy a 15-24 évesek a leggyakrabban az iskolai hozzáférési helyeket használják. Tíz internetező diákból nyolc az iskolában (is) használja a világhálót, míg otthon csak minden negyedik tanuló szokott internetezni. A World Internet Project 2007-es gyorsjelentése a hazai adatok tekintetében további növekedésről számol be.⁹ Az internetezők többsége (61 %) naponta vagy akár naponta többször is használja gépét, harmaduk (32 %) legalább hetente egyszer és csupán hét százalékuk számít alkalmoszerű használónak. Legtöbben otthon (is) interneteznek (75 %), de továbbra is fontos helyszín maradt az iskola és a munkahely, míg a nyilvános helyszínek nem nagyon elterjedtek. Egy átlagos internetező 2007-ben már heti 11 órát ült a gép előtt, két órával többet, mint 2006-ban. Ez a növekedés az otthoni internethasználat növekedésével magyarázható: ez 2006-ban 4,5 óra volt, 2007-ben pedig már napi átlagban 6,1 óra.

Bővebben a médiahasználati szokások tekintetében a legfrissebb adatokat az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) által megrendelt és a GfK Hungária Piackutató Intézet által 2007 januárjában kivitelezett közvélemény-kutatás szolgáltatta, amelynek célja a 14 év feletti magyar népesség médiahasználati szokásainak, továbbá a hírműsorokkal kapcsolatos véleményeinek feltérképezése volt (ORTT, 2007, vö. Vásárhelyi, 2002). A kutatás témához kötődő eredményét részletesen ismertetem és összevetem Terestyéni Tamás 2004-es adataival, aki a médiahasználat kérdését tágabb kontextusba helyezi, és elemzése során a magyar társadalom általános kulturális tagolódását is figyelembe veszi (Terestyéni, 2004: 59-100).

A magyar társadalomban a rendszerváltás óta fokozódó szociokulturális szegregáció tapasztalható, a leszakadó egyharmad minden mutatóban egyre jobban távolodik a kedvezőbb helyzetű közép-, illetve felső rétegektől (vö. Harcsa & Sebők 2002; Falussy 1997, Falussy 2000). Terestyéni Tamás szerint mindenféle kommunikációs tevékenységre erősen rányomja a bélyegét, hogy a lakosság körülbelül 25 százaléka idegenkedik az írott betűtől, és a 18 éven felüliek jelentős része egyáltalán nem olvas (16 %) vagy csak nagyon elvétve (3 7%), és 47 százalékra tehető azok aránya, akik legalább egyféle sajtóterméket rendszeresen olvasnak (lásd a 4-5-6. táblázatot).

4. táblázat. Mikor olvasott könyvet utoljára?

(%)

Egy évnél régebben	34
Néhány hónapja	15
Néhány hete	10
Néhány napja	8
Most is olvas	33
Összesen	100
N	987

5. táblázat. Olvas-e napilapot?

	(%)
Nem	23
Havonta néhányszor	4
Hetente néhányszor	21
Minden nap	52
Összesen	100
N	998

6. táblázat. Olvas-e hetilapot, havilapot, folyóiratot?

	(%)
Nem	21
Ritkán	24
Gyakran	55
Összesen	100
N	999

Az egyes sajtótermékek olvasottsága tekintetében az ORTT 2007-es elemzése szerint a megyei napilapok rendszeres olvasása kiemelkedő. A 14 év feletti lakosság negyede a helyi/megyei napilapok intenzív olvasójaként írható le, ők naponta olvasnak ilyen sajtóterméket. Ugyancsak magas a bulvárlapokat olvasók köre, de az ingyenes lapok közül a Metro/Metropol táborá is magas. A heti sajtótermékek esetében hasonló a kép: a helyi hetilap megelőzi az országos hetilapokat a rendszeres olvasás tekintetében. Az adatokból kitűnt, hogy az idősebb, magasabb iskolai végzettségű, magas jövedelműek jellemzően megyei napilapot olvasnak, míg az alacsonyabb iskolai végzettségű, bár magas jövedelműek szívesebben nyúlnak a bulvárlapok után. A helyi hetilapolvasó tipikus jegyei: 30 évnél idősebb, magas iskolai végzettségű és szellemi foglalkozású (lásd az 1. és 2. ábrát).

1. ábra. Napilapok olvasottsága (százalék, a 14 évesnél idősebb lakosság körében, 2007. jan. N=1000)

2. ábra. Hetilapok olvasottsága (százalék, a 14 évesnél idősebb lakosság körében, 2007. jan. N=1000)

A rádióhallgatási szokások tekintetében az ORTT elemzése a két országos sugárzású kereskedelmi rádió fölényét mutatja, a közszolgálati rádióadók hallgatása változatlanul a háttérbe szorul, főként az idősebb korosztályokhoz köthető. A legnépszerűbb kereskedelmi csatorna a mérés szerint a Sláger Rádió, amelynek hallgatói bázisát a 30-49 év közötti, középfokú végzettségű, magasabb jövedelmű személyek alkotják, valamint a munkanélküliek körében örvend nagy népszerűségnek. A helyi, elsősorban kereskedelmi jelleggel sugárzó rádiókat a teljes lakosság tíz százaléka napi rendszerességgel, másik 20 százaléka hetente legalább egyszer hallgatja (lásd a 3. ábrát).

3. ábra. Rádiók hallgatottsága (százalék, a 14 évesnél idősebb lakosság körében, 2007. jan. N=1000)

A televíziónézési szokások tekintetében az ORTT elemzése nagyon hasonlít a rádióknál leírtakhoz. Itt is a két országos sugárzású kereskedelmi csatorna fej-fej melletti eredménye mutatkozik meg. A városi televíziókat a 14 évnél idősebbek közel harmada nézi, de csekély rendszerességgel (lásd a 4. ábrát).

A megkérdezés során az is kiderült, hogy a lakosságot 2007-ben a témák közül leginkább az áremelkedés, az infláció, az egészségügy és a gazdaság általános helyzete érdekelte, természetesen nemtől és életkortól függően más speciális témák is felbukkantak. Mint például a fiatalok (20 év alattiak) érdeklődése a vallás, a tudományok, a nők érdeklődése az infláció, a vallás, a szenzáció témákban felülreprezentált. A 30-39 évesek csoportja bizonyult az információkra a legéhesebbnek (lásd az 5. ábrát).

A média témakínálatában is az egészségügy helyzete, a pártok belső ügyei, az áremelkedés, az infláció és a gazdaság általános helyzete jelent meg a lista elején. A média témakínálata így kielégítően lefedi a legjellemzőbb érdeklődési felületeket, ugyanakkor a pártok belső ügyeinek ilyen erős szerepeltetése nincs szinkronban a közönség érdeklődésével (vö. Tamás, 1997; lásd a 6. ábrát). Az összefüggések jól láthatók a 7. ábrán.

A közönség érdeklődésirányát 2001-ben a hazai televíziós közönségen mérték, akkor Terestyéni Tamás öt olyan érdeklődésirányt mutatott be, amely a hírfogyasztást és a médiához való viszonyt jelentősen befolyásolta (Terestyéni, 2004: 59-100).

4. ábra. Televíziók nézettsége (százalék, a 14 évesnél idősebb lakosság körében, 2007. jan. N=1000)

5. ábra. Témák iránti érdeklődés – a három téma, amely a leginkább foglalkoztatja a kérdezettet (százalék, a 14 évesnél idősebb lakosság körében, 2007. jan. N=1000)

6. ábra. A média témakínálata – a három téma, amely leginkább szerepel a televíziókban, rádiókban (százalék, a 14 évesnél idősebb lakosság körében, 2007. jan. N=1000)

7. ábra. Közügyek iránti érdeklődés és a média témakínálata (százalék, a 14 évesnél idősebb lakosság körében, 2007. jan. N=1000)

Az öt típus és főbb érdeklődési területeik, bázisuk:

Nemzeti-konzervatív értékorientáció: egyházak, hitélet, határokon kívüli magyarok, roma kisebbségi problémák, népesedés, történelmi igazságtétel. Bázisát az 50 év feletti, gyengébb anyagi helyzetű, jobboldali pártokkal szimpatizálók, falusiak adták.

Politikai-közélet értékorientáció: pártok élete, EU-csatlakozás, privatizáció, korrupció. Bázisát a középkorú, magasan iskolázott férfiak, budapestiek, baloldali szimpatizánsok adták.

Posztmodern-nyugatos értékorientációjú: környezetvédelem, EU-csatlakozás, nyugatosodás. Bázisát a 40 év alatti, magasan iskolázott és jó anyagi helyzetű városi értelmiségiek adták.

Szociális helyzet értékorientációjú: árak, bérek, nyugdíjak, munkalehetőség, közbiztonság, bűnözés. Bázisát a 35 év feletti vidéki, alacsony iskolázottságú, gyenge vagy közepes anyagi helyzetű fizikai dolgozók, munkanélküliek, nyugdíjasok adták.

Szenzációéhes bulvár-értékorientációjú: katasztrófa, természeti csapás, baleset, hírességek magánélete, érdekességek. Bázisát a legfiatalabbak és tanulók, a munkanélküliek, a nyugdíjasok, vidéki alacsony iskolázottságúak adták.

Az ORTT 2007-es elemzése kitért az információs forrásokra is. Az adatokból leolvasható, hogy az elsődleges napi információforrás mindent megelőzve a televízió, azon belül is a híradók és a magazinműsorok (lásd a 8. ábrát). A helyi hírek azonban főleg interperszonális kapcsolatokon, ismerősökön, barátokon keresztül jutnak el a megkérdezettekhez, második helyen a megyei napilap áll, majd a helyi televízió következik (lásd a 9. ábrát).

8. ábra. A legfontosabb információforrás (százalék, a 14 évesnél idősebb lakosság körében, 2007. jan. N=1000)

9. ábra. A legfontosabb helyi információforrások (százalék, a 14 évesnél idősebb lakosság körében, 2007. jan. N=1000)

Tartalmi és technikai változások a lappiacon

Figyelemben kell azonban tartani, hogy még ha az online információ mindenki számára elérhető is lenne, vajon mennyi egyéni hasznot hozna? Az információhoz való hozzáférés ugyanis nem tesz automatikusan tájékozott vagy aktív polgárrá, az információ felkutatása, rendszerezése képességeket és időt kíván, ezekkel sokan nem rendelkeznek. Alberto Melucci megállapítása szerint: „Az üzenetek e szakadatlan özöne csak akkor nyer értelmet, ha létezik egy olyan kód, amely rendet teremt az áradatban, és lehetővé teszi, hogy az üzenetek értelmét kiolvassuk” (idézi Papacharissi, 2003: 126). E rendteremtésre vállalkozhatnak a megújuló napilapok.

A 20. század végére a hagyományosan papíralapra előállított sajtótermékeket először az online médiatermékek és az internetes hírportálok szorították meg, majd jött a civil felhasználó egyéni látásmódot tükröző és az eseményeket sajátos hangon kommentáló naplója, a blog. A „weblog” vagy „blog” jelenségét néha új online újságírásnak nevezik. A blog személyes online napló, amelyet bárki írhat, benne saját élményeiről mesél, esetleg megjegyzésekkel ellátott linkeket kínál a témában. Az egyéni „újságírás” ezen formái, amelyeket *user generated content sites* (felhasználók által létrehozott, adott témához kötődő oldalak) néven is ismernek, általában csak egy ember véleményét mutatják a dolgokról (Deuze, 2003). A 2005. júliusi londoni robbantások után nemcsak a hírportálok, hanem a londoni blogok látogatottsága is megugrott, hiszen ezekben szemtanúk és az események

részesei számoltak be a történekről.

Nem csoda, hogy akadnak szakértők, akik már csak néhány tíz évet adnak a nyomtatott lapoknak, és az internetes változatok erősödését, továbbélését prognosztizálják. Ez - valljuk be - nem is olyan elrugaszkodott állítás. Hiszen miért is vásárolna valaki reggeli lapot, ha a híreket a számítógépén vagy a mobiltelefonján már úgymegkapta? Az ellentábor azzal érvelhet, hogy lám a videózás sem temette el a mozit, a rádió és a tévé mellett is évtizedekig virágzott a nyomtatott sajtó, vagy - hogy témánkhoz közelebbi példát is hozzak - a szépirodalmi művek e-verziója sem rengette meg a hagyományos könyvkiadást. A nyomtatott könyv mellett felhozott érv témánkban is megfontolandó, a friss könyv illata, kézbe fogása, lapozgatása embereket tud rabul ejteni, és bárhol olvasható. Ahogy egy kommunikáció szakos vizsgázóm jelezte: a számítógéppel elég körülményes az ágyba bújni, míg a könyvet nyugodtan olvasgathatom akár az ágyban, akár a lakás legkisebb helyiségében is... Valami hasonló a helyzet az újságokkal is (vö. F. Tóth, 2002).

A lapkiadók, a szerkesztőségek számára az évek során a „hogyan fogjunk olvasót?” kérdése mind égetőbbé vált. Azt, hogy a méret sem lényegtelen, már régen felismerték. Hazánkban a rendszerváltozás után megjelenő Magyar Hírlap kiterített óriáslapjait az olvasók nemes egyszerűséggel lepedőnyi méretűnek becézték, körülményes volt a metróban vagy a vonaton olvasni, de egy átlagos lakótelepi konyhaasztalnál is kihívást jelentett. Az évek során a Magyar Hírlap mellett több külföldi sajtótermék is - mint például a Wall Street Journal európai változata - a formátumváltás mellett döntött, bízva abban, hogy kényelmesebb, jobban átlátható méretben többen olvassák majd, például a reggeli metrószerevényeken is.

A másik, már régen bevált trükk: a napilapokat valamilyen árukapcsolással vonzóvá tenni. Római ismerősöm 1993-ban már arról mesélt, hogy milyen jó Olaszországban újságot vásárolni, gyakran valamit még kap mellette az ember, akkor éppen napról napra, lapról lapra egy újabb angol nyelvleckét mellékeltek az újsághoz. Mások egy szelet csokit, vonalzó a gyerekeknek, a női magazinok pedig kifogyhatatlan ötletességgel harisnyától a hajcsatig mindent a laphoz társítanak, éppen a szezonról függően. Ugye, ez már ismerős itthonról is? Hazánkban a nyári hőségben a Népszabadság vásárlói egy palack ásványvizet kaptak a lap mellé, amíg a készlet tartott... az olasz La Republica és a Corriere della Serra a reggeli kiadáshoz könyveket csomagolt. Ez a 2001-ben még ismeretlen ötlet olyan népszerű lett, hogy 2003-ra az össze eladott példány 40 százalékát, 64 millió kötetet ilyen formában értékesítettek (Blahó, 2005).

A bulvárformátum is a túlélés és az olvasócsalogatás egyik módszere. Érdekes, hogy a váltást a veretes hagyományörző újságírás zászlóshajója, a londoni The Times kezdte, majd azt követte a The Independent és a német Die Welt. Hazánkban a Népszabadság formai, nyelvezeti változásai is ezt a trendet követték. Rövidebb cikkek, olvasmányosabb írások, kevesebb szakmai zsargon és közérthető kommentárok, témaválasztásban pedig nyitás a bulvár felé. Amikor ezeket a sorokat írom, ötödik napja téma az ecuadori és a venezuelai börtönökben sínylődő magyar drogfutárok lehetetlen életkörülményeinek bemutatása, az itthoni családtagok kálváriájának taglalása könnyfakasztó részletességgel.

A fiataloknak szóló akciók a folyamatos olvasói és előfizetői kört próbálják biztosítani. Hazánkban sem szokatlan, hogy neves lapok az előfizetői ár negyedéért, harmadéért csábítják az egyetemistákat, szórólappjaikkal, próbaszámokkal szólítva meg őket. A vonzó ár mellett a vonzó tartalom lehet a nyerő. Kimondottan fiataloknak szóló sorozatokat indítanak, mint például a PLT-lapcsoporthoz tartozó megyei napilapok a Hónap Szépe-versennyel, szavazással vagy az „Érettségizz velünk!” sorozattal.

A piacért küzdő lapkiadók mindinkább felismerték, hogy a digitális technológiák elnyomása ellen úgy is védekezhetnek, ha felveszik a versenyt, és előre futnak. Számos lapnak van internetes hasonmás kiadása, amelyet eddig asztali számítógépen vagy laptopon lehetett elérni. Újdonságként talán a nem túl távoli jövőben várható azoknak a mini display-knek a piacra dobása, amelyek a laptopnál jóval kisebb méretűknél fogva mobilabb újságolvasási élményt nyújthatnak.¹⁰ Ez esetben - a zeneszámokat, albumokat hordozó és lejátszó iPodhoz hasonlóan - valóban bárhová, bármikor magunkkal vihetjük kedvenc sajtótermékünket. Csak óvatosan merem megkérdezni, hogy vajon lesz-e rá akkora kereslet, mint a zenehallgatást megkönnyítő slágercikkekre? Főként, hogy léteznek már kisméretű, kétlapos e-könyvek,¹¹ hordozható e-book-olvasók, és mégsem lett belőlük kedvelt karácsonyi ajándék, tömegcikk.

Itt érdemes egy kis technikai kitérőt tennünk, és megnézni, mit is tud egy ilyen e-book. Például a Sony elektronikus könyvolvasója a világon az első olyan termék, amely támogatja a nemrég kifejlesztett elektronikus tintát (Berta, 2004). Bármilyen szögből olvashatjuk a kijelzőt, éppen úgy, ahogy tesszük azt egy hagyományos papírlappal is, és napfényben vagy félhomályban is éles képet ad. A kijelző a fekete szöveget fehér alapon mutatja, hogy ezzel is azt az érzetet keltse, mintha csak egy normális, hétköznapi papírlapot olvasnánk. A képernyő felbontása 800 x 600 képpont, ez egy hagyományos újság felbontásának felel meg. Az elektronikus tinta pedig abban segít, hogy a megjelenített szövegek a hétköznapi papírlaphoz nagyon hasonló kontrasztviszonyok között jelenhessenek meg. Az Electronic Paper Display-nek az oldalak megmutatásához nincs szüksége áramra, csak akkor, ha a kijelzőn lévő kép megváltozik. A Sony szerint az új modell négy AAA-elemmel (csere nélkül) több mint tízezer oldalt tud megjeleníteni. A Sony Librié EBR-1000EP nevű E-Book-Reader 10 MB-os memóriával is rendelkezik, amelyen 20 különböző, egyenként akár 250 oldalas könyv is elhelyezhető, de akár 500 kisebb oldalszámú képregényt is tárolhatunk rajta. Ráadásul közvetlenül az internetről is letölthetünk rá elektronikus könyveket vagy elektronikus képregényeket. A készülék mérete 19 x 12,6 x 1,3 centiméter, a tömege pedig a négy elem nélkül 190 gramm. A Sony Librié EBR-1000EP 2005-től Japánban kapható, árat a japán vállalat a hírben nem közölt (a készülékekről lásd az 1. és a 2. képet; fotók: Berta, 2004; Ady, 2005). Utánanéző a mostani e-book-kínálatnak, a következőket tapasztaltam: hazai forgalmazó nincs, mivel túl kicsi a piac. Vagy a neten kell rendelni vagy külföldön kell megvenni, ha valaki illet szeretne. Az árak 350 euró-400 dollár körül mozognak. Az újdonságok Japánban jelennek

meg, japán kezelőszervekkel és menüvel; innen egy-két év múlva jut el az Egyesült Államokba az angol nyelvű verzió (amely persze akkor már nem a legújabb...). E-book-tartalmak szép számmal vannak magyar nyelven is, ezeket főként laptopon vagy asztali gépen olvassák a magyarok.

1. kép. A Sony e-könyve egy oldalon jeleníti meg a szöveget.¹²

2. kép. Az e-book kétlapos verziója a Philipstől a könyvolvasáshoz hasonló illúziót nyújt.¹³

A hordozható újsághoz közelebb vivő találmányt 2005-ben szintén Tokióban mutatták be. A Fujitsu színes, vékony, rugalmas(!) LCD-panelje - hasonlóan az e-könyvekhez - csak a tartalom frissítéséhez kíván áramforrást, amint arról egy hazai számítástechnikai szaklap is beszámolt (lásd a 3. képet). Próbaképpen két modellt is bemutatnak, az egyiket - áram alatt - folyamatosan változó színes tartalmat mutatnak, ez lehet a reklámplakát vagy az információs kijelző jövője; a másik pedig akkor már két hete mutatta ugyanazt a fekete-fehér képet energiaellátás nélkül, ettől várják a jövő újságalapanyagát. A panel nem érzékeny a nyomásra, a kép minősége a kijelző hajlítása közben sem romlik, nem változnak el a színek, kézben is tartható, és nyugodtan rajta hagyhatjuk az ujjlenyomatunkat. Egyelőre azonban még vannak hiányosságai az újságpapírhoz képest: nem gyűrhető zsebbe, és írni sem lehet rá. Két-három évre prognosztizálták a kereskedelmi forgalomban várható megjelenését, de már akkor tudni lehetett, hogy kezdetben biztosan nem lesz olcsóbb, mint a papír. Nem is jelent meg...

3. kép. A hajlékony kijelző lehet a jövő „újságpapírja”?¹⁴

Olvasói nemzedékváltás - aktív olvasó

Látszik, hogy a sajtópiac az eddigi megpróbáltatásokat is kezelni tudta, időt nyert. Most azonban egy új korszak digitális kihívásával kell szembenéznie. A problémát többé nem az jelenti, hogy az újság túl nagy vagy drága vagy nem értik, mit ír. Már nem elég az újságoknak csak egy a hagyományos nyomtatott verzióval megegyező online formát és digitális archívumot fenntartaniuk.¹⁵ Itt most igazi korszakváltásról, olvasói nemzedékváltásról beszélhetünk. Piers Morgan, a Daily Mirror volt főszerkesztője egyértelműen generációs jelenségnek nevezi, hogy az emberek nem feltétlenül nyomtatott formában olvassák a lapokat.¹⁶

Jóval korábban a gyerekek szerencsés esetben úgy szocializálódtak, hogy a szüleik által vásárolt vagy előfizetett napilapot olvasták, „belenőttek” annak témáiba, gondolatiságába, nyelvezetébe, és később ők is e lapok olvasóivá, előfizetőivé váltak. Eddig ez olyan, mint a mesében: automatikusan megvan az előfizetők utánpótlása, az újságoknak vajmi keveset kellett tenniük annak érdekében, hogy fiatal olvasókat szerezzenek, szinte jöttek azok maguktól. A digitális lehetőségek világában felnövekvő fiatal azonban nem elégszik meg ennyivel, talán avítottak is találja a papíralapú híreket, amikor a számítógépén kedvére válogathat a különböző hírportálok között. És itt érdemes egy kicsit megszakítani a gondolatmenetet, mert a hírportál lehet a napilap egyik legnagyobb vetélytársa, ha már most nem az. A hírportálok olyan weboldalak, amelyek az internet információ- és szolgáltatásdszungsungelében való eligazodást könnyítik meg azáltal, hogy számos különböző témájú elemet tesznek elérhetővé a nyitóoldalukról. A hírportál folyamatos hírszolgáltatást kínál, mert ez a legalkalmasabb módszer a felhasználó portál iránti érdeklődésének folyamatos fenntartására. A nagy hírportálok önálló szerkesztőséggel, minden nap minden percében az azonnali megjelenési lehetőséget kihasználva percre készen közvetítik saját értesülésüket, valamint hírügynökségek és más orgánumok híreit. Míg az Egyesült Államokban a hírportálok egy-egy nagy tévétársasághoz kötődnek,¹⁷ Magyarországon ez másként alakult. A két kiemelkedő, mértékadó hírportál - az index.hu és az origo - egyike sem rendelkezik ilyenféle birodalmi háttérrel (Bodoky, 2005). Érdemes megjegyezni, hogy a hírportálokat sem hagyja érintetlenül a hírmédia fősodrában mutatkozó bulvárosodás.

Tény, hogy az a fiatal, aki rendelkezik internetkapcsolattal, és képességei megvannak hozzá, válogathat a különböző hírportálok információi között, nyelveket beszélve külföldi hírforrásokat böngészhet, szinte azonnali információkat szerezhet a világon zajló bármilyen történésről, legyen az sportesemény, koncert vagy katasztrófa, és személyes beszámolókat olvashat a résztvevők és a szemtanúk blogjaiban. Átéltető a Most és az Ott-lét, ami egy nyomtatott sajtótermék esetén csak korlátozottan érvényesül. Ha a napilap a továbbiakban nem az elsődleges hírforrás, akkor mire jó? - tehetjük fel a kérdést. A brit Independent és a francia Le Monde már tudja a választ. A hírek elsődleges magyarázóivá, elemzőjévé kell válni. Szakértő, megbízható magyarázatokat kell adnia az olvasónak, mert ez - mármint a megbízhatóság - az egyik legnehezebben ellenőrizhető „e-tulajdonság”. Az interneten begyűjtött ezernyi információ közül az újságnak meg kell tudnia mutatni, mi az, ami fontos, mi volt az előzménye, milyen hatása lehet stb. - vagyis körüljárja a problémát és eligazítja az olvasót. Ez tartalmi megújulást, széles szakértői gárdát és koncepcióváltást is feltételez. A koncepcióváltás olyan veretes szerkesztői szabályok újragondolását is követeli, mint az, hogy „a híreket és a véleményt el kell választani egymástól” - ahogyan azt most is tanítják a világ ezernyi médiaskolájában.

A médiavilágban jelenleg terjedő trend szerint az olvasó nem passzív befogadó, hanem partner. Kik több, kik kevesebb játékkeret engednek az olvasónak. Évek óta hódít az e-paper néven jelzett megoldás, amelyet a 2008-ban az év online újságja címet elnyert The Times példáján mutatnak be. A Times Online e-papírok a The Times és a The Sunday Times nyomtatott napilapjának hasonmás kiadásai.¹⁸ Minden olyan rovatot és mellékletet tartalmaznak, mint az újságárusoknál kapható példány. A lap GMT szerinti hajnali 5 órakor frissül. A nyitóoldalon az aktuális

szám címlapja jelenik meg, a képernyő jobb oldalán pedig egymás alatt kis méretben a többi oldal sorakozik, így akár egy kattintással a keresett oldalra jutunk. Az olyan, szokásos alkalmazásokon túl, mint a 30 napos archívum, a nyomtatóbarát letöltés, a kereshetőség, azt is tudja, hogy az oldalakat újságszerűen jelenítse meg, vagyis egymás mellett két oldalt látunk, de ennél sokkal több olvasót nyerhetnek azzal, hogy a cikkeket tíz nyelvre tudja lefordítani, többek között kínaira, japánra és oroszra is. Mindezt nem ingyen nyújtja, de a naponkénti 30 pennys ár a legtöbb online Times-olvasót nem ejti kétségbe (lásd a 4. képet).

4. kép. *The Times* - online e-paper, ahogy az a számítógép képernyőjén megjelenik¹⁹

5. kép. A szöveg alapján kiválasztottunk egy videorészletet lejátszásra, amely közepén az ablakban látható²⁰

Az egyik legizgalmasabb újdonság a friss újság és az adatbank összekapcsolásából született: a müncheni Entertainment Media Verlag 2005. július 15-én mutatta be a Musikwoche című zenei hetilap digitális változatát, a *livepapert* (mint szabadalmat le is védették). Ez olyan internetes magazintípus, amelyet nyomtatott lap formájában lehet olvasni az interneten, de a készítői belinkelték az oldalakat, ezáltal biztosítva az olvasóknak önálló keresgélését és elmélyülését a tartalmakban. Az újság digitális változata egy adatbankból táplálkozik, amely a szórakoztató- és zeneipar területéről 16 000 cég adatait, 19 000 címet, 22 000 szakember nevét és elérhetőségét, és közel félmillió - filmekhez, előadókhöz, zenekarokhoz, zenei produkciókhoz, hang- és képhordozókhoz kapcsolódó - internet-hozzáférést is tartalmaz (lásd az 5. képet; vö. Sebők, 2005).²¹

2006 márciusában a Washington Post bejelentette, hogy nyolcszáz újságírójából nyolcvantól akar megválni a stagnáló profit és az olvasószám csökkenése miatt.²² A hátrányból azonban ők is igyekeznek előnyt kovácsolni: az átalakulást a modernizációra, az új technológiák meghonosítására használják fel. A fiataloknak a lap az interneten adja el azt az információs tartalmat, amelyet a szülők még papíron kapnak. A Washington Post honlapján blogok és vitafórumok vannak, hamarosan pedig letölthető lesz saját „hangos újságja” (*podcast*) is. A bejáratott márkanév pedig garanciát jelent az információk hitelességére, a vélemények megalapozottságára.

Összefoglalóan: azt látni, hogy a nyomtatott sajtó online felületen egyre több játékteret nyit a felhasználók számára, hogy bekapcsolódhassanak az újságkészítés mindennapi folyamatába, hogy az olvasó és az újságíró közötti távoli viszony mindinkább partneri kapcsolattá váljon. Megjelenik az „olvasó, aki újságíró” és az „olvasó, aki szerkesztő”. Így egyebek között újságírói fogadóórák vannak a neten, az olvasó e-mailt írhat közvetlenül a cikk szerzőjének, a blogok között sorakoznak a munkatársak blogjai, vitafórumok nyílnak a témák nyomán, az olvasót buzdítják arra, hogy szavazzon, küldjön fotót, tudósítást a környezetében zajló történekekről, a hangos és többnyelvű változatok pedig még jobban kiterjesztik a felhasználók körét.

Digitális kávéház - neked bejön?

A digitális világban felnövekvő fiatal nem csupán passzív felhasználója az információknak, hanem az új technológiák segítségével szeretne aktív résztvevője, alakítója lenni a történekeknek, vitáknak. Véleményt mond, hozzászól, szétküldi e-mailben, tiltakozik, támogatót gyűjt, honlapot fabrikál, naplót ír, *chatel*, kommunikál ismerőssel és ismeretlennel. 2005. április közepén az Egyesült Államokban előadást tartó Rupert Murdoch - a világ egyik legnagyobb médiabirodalmának feje²³ - az amerikai lapszerkesztők tanácskozásán kifejtette:

„Elvesztettük a kapcsolatot az olvasókkal. Nem csoda, hogy az emberek, különösen a fiatalok félrehajítják az újságot. A tizen-, huszon- és harmincévesek egyáltalán nem akarják, hogy valamiféle »isten figura« felülről közölje velük, hogy mi a fontos, s mi nem. A napilapok elektronikus változatainak egyfajta digitális kávéházzá kell válniuk, ahol a hivatásos szerkesztők és az olvasók összegyűlnek, beszélgetnek, eszme- és blogcserét folytatnak. Ez a diskurzus lenne valójában maga az újság” (Murdoch, 2005).

Az ausztrál médiamogul ötletét mind több lap valósítja meg, a lapok munkatársai önálló blogokat indítanak, hogy az olvasók írásaikra reagálhassanak. „Kávéházak” jönnek létre spontán és irányítottan is, ahol például a szingapúri szakértő, a New York-i geológus diák, a holland önkéntes segítő a délkelet-ázsiai cunami helyzetet vitatja meg a cikk írójával, a háttérből még vagy tizenöten többnyire csendben figyelnek, csak felcsatlakoztak a hálóra, és az érdeklődésük ide vezette őket.

Társadalmikommunikáció-kurzust tanítottam a Berzsényi Dániel Főiskola (ma NYME-SEK) kommunikáció szakos hallgatóinak, amikor Rupert Murdoch fent idézett felszólalásáról olvastam. Adta magát az ötlet, hogy kérdezzük meg őket - mint a jövő digitális nemzedékének képviselőit -, vajon mit gondolnak minderről. A második évfolyamos hallgatók válaszait - szám szerint 63-at - tudtam összesíteni, akik három félév kommunikációelméleti és más csatlakozó szakmai kurzusokat már teljesítettek, szakirányos tanulmányaikat (újságíró, tömegkommunikáció, mozgóképi kommunikáció, intézményi kommunikáció, Public Relations) megkezdték. Válaszaikat jellemző kulcsszavak köré rendeztem.

A hallgatók többsége rögtön az elején helyesli Rupert Murdoch felvetését, a visszacsatolás, a kapcsolatépítés, az érintettség fontosságát hangsúlyozva (lásd a 7. táblázatot); csak egy hallgató fogalmazott meg ellentétes véleményt, a témakijelölés felülről meghatározottságára és az adatok szabályozott kiszivárogtatására alapozva (lásd a 8. táblázatot).

7. táblázat. Rupert Murdochnak igaza van, mert:

- Ez a mai viszonylatokban megállja a helyét. Ma rohan az ember, és már arra sincs ideje, hogy a napilapot kinyissa és átolvassa. Ehelyett ebédszünetben felmegy a netre, és pár kattintással elolvassa, amit fontosnak tart egy kávé és egy szendvics mellett.
- Jó ötlet beleszólni az újságszerkesztésbe vagy megosztani véleményünket másokkal.
- Az újságíróknak is hasznos lehet megismerni azokat az embereket, akiknek írnak.
- Valóban sokkal inkább bele lehetne vonni az embereket abba, ami napjainkban történik.
- Ez valóban leginkább a fiatalokat érinti, ők a neten olyat is elolvasnak, amit az újságárusnál nem vennének meg. Sőt ha maguk is írhatnának rá vagy bele, biztos még nagyobb kedvük lesz olyan hírekkel is foglalkozni, amelyek különben nem annyira érdekelnék.
- A legfontosabb, hogy lehetőség van a visszacsatolásra. Az ember nem érzi azt, hogy a dolgok felette történnek, nem kell mindent feltétel nélkül elfogadnia, visszakérdezhet, olyan emberekkel kerülhet kapcsolatba, akik ugyanazt a nézetet vallják, vagy vitázhat másokkal. A gondolat újabb gondolatokat szülhet.
- Ez elősegíthetné a politikai vitákat is. Várhatóan az arctalanság és a személytelenség leplében az emberek nyíltabban vállalnák gondolataikat, mint *face to face*-kapcsolatban.

8. táblázat. Rupert Murdochnak nincs igaza, mert:

- Szemérmesen kerüli a tematizálás mindent átható jelenlétét, a média tartalmi meghatározottságát. Éppen az olyan orgánumoknál, mint a The Economist, nem az egyén fogja javasolni, hogy mi legyen a következő szám témája. A diskurzus az egyénnél magasabb szintű forrásokból táplálkozik. Ilyenek a gazdasági és a politikai érdekcsoportok és szervezetek nyilatkozatai, a nemzeti és a globális felmérések és előrejelzések, az állami és a transznacionális jelentések. Véleményem szerint Murdoch egy jóindulatú gesztust kíván tenni a lemorzsolódó fiatal közönség felé. Viszont az újság ugyebár nem azonos a diskurzussal.

A változás szükségszerűségét költségracionalizálási szempontokkal is alátámasztják, a terjedelem könnyebben bővíthető, a nyomdaköltségek eltűnnek. Igaz, megjelennek az online lapelőállítás költségei, amelyek hazánkban még nem olcsóbbak, főként, ha a lap közben papírformában is megjelenik. Értelmét veszti a lapzárta, a nap éjfélkor fordul, bár ki tudja, a neten mikor van éjfél? Az újságírók szempontjából könnyebbnek és hatékonyabbnak látják a netes kommunikációt. Olvasói témaötletekből dolgozhatnak, visszajelzést kaphatnának cikkeikről, és visszatalálhatnak a régi feladatukhoz, hogy a „köz érdekeit szolgálják”. Mindemellett az újságírói, szerkesztői kontroll fennmaradását, örökösét szükségszerűnek tartják, ezen a rendszeren nem változtatnának (lásd a 9. táblázatot).

9. táblázat. A változás szükségszerű, mert:

- A közvéleményt a rendkívüli hírérség hajtja, a fontos eseményeket online akarja követni.
- Az olvasók érdeklődési köre rendkívül különbözik, mind nehezebb a különféle témákat a lapban megjeleníteni, egy határon túl már nem lehet növelni az oldalszámot.
- Az online napilap tartalma napközben is frissíthető, nincs lapzárta.
- Az *infotainment* korában a hagyományos médiumok veszítenek népszerűségükből.
- Az elektronikus médiában alkalmazhatók a multimédiás elemek (mozgóképek, zene, linkek), amelyek egy nyomtatott lapban nem.
- A fiatalok számára már kikerülhetetlen(ek) az internet és a különféle elektronikai eszközök.
- Az információszerző olvasásra az internet alkalmasabb, mint az újság, mert gyorsabban jutni az információhoz.
- A digitális tartalom könnyebben tárolható, mint a papíralapú.
- Az újságok szerkesztői eltávolodtak az olvasóktól, már régen nem az a fontos számukra, hogy a köz érdekeit szolgálják.
- Az újságíró is rájöhetne, hogy milyen az olvasóközönség és mire van szüksége.
- Az újságírók értékes visszajelzést kaphatnak, hogy az olvasók valóban úgy értelmezték-e a cikket, ahogy azt ők szánták.
- Hasznos lenne, ha az olvasóközönség újabb témákat vethetne fel vagy régieket szüntethetne meg. Erre az igényfelmérésre minden újság esetében szükség lenne. Persze az effajta kommunikációt nem szabadna túlzásba vinni, az újságíróknak továbbra is irányítaniuk kell a témák folyását és kontrollálniuk azokat, mert nem minden kerülhet ki az újság hasábjaira.

Érdekes olvasni, hogy a fiatalok mindeközben milyenek látják magukat és a média világát. Mindkettővel szemben kritikus hangot ütöttek meg. A fiatalok elkényelmesedett hozzáállásáról, a bulvártartalmak kedvezőbb fogadtatásáról, de a fiatalos törtető, megmondós, csak feketét és fehéret ismerő tulajdonságaikról is szóltak (lásd a 10. táblázatot). A médiát pénzhajhász szemfényvesztésként írják le, tanulmányaik alapján is egyre többször jönnek rá, milyen sokszor „kilóg a lóláb”. A netet ehhez képest szabad közegnek tartják (lásd a 11. táblázatot).

10. táblázat. Ilyenek vagyunk mi:

A.

- A mai generáció teljesen más, kezd elfordulni a világtól. Nem érdeke, hogy újságot, sőt bármi mást olvasson. A számára szükséges információt megkapja egy-két gombnyomással a tévéből vagy egy-két kattintással a netről.
- A fiatalok körében is a bulvársajtóra korlátozódik az újságolvasás, mert ez az érdekes és fontos.
- Már nem a közügyek a valóban érdekes ügyek, inkább a magánjellegű ügyekre figyelünk.

- Inkább tévét néznek, onnan is meg lehet tudni a híreket, bár a kereskedelmi csatornán nem a hír tartalma a fontos, hanem a körítés.
- A fiatalabb generáció nem olvas újságot, mert tévét néz és internetezik. De nem híradót néz, hanem Győzikét és chat.hu-t. Az internet szórakoztatóbb, mint az újságolvasás.

B.

- A tizenévesek a számítógép világában élnek.
- Információkeresésre, szórakozásra, chatelésre és még sok másra használjuk az internetet.
- Közöttünk egyre népszerűbb az elektronikus kommunikáció. Mi, fiatalok ennek élünk. Ez sokkal élvezetesebb, mint újságot olvasni.
- Az újságolvasás által javulna a fogalmazási készségünk, és választékosabb lenne a szóhasználatunk.
- Csak leülök a gépem elé és szörfölök. Azt a cikket, azt a lapszámot, amelyiket csak akarom, letöltöm, kinyomtatom vagy csak a gépemen elolvasom. Tehát kényelmes, gyors, egyszerű.
- Mindenki rohan valahová, nincs idő semmire sem, egyre kevesebb idő jut újságolvasásra. Akit érdekel valamilyen hír, az rákeres az interneten.

C.

- Nem szeretjük, ha megmondják, mi a fontos, mi nem, mit kell tennünk stb.
- Ez a kiteljesedés időszaka, a legtöbb fiatal ekkor még önfejű, a maga útját akarja járni, ő akar egyedül dönteni.
- Jó kifejtetni a véleményünket, amit aztán mások vagy meghallgatnak és reagálnak rá, vagy nem.
- A fiatalság demokráciát akar, nem elnyomást: ez a kommunikációra is igaz.
- Nem az „isteni figura” fogalma zavaró számunkra, hanem inkább abban látom a probléma gyökerét, hogy érdektelenné váltunk a közügyek irányában. A legtöbben nem foglalkozunk politikával, mert nem érezzük, hogy bármiféle beleszólásunk lenne, sőt szabályosan utáljuk a politikusokat, hovatartozástól függetlenül. Kétszínű, tolvaj, hazug, önző stb.: többnyire nem a hírekkel magukkal van a probléma, hanem azokkal, akikről szólnak.

11. táblázat. Ilyen a média világa:

- A kereskedelmi tévék és rádiók mellett már a nyomtatott sajtó is elanyagiasodott.
- Mindent gazdasági vagy politikai szempontok mozgatnak. A napilapok erősen elfogultak egyik vagy másik párt irányába.
- A kereskedelmi csatornákat csak a gazdasági nyereség motiválja. Kötelezettségeik alól kibújnak, például a közszolgálati tartalmakat olyan időpontban sugározzák, hogy az valójában nem látja el funkcióját.
- Gyakran kapunk kvázi közvéleményt, az utca emberét kérdezik, de nem fedik le az egész társadalmat, és manipuláltak a válaszok vagy azok megjelenítése.
- Sokszor a média úgy gondolja, hogy ő tudja, mi kell az embereknek, és ezt el is akarja hitetni velünk, ezért is érezhetjük a felülről irányítotttságot.
- Erőltetik a rengeteg politikai hírt, ami unalmas. Száraz dolgokat közölnek vagy nem mutatják meg mindkét oldalt.
- Az újság olyan információkat tartalmaz, amelyek nem tartoznak a tizenévesek érdeklődési körébe.
- A hírek elbulvárosodtak, a színes, elbutított hírekre szép számmal találunk példákat. A politikai hírek már nem az aktuális eseményről szólnak, hanem például arról, hogy a miniszter Kubába ment nyaralni. A bulvársajtó pedig csak a valóság-show-k csinált sztárjaival foglalkozik.
- Az újságok kerülnek bizonyos témákat, amiket a neten viszont lehet olvasni.
- Gyakran csak három sort írnak érdekes dolgokról, vagy olyan szinten írják/mondják, hogy az már érthetetlen.
- Nem tudjuk, kinek hihetünk, hol találjuk meg a valós információt.
- Néha az az érzésem, az újságíró nem ért hozzá, ezért nem is tudja elmagyarázni a dolgokat.

A válaszok mindegyike tartalmazott valamilyen indoklást arra vonatkozóan, hogy miért lenne hasznos a netes kommunikációt a napilapok esetében is kiterjeszteni. Három fő csomópont adódott: az ingyenesség (lásd a 12. táblázatot), a vilájobbító szándék (lásd a 13. táblázatot) és a nyilvánosság (lásd a 14. táblázatot).

12. táblázat. Ingyenesség:

- Az interneten számos újság, folyóirat cikkeit olvashatjuk, anélkül, hogy fizetnénk értük.
- A főiskola folyosóin elhelyezett megyei lap is jó, mert ingyen elérhető, persze ők ezzel az akcióval is az olvasók körét próbálják bővíteni.
- Az online újság valószínűleg mind a kiadónak, mind az olvasónak olcsóbb lenne.
- Az ember, ha pénzt fizet valamiért, elvárja, hogy megkapja, amire vágyik. Nem csoda, ha a fiatalok megválogatják, hogy milyen olvasnivalót vásárolnak, ha már megtehetik.

13. táblázat. Vilájobbító szándék:

- A diskurzus szélesítésével a problémák mindenki problémájává válnak, így a média a „több szem többet lát” eszmeiségével a társadalmi problémák megoldásának elősegítője lehet.
- Olyan emberekkel kerülünk kontaktusba, akik más országokban élnek, különböző nemzeti álláspontok válnak megismerhetővé egy-egy ügy kapcsán.
- Kiszélesednének az emberek társas kapcsolatai.
- Nem kell érte egyetlen fát sem kivágni.

A nyilvánossággal kapcsolatban optimizmusuknak és aggályaiknak is hangot adtak. Egyrészt a *many-to-many* kommunikáció további terjedését várják a netes újságoktól, másrészt a korlátozott hozzáférés miatt úgy vélik, hogy az csak egy szűk, „globalizált” réteg kommunikációs csatornája lenne. Érdekes, hogy emellett újra felvetődött, netán bizonyos sajtóműfajok is háttérbe szorulnának vagy kikopnának.

14. táblázat. Nyilvánosság:

A.

- A cyber-média korszakában a régi elavult *one-to-many* kommunikáció már nem nyerő módszer.
- Az internet segítségével leküzdhetők a tér korlátai, és megvalósíthatóvá válik a *many-to-many* kommunikáció, azaz az emberek sok helyről kapják és sok helyre tudják továbbítani az információt, és lehetőséget kapnak a visszacsatolásra.
- A több helyről beszerzett információ segít a saját vélemény kialakításában.
- Fontos a kommunikáló felek egyenrangúsága, hogy a politika, a hatalom és az emberek tudjanak egymáshoz szólni.
- Fontos lenne, hogy az emberek kommunikáljanak egymással, érvek-ellenérvek hangozzanak el.

B.

- Nincs mindenkinek internet-hozzáférése, így nem jelentene teljes nyilvánosságot.
- Nick néven írva olyan dolgokat is elmondhatunk, amiket valós adatainkkal nem mernénk.
- Valószínűleg a sok vitatkozó fél nehezen tudna konszenzusra jutni, így nem publicisztikákból, inkább csak vitákból állnának az elektronikus újságok.
- A gond az, hogy rövid időn belül itt is kialakul az a kör, amely folyamatosan jelen van és diskurál, vitázik, mint a kávéházak törzsasztalai. Ha mindig ugyanazok véleménye hangzik el, annak nincs sok hatása.

Az utolsó táblázatba azokat a válaszokat gyűjtöttem, amelyek az internet mindenhatóságát kérdőjelezik meg, és az online újságok ellenében szólnak. A főiskolások válaszaiból kiérződik az aggodalom a számítógéppel és internetkapcsolattal nem rendelkezők, főként az idősek iránt. Tartanak a hazugságok terjesztésétől, a hozzá nem értők okoskodásától is. Logikus egészségügyi megfontolások (a tartós monitorhasználat látásromlást eredményezhet) és „szentimentális” érvek (a papír illatát és sercegését semmi sem adja vissza) egyaránt megtalálhatók (lásd a 15. táblázatot). Mindemellett bizakodásukat is kifejezték, hogy megmarad a napi rendszeres hírlapolvasó réteg is, amely érdeklődik a fontos közügyek iránt; és, még ha ez csak az emberek kisebb hányadára jellemző is, az online formák mellett a nyomtatott újságokat is fejleszteni kellene.

15. táblázat. Kontra:

A.

- Elég idealisztikus és naiv elképzelés, hogy a digitális napilapok majd megmentik a fiatalokat az érdektelenségtől. Szép lenne, de elég régóta használunk már internetet, és még mindig nem ez a tapasztalat. Az internet csak egy újabb „hely”, de nem oldja meg a világ gondjait és az emberek hozzáállását.
- Mindenki a maga dolgával van elfoglalva, ha létre is jönne ez a digitális kávéház, az emberek miért is kattintanának rá?
- A fórum és a chat már létezik, ezek beemelése az újságba már nem tartozik az újság lényegéhez. Az újságnak az a dolga, hogy objektív, tényyszerű dolgokat közöljön. Az olvasói levél is éppen elég a véleménynyilvánításra.
- Az olvasó éppen azért olvasó, mert ő csak feldolgozza a cikkeket.

B.

- Ha az újság megszűnne, és csak a napilapok internetes verziói működnének, kisebb lenne az olvasók száma. Például az idősebbek inkább olvasnak újságot, mint hogy az internetet böngésszék.
- Az idősek nem tudják a számítógépet használni, vagy ha igen, akkor is jobban szeretnek beleülni kedvenc foteljükbe egy kávéval és újságot lapozgatni.

C.

- A monitorról való olvasás fárasztó és rontja a szemet.
- Az online újság nem olvasható bárhol, számítógéphez kötött; vagy laptop kell hozzá, ha mozgatni, vinni akarjuk.
- A papír illatát és sercegését az elektronikus változat nem adja vissza.
- Szeretem az újságot, mert szeretem fogni azt, amit olvasok. A könyveket is kézzelfogható valójukban szeretem látni a polcomon. Ha már amúgy is az egész világ digitalizált lesz, legalább ez a pár apróság maradjon meg.

D.

- A hozzáférés még korlátozott, nincs minden ember nappalijában internet.
- Ha minden az interneten keresztül történne, elvesz a kommunikáció személyes jellege, a testi jelenlét, és ráadásul az ember azt sem tudja, hogy kivel vitatkozik.

E.

- A bőség zavarában az olvasó elveszhet a sok információ között, míg az újság irányt mutat.

- Van olyan újság, amely közli a tényeket, álláspont nélkül. Ilyet kellene olvasni, nem bulvárlapokat, és akkor nem lenne az az érzésünk, hogy az újság mondja meg, mit csináljunk, mit gondoljunk, hogyan érezzünk.

F.

- Az emberek többsége úgysem szólna hozzá a cikkekhez, akkor meg csak a kevesek véleményét vennék figyelembe. Nem ez van most is?
- Nem minden embernek vannak ismeretei az adott témáról, de az ember az olyan, hogy akkor is csak mondja.
- Mi tartaná vissza az embereket, hogy álnéven hazugságokat írjanak?
- Az internet tartalomszabályozása még nem megoldott, a viták eldurvulhatnak, és sértőek is lehetnek.

Jól látszik, hogy nemcsak az olvasói igények változását kell felmérni, hanem a digitális kihívásnak a digitális lehetőségek kiaknázásával lehet megfelelni. A nyomtatott sajtó és az elektronikus média mindinkább összefonódik. A napilapok mai nyomtatott formájukban a fiatal korosztály számára többségükben értéktelenné válnak, helyükre a korosztály jellegzetességeiből adódóan a számítógép segítségével történő gyors és naprakész tájékozódás kerül. A lapoknak meg kell újulniuk, hogy az igényeket a legkülönbözőbb platformokon, honlapokon, iPodokon, mobiltelefonokon és laptopokon is ki tudják elégíteni. Igény lenne a szerkesztőségekkel, újságírókkal való kapcsolattartásra, amivel a fiatalokat közelebb lehetne hozni ehhez az újfajta sajtóhoz. Ez a forma így nem jelentené a nyomtatott sajtó végét, inkább egy új, életképesebb, modernebb változat megszületéséről és térhódításáról lehet szó.

A receptet ismét Rupert Murdoch adja meg 2006. március 13-án Londonban a média jövőjéről rendezett előadáson: „A minőségi újságírás mindig is vonzani fogja az olvasókat, csak másként kell csomagolni az információkat. A szöveget, fotókat és grafikonokat úgy kell tálalni, hogy egyaránt táplálja az elmét, és érintse meg a szívet” (Murdoch, 2006).

Irodalom

Ady Krisztián (2005): *Kiváló felbontású e-papírt mutat be a Philips és az E Ink.* <http://www.hwsz.hu/hir.php3?id=21166&count15=1> (utolsó letöltés: 2005. augusztus 16.).

A magyar társadalom és az internet. World Internet Project (WIP) 2007. gyorsjelentés. <http://www.ithaka.hu/Letoltheto> (utolsó letöltés: 2009. augusztus 19.).

Berta Sándor (2004): *Elektronikus tintát használ a Sony új készüléke.* http://www.sg.hu/kep/2004_03/0325sony1.jpg (utolsó letöltés: 2005. augusztus 16.).

Blahó Miklós (2005): Sajtó webpácban. *Népszabadság*, június 25.

Bodoky Tamás (2005): A hírportál mint tömegmédiium. In: *Médiakutató*, nyár.

Deuze, Mark (2003): A web és a webes újságírás típusai. *Médiakutató*, ősz.

Falussy Béla (1997): Média az idő mérlegén. *Jel-Kép*, 3. sz.

Falussy Béla (2000): *Mire fordítjuk az időnket?* OTKA. http://www.otka.hu/index.php?akt_menu=2921 (utolsó letöltés: 2008. febr. 21.).

F. Tóth Krisztina (2002): Könyv, szöveg, dokumentum, e-könyv: Az elektronikus könyv helye a digitális kultúrában. *Médiakutató*, tél.

GfK Hungária (2002): *Gyerekek médiahasználati szokásai.* <http://www.gfk.hu/sajtoko/szeptember2002/gyermedi.html> (utolsó letöltés: 2003. október 2.).

GfK Hungária (2003): *Internet használat Közép-és Kelet Európában: Szlovénia az élen, Magyarország a középmezőnyben.* (2003. májusi adatok) www.gfk.hu (utolsó letöltés: 2005. augusztus 15.).

GfK Hungária (2004): *Nagyarányú növekedés Magyarországon – skandinávok az élen. Internethasználók Európában és az USA-ban.* (2004. szeptember 30.) www.gfk.hu (utolsó letöltés: 2005. augusztus 15.).

GfK Hungária (2005): *Merre halad a nyomtatott sajtó? Hat különböző olvasói csoport szokásai és jellemzői.* <http://www.gfk.hu/sajtoko/bachsito.html> (utolsó letöltés: 2005. augusztus 15.).

GfK Hungária (2009): *Internetelési szokások: a magyar lakosság fele rendszeresen használja a világhálót.* http://www.gfk.com/imperia/md/content/gfk_hungaria/pdf/press_h/press_20090721_h.pdf (utolsó letöltés: 2009. augusztus 14.).

Harcza István & Sebők Csilla (2002): *A népesség időfelhasználása 1986/87-ben és 1999/2000-ben.* Budapest: KSH.

Internet World Stats. Usage and Population Statistics. <http://www.internetworldstats.com> Utolsó letöltés: 2009. augusztus 19.

Murdoch, Rupert (2005): *Speech by Rupert Murdoch to the American Society of Newspaper Editors*, 2005.04.13. http://www.newscorp.com/news/news_247.html (utolsó letöltés: 2006. április 25.).

Murdoch, Rupert (2006): *Speech by Rupert Murdoch at the Annual Livery Lecture at the Worshipful Company of Stationers and Newspaper Makers - The Dawn of A New Age of Discovery: Media 2006.* (London, March 13. 2006.) http://www.newscorp.com/news/news_285.html (utolsó letöltés: 2006. április 25.).

NMA: Nyomtatott sajtó mérlegen - 2008. <http://www.szondaipsos.hu/site/nma-nyomtatott-sajt-m-rlegen-200/> (utolsó letöltés: 2009. augusztus 19.).

Norris, Pippa (2000): *A Virtuous Circle: Reinventing Political Activism.* Cambridge, Cambridge University Press. <http://ksghome.harvard.edu/~pnorris/Books/virtuous%20Circle.htm> (utolsó letöltés: 2008. március 2.).

Norris, Pippa (2001): *Angyali kör? Médiakutató, ősz.*

ORTT (2007): *A médiafogyasztás jellemzői és a hírműsorok általános megítélése Magyarországon* (2007. január). http://www.ortt.hu/elemezések/21/1175188490mediafogyasztas_jellemzoi_20070329.pdf (utolsó letöltés: 2008. június 13.).

Papacharissi, Zizi (2003): *A virtuális szféra. Médiakutató, tavasz*

Sebők János (2005): *Az élő papír. Népszabadság, 2005. július 23.*

Tamás Pál (1997): *A tematizációról.* In: Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció.* Budapest, Osiris Kiadó.

Terestyéni Tamás (2004): *A magyar média jelenében feltárható kulturális és morális érték kultivációk. Jel-Kép, 3. sz.*

Vásárhelyi Mária (2002): *Médiahasználat, tájékozódási szokások, médiumok presztízse.* In: Terestyéni Tamás (szerk.): *Magyarországi médiumok a közvélemény tükrében.* Budapest: ORTT.

Lábjegyzetek

1

A kérdésről lásd még a lapunkban közölt alábbi írásokat: Bajomi-Lázár Péter-Bajomi-Lázár Dávid „Újságírók és újságolvasók” (2001. tél); Bodoky Tamás: „Nincs tévém, nem olvasok papírújságot” (2007. nyár); Barta Judit „Ha nem megy ellenük, csináld velük!” (2007. ősz); Fábíán Sándor Péter: „Az ingyenes napilapok térnyerése és hatása a sajtópiacra” (2007. ősz); Bajomi-Lázár Péter: „Hírközlés tegnap és ma” (2009. ősz) – a szerk.

2

Napi Gazdaság, 2008. november 26.

3

NMA: Nyomtatott sajtó mérlegen - 2008. <http://www.szondaipsos.hu/site/nma-nyomtatott-sajt-m-rlegen-200/> (utolsó letöltés: 2009. augusztus 19.).

4

Internet World Stats: Internet usage in Europe. <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm> (utolsó letöltés: 2009. augusztus 19.).

5

Internet World Stats: Internet usage in Europe. <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm> (utolsó letöltés: 2009. augusztus 19.).

6

Internet World Stats: Internet usage and population statistics for North America. <http://www.internetworldstats.com/stats14.htm> (utolsó letöltés: 2009. augusztus 19.).

7

A tervek szerint a jövőben a kormányzat stratégiai célként kezeli a szélessávú hozzáférések számának növelését. Forrás: Nemzeti Szélessávú Stratégia, <http://www.ihm.gov.hu/data/69498/nszs2005-rp5-aktualizalt-strategia-20050320.pdf> (utolsó letöltés: 2005.május 25.).

8

Forrás: Mélyült a digitális szakadék. *Népszabadság, 2006. április 20.*

9

A magyar társadalom és az internet. World Internet Project (WIP) 2007. gyorsjelentés. <http://www.ithaka.hu/Letoltheto> (utolsó letöltés: 2009. augusztus 19.).

10

A hírek szerint a Philips egyik leányvállalata kísérleti jelleggel már 2005-ben piacra dobta Európában az első ilyen készüléket. *Népszabadság, 2005. július 23.*

11

Ebben az értelemben az e-könyv nem az interneten forgalmazott szöveg, hanem egyben maga a hardver, a célszámítógép, amelyen az ilyen szöveg olvasható, és gyakran nem is választható el attól, nem írható újra. A téma technikai aspektusa bővebben: www.szamitastechnika.hu, a téma összefoglalása: Pintér Róbert: *Elektronikus könyvkereskedelem, I-III.* <https://listserv.niif.hu/pipermail/mek-l/2000-October/000704.html> (utolsó letöltés: 2009. augusztus 19.).

12

Berta Sándor (2004): *Elektronikus tintát használ a Sony új készüléke.* http://www.sg.hu/kep/2004_03/0325sony1.jpg (utolsó letöltés: 2005. augusztus 16.).

13

Ady Krisztián (2005): *Kiváló felbontású e-papírt mutat be a Philips és az E Ink.* <http://www.hsw.hu/hir.php3?>

[id=21166&count15=1](#) (utolsó letöltés: 2005. augusztus 16.).

14

Színes, rugalmas és nem felejt. *PC World*, 2005. augusztus. p. 24.

15

A nyomtatott újságok kezdeti online verzióin a már közölt szöveg és képanyag digitális formában volt elérhető. Az exkluzív tartalmakat közlő konkurens honlapok azonban arra készítették őket, hogy maguk is valódi online változatot állítsanak elő, amely már részben önálló tartalmat előállító, szervezetileg elkülönített szerkesztőséggel működik.

16

Murdoch: A média gyorsétkezéssé válik. *Népszabadság*, 2006. április 1.

17

Például CNN.com, FoxNews.com, MSNBC.com stb.

18

Forrás: <http://www.timesonline.co.uk/> (utolsó letöltés: 2005. augusztus 15.).

19

Forrás: <http://timesonline.newspaperdirect.com/epaper/viewer.aspx> (utolsó letöltés: 2005. augusztus 15.).

20

Forrás: http://www.mediabiz.de/lipajump.afp?ID=_1LD0GGVHB3168&Biz=me (utolsó letöltés: 2005. augusztus 16.).

21

Forrás: <http://www.mediabiz.de/lipainfo.afp> (utolsó letöltés: 2005. augusztus 15.).

22

Arcal a net felé. *Népszabadság*, 2006. április 1.

23

Az övé a Sky TV, a Fox TV, számos politikai és bulvárlapot, magazint működtet a világ valamennyi táján, emellett filmérdeklőségei és internetes vállalkozásai vannak.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

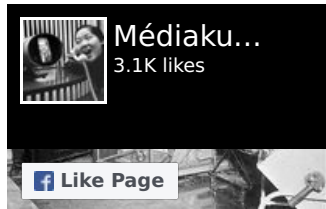
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2009 tél

Új média

[Palyik Katalin](#):

A képi kultúra megőrzése.

Hogyan találhatunk pirosuló hunyort a Nemzeti Audiovizuális Archívumban?

A dolgozat egyrészt a képi kultúra megőrzésében szerepet játszó Nemzeti Audiovizuális Archívumban¹ (NAVA) folyó archiválási munka során figyelembe vehető és veendő tényezőkről ad rövid áttekintést, másrészt arról a kutatásról nyújt tájékoztatást, amelynek eredményeként az audiovizuális dokumentumok kereshetőségét elősegítő sajátos módszer születhet, a kulcsképeknek mint tartalmi ismérveknek az alkalmazására alapozottan.

Bevezetés

1999-ben, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által támogatott projektben fogalmazták meg a BME Informatikai Központjának szakemberei a digitális audiovizuális kötelempéldány-archívum tervét, a következő évben kezdődött a gyakorlati előkészítő munka.

Az Európa Tanács egy 2001-es határozata² előírja az audiovizuális örökség megőrzését. A cél, hogy létrejöjjön a teljes európai audiovizuális örökség archiválási és nyilvános hozzáférési rendszere.

2004-ben megszületett a Nemzeti Audiovizuális Archívum működését szabályozó törvény³. Ennek értelmében a NAVA 2006. január 1-jétől köteles példányként gyűjti a Kossuth, a Petőfi, illetőleg a Bartók rádió, valamint az M1 és az M2, a Duna, az RTL Klub és a TV2 televízió által sugárzott magyar gyártású vagy magyar vonatkozású műsorokat. A kötelempéldány-archívum jelenlegi⁴, közel 310 ezer gyűjtőköri dokumentumát bárki szabadon kutathatja. A közgyűjteményekben, illetve oktatási intézményekben kijelölt NAVA-pontokon úgy lehet hozzáférni a gyűjteményhez, hogy kutatási és oktatási célú használat esetén nincsenek szerzői jogi korlátok, eltérően az európai archívumok gyakorlatától, ahol az ilyen célú használat is korlátozott. (A katalógus a nem gyűjtőköri műsorok köréről is tájékoztatást nyújt – jelenleg 55 ezer nem gyűjtőköri dokumentum adatait tartalmazza –, a videók megtekintési lehetősége nélkül.)

Ahhoz, hogy az archívum mind jobban kiaknázzható legyen – az ehhez szükséges műszaki, jogi, pénzügyi feltételekkel nem foglalkozom –, média- és médiakutatói ismeretek, könyvtári ismeretek, ismeretelméleti, kultúrákövetési, valamint a képi kultúrára vonatkozó elméletek jelentenek támpontot.

A digitális audiovizuális archívum használata révén a felhasználónak lehetősége van akkor hozzáférni audiovizuális dokumentumok tartalmához, amikor azokra szüksége van: „A digitális életben a kérésre leszállított információ lesz a domináns. Impliciten vagy expliciten megmondhatjuk, mire és mikor van szükségünk” (Negroponte, [1995], 2002).

Ez – ahogy a tömegkommunikáció következményei is – szociokulturális kérdés is. A tömegkommunikáció hatására az információkhoz való hozzáférés terén eltűnnek a társadalmi különbségek, megszűnnek a kommunikációs kiváltságok. Meyrowitz ezen állítása (Meyrowitz, [1994], 2003) a nyilvános audiovizuális archívum esetében is igaz. Különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a televíziók az információszolgáltatást a sugárzással lezártnak tekintik, műsoraik archiválását újrahasznosítási céllal végzik, állományuk legfeljebb egyedi engedéllyel kutatható. Ezzel szemben a digitális nyitott archívum a média és a médiahasználó viszonyát is alapjaiban változtatja meg, mert „a nyilvános, illetve közokultúra (tehát a közszolgálat szélesebb háttere) erőteljesen függ az információk elosztásának és strukturálásának technológiájától” (György, 2005: 102).

A digitális archívum azt teszi lehetővé, hogy az eredeti üzenet, függetlenül az eredeti közvetítő ágenstől és a sugárzási időponttól, folyamatosan hozzáférhető legyen mind újabb és újabb felhasználók számára. Így a nyilvános archívum révén a médiával kapcsolatos szélsőséges álláspontok közül – nyilvánosság kiterjesztője, a közösség összetartója vs. a nyilvánosság re-feudalizálója, a tudás forrásainak korlátozója (Jenei, 2007) – az előbbi lesz

igazolható, ezáltal a műsorszórási média dokumentumainak nyitott archívum számára történő archiválása része lesz a társadalmi kommunikációnak.

A hagyományos dokumentumokat a hordozójukkal együtt terjesztik, és ezért a terjesztésük után is rendelkezésre állnak archiválási és keresési célokra. A műsorszórási média dokumentumait hordozó nélkül juttatják a vevőhöz, a műsorszolgáltatókat tehát külön törvényi előírásokkal lehet csak arra kötelezni, hogy az általuk hordozó nélkül terjesztett dokumentumokat és az azokra vonatkozó adatok egy részét olyan intézmény számára rendelkezésre bocsássák, amely azt rögzítve, a hagyományos dokumentumokhoz hasonlóan kereshető formában szolgáltatja. (Mindezek hosszabb távon felvetik a műsorszolgáltatók és a nyilvános archívum közötti szorosabb együttműködés kérdését.)⁵⁾

A hagyományos dokumentumok feldolgozása során megszületett osztályozásméleti és információkeresési felismerések (Ungváry & Orbán, 2001), a könyvtárakban és más archívumokban szerzett tapasztalatok az audiovizuális archívumok számára alapvető fontosságúak. Elengedhetetlen e téren a dokumentumok tartalmi és formai ismérveinek – más néven a metaadatoknak – a szakmailag megbízható, történetileg kialakult módszerekkel végzett megállapítása, illetve leírása (Berke, 2003).

Hiába a nyilvános jelleg, ha a tárolt dokumentumok tehetetlen tömege visszakereshetetlen. Az a katalogizálási keret, az ún. Dublin Core ajánlás⁶⁾, amelyben mindezek az adatok adatelemek formájában rögzíthetők, több mint tíz éve született, és ma már mindenütt használják a digitálisan rögzített források leírására.

A természetes nyelvű osztályozó kifejezések – a fogalmi képek – alkalmazása mellett vizsgálandó a „valóságos” képek szerepe is. Ha az audiovizuális dokumentumokban szereplő konkrét képeket a dokumentumok kereshető tárolásához felhasználják, kulcsképekről beszélhetünk. A dokumentumokból nyert kulcsképek a kulcsszavakhoz hasonlóan a dokumentum tartalmi ismérvei, másrészt pedig egy második képi kultúra (Nyíri, 2003) beköszöntével a dokumentumkategorizálás eszközei is lehetnek.

1. Archívumhasználat - médiahasználat

Az archívum médiakutatási és oktatási igényeket, másrészt laikus használói igényeket képes kielégíteni. Alapvető, hogy médiareprezentációs adatokkal – azaz a kereshető tárolást biztosító metaadatokkal – szolgáljon, választ tudjon adni olyan egyszerű kérdésekre, hogy adott téma, adott személy, adott időszakban, mely műsorokban szerepelt és így tovább. Ugyanakkor közvetve médiahasználati szokásokról is referál, lehetővé teszi a műsorok összetételének és arányainak vizsgálatát, kereshető adatokkal rendelkezik a műsorok tárgyalási-feldolgozási módjára vonatkozóan.

1.1. A médiafogyasztás „archívumi fordulata”⁷⁾

A tömegkommunikáció megjelenésével eltűnt az éles határ a közszféra–magánszféra, illetve a nyilvános–nem nyilvános társadalmi kommunikációs szinterek között, a magánszféra egyre inkább benyomul a közszférába:

1. ábra. Kommunikációs szinterek (Heller M., 2001)

Rendszerint az is kiderül, hogy az, ami korábban a magánszféra nem nyilvános tartományában (1. ábra D tartománya) volt csak elképzelhető, a televízió révén a közbeszéd részévé válik, tehát valójában látens társadalmi kérdések feszegetése történik (például a családon belüli erőszak). Ezek a kérdések a nézőkben a közvetlen tapasztalataiknál szélesebb körben ébreszthetnek szolidaritást vagy elutasítást (György, 2005). A média tehát a társadalomban változásokat indíthat el, az archívum pedig a „visszajátszás” lehetőségével erősítheti, gyorsíthatja ezt. Az archívum épp azzal képes növelni a kommunikáció hatékonyságát, hogy az üzenet kibocsátásának egyszeri idejéhez képest később többször is elérhetővé teszi az üzenetet (Szakadát, 2007).

Az archívum segít képet alkotni arról, hogy a média mely pontokon érintette a társadalmi, kulturális folyamatokat, amelyek esetében később jelentősebb átalakulások zajlanak/zajlottak le (például nagy ellátórendszerek, környezettudatosság, nemzetközi politika, etnikai kérdések [McQuail, [1994], 2004]).

A tematizálás csak azt befolyásolja, hogy miről gondolkodjanak a tévénézők, a véleményüket az befolyásolja, hogy az üzenet forrását hitelesnek tekintik-e, e hitelesség megítélése pedig társadalmi konvenciókon alapul (Hovland, 1973). A valós idejű médiahasználatkor a konvenciók alapján viszonyul a néző az üzenet forrásához, archívumhasználatkor viszont már egy igazolt vagy cáfolt üzenethez férhet hozzá.

Így a nyilvános archívummal a média felelőssége is egyre láthatóbbá válik. (Vélhetően a televízióknál is érzik ezt: találkoztam olyan televíziós vélekedéssel, amely nem tett különbséget az ORTT és a NAVA között, céljaik nyilvánvaló különbsége ellenére sem.)

1.2. A médiaszöveg jelentése

Az archiválás szempontjából különös jelentősége van Hall kódolás–dekódolás modelljének (Hall, [1980], 2002).

Ha ugyanis a szövegnek – jelen esetben médiaszövegnek – nincs immanens jelentése, hanem – mint Hall mondja – az a használat során keletkezik, akkor az archiváláskor a dokumentum tartalmi elemeinek rögzítése is – amelynek

alapján a majdani archívumhasználó a számára fontos dokumentumokat megtalálhatná - az archivátor értelmezése alapján történik. Az eredeti szöveg azonban többértelmű. Egyrészt nem ugyanaz a jelentés a kommunikátor és a befogadó számára, másrészt az egyes befogadók számára sem. Hall szerint az utóbbi szocializációfüggő, és különböző stratégiákat követünk értelmezéskor. Így vagy elfogadjuk a domináns értelmezést vagy elutasítjuk azt, vagy pedig vitatkozva vele, egyezkedünk az egyes elemekről.

Az archívum azonban egyik stratégiát sem követheti. Bármelyiket követné ugyanis, a majdani archívumhasználó értelmezése szempontjából torzulna az eredeti szövegről való referálás, holott az eredeti szöveget egyébként is problematikus lesz értelmezni az eredeti kommunikációs folyamatnál évtizedekkel később. Tehát erre is fel kell majd készülnie az archívumnak.

Az archiválási gyakorlatban éppen az okozza a legtöbb problémát, hogyan érhető el, hogy a dokumentum tartalmának leírását az archivátor olvasata ne befolyásolja. Az archivátor ugyanis nem tudja nem követni valamelyik stratégiát, mert akkor végső soron nem értelmezne. Amennyiben azonban nem értelmez, nem lenne képes egy tévéműsorban a konstruált valóság elemeit felismerni és leírni.

Mit kell dekódolnia tehát az archívumnak? Azt, amit a néző is dekódolna? Ezt nem tudhatjuk. Vagy ami a média szándéka? Ezt meg nem akarhatjuk - ha egyáltalán tudjuk -, mert ezzel megfosztanánk a befogadót attól a lehetőségtől, hogy követhesse a maga értelmezési stratégiáját, függetlenül attól, hogy a média mit akart üzeni. Az archivátori olvasat nem tükröződhet olyan mértékben a dokumentum leírásában, amelynek alapján a felhasználó a dokumentumot érdektelennek - vagy egyenesen elutasítandónak - vélné, jöllehet az eredeti üzenet nem lenne ilyen a számára.

Többről van tehát szó a közhelyes tárgyilagosság problémájánál, hiszen az a legjobb szándék ellenére sem garantálható 100 százalékgig, de a minimumra kell csökkenteni azokat az elemeket, amelyek veszélyeztetik az adott felhasználó adott keresésének összes releváns dokumentumhoz való hozzáférését. Ehhez szabályozott és szabványosított információkereső nyelv alkalmazandó, mert ha az archivátor szabadon, csak a saját szavaival fogalmazná meg a tartalmat, akkor végső soron az archivátori olvasat dominálna. (Elvben lehetséges a műsorban hallható beszédnek a teljes szöveges átíratása, majd a szöveg szavainak indexelése. Ekkor pedig pontosan a média szándékait erősítő kifejezések válnának kulcsszavakká.)

Ezért az eredeti tartalomhoz sokkal inkább belépési pontokat kell és lehet biztosítani kulcsszavak, kulcsképek formájában. Magának a médiaanyagnak a jelentését már a felhasználó alkotja meg, az archivált műsor tartalmi ismérvei csak a kereséshez és a válogatáshoz kellene, az értelmezéshez nem.

2. A kereshetően tárolt médiaszöveg: a metaadatok és a tartalmi ismérvek

Dokumentumok rendszerezésére azóta törekszik az ember, amióta gyűjteményekbe szervezi azokat. Már a szervezéskor nyilvánvaló, hogy meghatározott konvenció szerinti rendszerezés és nyilvántartás nélkül nem lehet a tárolt dokumentumok között keresni. A memóriaintézmények különböző módszereket dolgoztak ki a feltáráshoz és a kereshetővé tételre, figyelemmel az általuk gyűjtött dokumentumok formájára, keletkezésére, a gyűjtött dokumentum által hordozott információ jellegére.

2.1. A digitális műsorkészítés „melléktermékei”

Manapság az jelent új kihívást a memóriaintézmények számára, hogy miként érhetnék el a digitálisan előállított dokumentum esetében, hogy annak a gyártás során keletkező leíró adatait is átadják az előállítók a megőrző hely számára. A műsorszolgáltatóknak a NAVA-törvényben meghatározott alapadatokat kell rendelkezésre bocsátaniuk, de arról nem rendelkezik a törvény, hogy ezt milyen inputformátumban tegyék (ez problematikusá teszi a felhasználhatóságukat).

A NAVA katalógusában az adatok a Dublin Core 15 adatelem-típusára épülnek. A Dublin Core szabvány jelentősége egyrészt az, hogy különböző gyűjtemények között biztosít átjárhatóságot - az adatcsere az OAI-PMH-n⁸ alapul -, másrészt az, hogy az egyes adatelem-típusok minősítő segítségével tovább finomíthatók. (Így például a létrehozók és közreműködők a nekik megfelelő minősítővel - például szerkesztő, operatőr - külön-külön rendelhető hozzá egy dokumentumhoz.)

A metaadatok a keresés lehetőségeit is - részben - meghatározzák. Az alábbi módon csoportosíthatók:

- technikai adatok: csatorna, adásnap, sugárzás ideje (óra, perc)
- tartalmi és reprezentációs adatok: nyelv, műfaj, tárgyi kifejezések, tartalom-cselekmény leírása
- egyed adatok: címadatok, létrehozók, közreműködők.

2.2. Releváns vagy pertinens?

A legtöbb vitát és nehézséget minden katalógus szerkesztésekor a kereshetőség problémája okozza. Ez abból fakad, hogy előre kell meghatározni a feltáráshoz szükséges szempontokat, amelyek alapján a majdani felhasználói igények dokumentumai megtalálhatók lesznek. Ehhez a felhasználó rendelkezésére kell bocsátani egy online kereső felületet, ahol megalkothatja a kérdéseit, majd pedig bízni kell a felhasználó találékonyságában, illetve az archivátor pontosságában. Mert ha megfelelő is a szempontrendszer, a médiaszöveg osztályozása akkor is meglehetősen komplikált, egyidejűleg három szinten játszódik le:

- auditív szint (a dokumentum hallható elemei, például beszéd, zene)
- szöveges szint (a dokumentum olvasható elemei, például felirat, stáblista)
- vizuális szint (a dokumentum mint mozgókép).

Az e szinteken nyert és rögzített tartalmi ismérvek alapján tudja eldönteni a felhasználó, hogy adott dokumentum releváns-e a számára vagy sem.

A relevancia általános értelemben az információ fontosságát, jelentőségét, meghatározó jellegét, szűkebb értelemben pedig egy keresésre kapott találati lista elemeinek adekvát voltát jelenti. Ez azonban függ a pertinenciától, amely a felhasználó információsükséglete és a talált dokumentumok tartalma közötti megfelelés mértékét jelenti (Ungváry & Vajda, 2002). Látszólag ugyanazt mondtuk, mint a relevanciánál, csak hogy itt a hangsúly a „megfelelés mértékén” van. Lehet valami releváns, de a felhasználó mégis fölöslegesnek tart majd néhány találatot, ha azok nem esnek elég közel ahhoz, amire ő ténylegesen kíváncsi, vagyis nemcsak a keresőkérdést kellene összevetni a dokumentumokkal, hanem azt is, amire ő vágyik. Targyszerűen akarunk meghatározni olyasmit, ami valójában szubjektív. Ez igaz mind az információkeresés, mind az osztályozás folyamatára. Már az osztályozást végzőknek is különböző álláspontjuk lehet egy dokumentumnak egy kérdésre vonatkozó relevanciájával kapcsolatban. Ahhoz pedig, hogy a felhasználó keresése tényleg pontos találati listát eredményezzen, végül is ismerni kéne őt, tudnunk kéne, hogy mi jár a fejében, hogyan gondolkodik. Mégpedig minden lehetséges felhasználóról tudnunk kéne ezt. Ezek alapján beláthatjuk, hogy a pertinens dokumentumok visszakeresése nem, legfeljebb a relevánsaké garantálható az osztályozás eredményeként.

Osztályozáskor azt ismerjük föl, hogy egy dologról alkotott képzeink hasonlóak, és a hasonlóság alapján egymással kapcsolatban állnak. Amikor először látunk, mondjuk, pirosló hunyort, mindjárt tudjuk róla, hogy erdei virág, mert azt már valamikor megtanultuk – anélkül, hogy észrevettük volna –, hogy az a virágos, hajtásos növény, amelyet erdőben találunk, az erdei virág. Ekkor osztályoztunk. A dokumentumok osztályozása is az ilyen hasonlóságok felismerésén alapul, a célja pedig az, hogy a dokumentum tartalmát jelezzük, különböző ismérvek alapján meghatározzuk az ismeretek rendszerében való helyét.

Végül is azért történik mindez, hogy egy majdani felhasználó információsükségletét kielégítsük, ezért osztályozáskor nemcsak ismérveket határozunk meg, hanem ezt a majdani felhasználói szükségletet is „megjósoljuk”. Egy mindennapos egyszerű kérdés, hogy „mire fog keresni a felhasználó?”, sokszor valóban segít eldönteni, hogy egy adott dokumentumnak mely típusú adatai lesznek végül részletesebben rögzítve. Míg egy tévéjáték esetében fontosabbak a készítő ágensek és a műsor címe (azaz a dokumentum létét meghatározó metaadatok), addig egy ismeretterjesztő vagy egy hírműsor esetében elsődlegesen a tartalmat kell kereshetővé tenni.

Ehhez a legjobb eredmények az olyan információkereső nyelvekkel érhetőek el, amelyek természetes nyelvűek, szókészletük könnyen változtatható, mégis szabványosak.

2.3. Tartalmi ismérvek: a kulcsszavak

A NAVA által használt tárgyi kifejezések a Köztauruszból⁹ származnak, amelyet az OSZK (Országos Széchényi Könyvtár) gondoz. Azon kívül, hogy bárki számára szabadon hozzáférhető, a Köztaurusz azért is megfelelő eszköz a NAVA számára is, mert a Köztaurusz olyan szótár, amelyben a kifejezések között fennálló legfontosabb összefüggések is adottak, vagyis egy-egy szócikk tartalmazza a vezérszói helyzetben lévő kifejezésnek a generikus, partitív, oksági és ekvivalencia-relációit. Így a teljesebb keresési eredmény érdekében lehetséges olyan opció választása, hogy a szótár egymással összefüggésben álló bármely kifejezésével osztályozott dokumentumok mindegyike megjelenjen találatként, függetlenül attól, hogy a kapcsolódó kifejezések közül melyik volt a keresőkérdés. Végül is a tezaurusz gráf formájában is megjeleníthető „fogalmi térkép” (Ungváry, 2006).

Lényeges az is, hogy a Köztaurusz egyetemes, átfogó tezaurusz, kifejezései egységes rendszert alkotó résztezauruszokba foglaltak. A szókészlete bővíthető, így a mediaszövegekről történő referáláshoz hosszú távon biztonságosan használható eszköz.

A Köztaurusz szókészlete jelenleg 50 ezer körüli, de az OSZK 2007 nyara óta a teljes Köztaurusz-használó közösség számára – a NAVA számára is – lehetővé teszi, hogy javaslatokat tegyen tárgyi kifejezésekre, illetve a meglévők módosítására. Az általános, a könyvtári osztályozásban is használt tárgyszavak az audiovizuális dokumentumok esetében is jól használhatók, ugyanakkor az archívumnak olyan kifejezésekre is szüksége van, amelyek közkönyvtári környezetben meglehetősen specifikusak, habár egyáltalán nem média-szakkifejezésekről van szó, ellenkezőleg: vagy nagyon hétköznapi kifejezésekről vagy a közéletet eluralkókról (például átvilágítás, szmogriadó, tollfosztás, terrorfenyegetés). Egy-két év múlva maguk a tárgyszójavaslatok jelenthetnek kitűnő alapot egy médiareprezentációs kutatáshoz.

2.4. Képi ismérvek: a kulcsképek

Az archiválás hároméves gyakorlata során az derült ki, hogy a kulcsképek¹⁰ funkciójuk szerint jól elkülöníthetők, és az alábbiak szerint csoportosíthatók:

azonosító képek: a műsorok katalogizálása a címadatok rögzítésével kezdődik, amely címadatokat az eleje főcím képkockái alapján állapítjuk meg, és egyben e képkockákat is rögzítjük, hiszen a csak szövegesen megjelenő címadatoknál egyértelműbben azonosítják a műsort e logónak tekinthető elemek (fontos megjegyezni, hogy ezek a képi elemek sosem függetlenek egy azonosító szerepű auditív elemtől, a szignáltól):

1. kép. Azonosító szerepű képek

informatív és egyedtípusú képek: a tartalmi feltárás részeként rögzítik, pontosan megnevezhető dolgokról (például személy, alkotás, épület), azaz a kép a képcímmel együtt tartalmi ismérvet jelent, így a képcímek keresőkifejezésekké válhatnak (e keresési lehetőség biztosítása fejlesztés alatt van):

2. kép. Informatív szerepű és egyedtípusú képek

illusztratív, szemléltető típusú képek: ahogy a szabad szöveges tartalmi leírás kontextualizál, úgy a szemléltető kulcsképek szerepe is hasonló, gyakran a Dayan-Katz-féle (Dayan-Katz, 1992) médiaesemények képei, illetőleg idézetek:

3. kép. Illusztratív, szemléltető szerepű képek

reprezentánsok

4. kép. Reprezentánsok

Hogy reprezentáns-e egy kép, azt az a tapasztalati tudás dönti el, amely alapján a pirosuló hunyort az erdei virágok közé soroltuk, vagyis a reprezentáns jellegről történő döntéskor esik tevékenységünk legközelebb az osztályozásához. A képek – mint láthattuk – valamennyien egy-egy más szempontnak megfelelően sorolhatók be, de valamennyien reprezentánsok is.

Nem lehet nem észrevenni azonban a köztük lévő lényeges különbséget: a *Mindentudás Egyeteme* kulcsképe egy műsorsorozat reprezentánsa, a *Sagrada Familia* nemcsak az adott műsoré, hanem egy városé is (és a műsor vélhetően Barcelonáról is szól); a *Nap-kelté*ben idézett részlet képkockája a *Ripacsok* című filmé. A kulcsképek kiválasztása és rögzítése ugyanolyan folyamat, mint amikor nyelvi kifejezéseket használunk fel a tartalmi feltáráskor ismérvként.

3. „Mi képeket alkotunk magunknak a tényekről” (Wittgenstein, [1921], 2004: 18)

A dokumentumok kereshetőségét biztosító osztályozási folyamat során nemcsak a szöveges ismérveket határozzuk meg, hanem a leglényegesebb, legjellemzőbb – vagy annak vélt – kulcsképeket is, a „hozzáférési kulcs” céljára kiválasztott képek ugyanis az audiovizuális tartalmak reprezentánsai.

Ezt a lehetőséget a technológiai fejlődésnek köszönhetjük: képeket is használhatunk ismérvként. Ennek a középkor végén elveszett, de ma visszatérő képi kommunikációnak mind nagyobb a jelentősége az írásalapú tudáshoz, a lineáris szövegekhez képest (Nyíri, 2003).

3.1. A képi reprezentáció problémái

Az archívumi feltáró munka során alapvető tapasztalat, hogy a teauruszból biztosan és eredményesen osztályozó kifejezéseket választók ugyanilyen könnyen és biztosan választanak kulcsképeket, sorolják azt a legmegfelelőbb kategóriába, adnak pontos – visszakereshető – címetek, mintegy szabad tárgyszavakat. Kulcsképek meghatározásakor ugyanúgy absztrahálni és asszociálni kénytelen az archivátor, mint tárgyszavak választásakor.

Nehéz azonban a leképezési folyamatnak végbemennie akkor, amikor a kulcsképek illusztrálásra csábítanak, és egy könyv ábráihoz, képeihez hasonló funkciót tulajdonítunk nekik.

Az illusztrációk a szöveg alátámasztására, igazolására szolgálnak. Ilyen képekre is szükség van, de észre kell venni, hogy míg egy lineáris mű esetében az ábra, a rajz, a fotó szerepe az, hogy azonosítani lehessen a valóságban valamit (mondjuk, a pirosuló hunyort egy virághatározó segítségével az erdőben), addig a katalógus – a strukturált metaadat – számára a kulcsképek nem illusztrációt jelentenek, hanem másodlagos azonosítót. A válogatás nem esztétikai alapú – különösen nem egyéni ízlés alapú –, hanem végső soron episztemo-logikus művelet. Ugyanolyan fegyelem kívánatos, mint a szöveges ismérvek dokumentumhoz való hozzárendelése esetén. Míg azonban a tárgyszavak választását egy előre szerkesztett szótár – egyáltalán: maga a nyelv – segíti, addig a kulcskép választását a képi gondolkodás.

Csak hogy elfelejtettük, hogy ez micsoda. A középkorban – gondoljunk csak a templomi freskókra, melyek az üdvtörténet kulcsképeinek tekinthetők – ez a fajta gondolkodás természetes volt. Ennek az ideje jött el megint a digitalizált, illetve eleve digitálisan keletkező képekkel.

Képeket alkotunk magunknak a tényekről – mondja Wittgenstein (Wittgenstein, [1921], 2004). A feltáró munka során a kulcsképeknek mint ismérveknek a meghatározásakor ez a folyamat fordítva történik: képekről állítunk tényeket. Ez – ha az adott kép esetében pontosan történik – végül is helyes és szükséges (például a 2. képen szereplő informatív és egyedtípusú képek esetében). A nehézséget inkább az okozza, hogy mely képek azok,

amelyeket kiválasztunk és amelyekről állítunk valamit az audiovizuális tartalmak kereshetővé tételekor. A tárgyszavak relevancia-, pertinencia-problémája kiegészül a képi reprezentáció problémájával.

3.2. A kulcsképek viselkedése

A problémát egyrészt szemiotikai szempontból vizsgálom, abból a megfontolásból, hogy – egy naiv képhasználat helyett – meghatározható legyen, miként tekinthetünk a képekre az archiválási feltáró folyamat során, másrészt – a leképezés vonatkozásában – referenciaelméleti szempontból.

Jóllehet képekről beszélünk, amelyeket a Peirce-féle jeltipológia (Peirce, 2005) szerint mind ikonoknak kéne tekintenünk, ez azonban a kulcsképekkel kapcsolatos szándékaink miatt differenciáltabb. A legkevésbé éppen ikonoknak tekinthetők, amennyiben abból indulunk ki, hogy az ikon önmagát jelenti, ezek a képek azonban egy audiovizuális dokumentum másodlagos adatait jelentik elsősorban. Azaz valójában a szimbólum szerepét játsszák, akárcsak a dolgok megnevezései, azaz a tárgyi kifejezések.

Ikonként temporálisan, az archivátor által történő kiválasztásuk ideje alatt viselkednek, vagyis amikor osztályozni próbálunk velük.

Amikor ez megtörtént, akkor már arra használjuk, hogy a metaadat-bázisban minél több szempontú visszakeresést lehessen biztosítani. Ekkor tehát mutatóban megjelenő indexekké válnak, amelyek nyelvi elemekkel együtt képesek betölteni ezt a funkciót – mert ma még nem képekkel, hanem képekre keresünk, amelyeket ezért meg kell neveznünk. (Megjegyzendő, hogy csak idő kérdése az olyan rendszerek elterjedt alkalmazása, amelyek tudnak képek alapján is keresni.)

A kulcsképek tehát egy-egy dokumentumrekord azonosítása szempontjából szimbólumok is. Annak ellenére szimbólumok, hogy legtöbbször a jel és a jelölt dolog között van valamiféle kapcsolat.

A korábban látott az Antarktisz: Az élet fagyos szigete kulcskép (1. kép) a szöveg nélkül is jelölné az Antarktiszról szóló műsort, míg a Van öt perce? című műorszám logóján olvasható szöveg épp egy szimbólum – a violinkulcs – révén kap jelentést. Ez egy olyan leképezési viszony, amely „a képelemek és a dolgok egymáshoz rendeléseiből áll” (Wittgenstein [1921], 2004: 19). Nem egy képről, hanem egy helyzetről van szó, amelyben a résztvevők értelmezik egymást (a violinkulcs értelmezi a feltett kérdést – Van öt perce? –, ezáltal a szöveg jelentése az lesz, hogy hallgassunk öt percig zenét, az archivátor teljes biztonsággal sorolhatná a műsort a zene műfajához anélkül, hogy a műsorba belenézett volna).

Ekkor nem valamilyen szabályoknak köszönhetően született logikailag is pontos kijelentés, ahogy azt a korai Wittgenstein gondolta, hanem konvenciók alapján. Ezért van szó szimbólumról.

Archiválás során a képekkel nem történik más, mint hogy értelmezzük és az értelmezéstől függően osztályozásra használjuk vagy nem használjuk őket. A műsor címét azért lehetett értelmezni, mert ismertük a violinkulcs használatának eredeti körülményeit, szimbólum szerepét, ezáltal volt képes egy más rendszerbe kerülve a zenét jelenteni. Vagyis Wittgenstein nyelvjátékának megfelelően, ahogy a szavaknak, úgy a jeleknek a használatát is megtanultuk.

Ez lehetővé teszi a képek megegyezés szerinti felosztását és kategóriák kialakítását. A NAVA-ban a kulcsképek kategóriarendszere olyan felosztási elv szerint született, amely arra koncentrál, hogy mit ábrázol a kép:

1. A műsor logóját vagy főcímet ábrázoló képek: az ebben a kategóriában előforduló képek mindig azonosító szerepűek.
2. Személyt vagy csoportot ábrázoló képek: itt lehetnek informatív és illusztratív szerepűek is a képek.
3. Információs elemeket tartalmazó képek (mint például diagram, grafikon): az ide sorolt képek mindig informatív szerepűek.
4. Illusztráló képek (műalkotás, tárgy, esemény): ebben a kategóriában a képek illusztratívák, de informatív szerepűek is lehetnek.

A kategóriák könnyen meghatározhatók voltak így, de maga a használat már problematikusabb, mert – ahogy láthattuk – nem lehet eltekinteni a képelemek egymáshoz viszonyított helyzetétől mint jelentést meghatározó tényezőtől; tegyük hozzá, hogy adott kép jelentését nemcsak a saját elemei magyarázzák, hanem az egész műsor. A korábban látott képek közül a 3. képen szerepelt a Live Earth koncertsorozat egyik helyszíne. Ez teljesen jelentéktelen kép lenne, ha nem az Antarktiszon készült volna, és nem tudnánk a dokumentum egészéből, hogy ottani kutatókból állt össze a zenészcsapat.

Ugyanakkor a folyamat fordítva is igaz, nem lehet eltekinteni adott képnek a dokumentumban betöltött helyzetétől sem, ez a relevancia problémája. Annak az almafának a képe, amely egy vallási műsorban látható, nem válik a dokumentum tartalmi ismérvévé, még akkor sem, ha a műsor a bűnbeesésről szól, mert az elvonatkoztatás olyan mértékű, ami egy katalógusban zavart okoz. Ezért illusztráló és nem informatív szerepű a kép. Ennél is bonyolultabb az a probléma, amikor a műsor tárgykörének megfelelő tárgy látszik a képen, mégsem tekinthetők informatív vagy egyedítípusúaknak az adott képek:

5. kép. Funkciójuk szerint illusztratív, szemléltető képek

Ha a képen látható termények agrárműsorban szerepelnek, de nem az adott terménnyel, annak termesztésével, hanem általában a termények fogyasztóvédelmi bevizsgálásával kapcsolatosak a hírek, akkor végül is a műsor szempontjából a kulcskép nem referáló, hanem szemléltető, illusztratív szerepet tölt be. Mindezekből következik a másik probléma, az, hogy léteznek olyan képek, amelyek informatívak, azonban mégis az Illusztráció kategóriában kaptak helyet:

6. kép. Funkciójuk szerint informatív képek

A zavargásokról szóló kulcsképek informatív szerepűek, mert nem lehet eltekinteni a képnek egy szélesebb kontextusban, a körülvevő világban elfoglalt helyétől. Ettől függ a katalógusban betöltött szerepe is, mert a képek célja az, hogy a dokumentumról minél több tartalmi ismérvet nyújtsanak. Ezek a képek pedig ténylegesen referálnak egy eseményről, amelynek dokumentumaihoz belépési kulcsokat kell adni. Természetesen az ilyen típusú képek csak pontos tér-idő vonatkozások megadása mellett képesek erre. Vagyis a kategóriarendszer akkor használható, ha a kulcsképhez a kategórián kívül mindig tartozik egy nyelvi jelölő, miközben a kép maga egy dokumentumot jelöl.

Felvetődik a kérdés, hogyan lehetséges ez, ha Wittgenstein szerint a szónyelv és a képanyelv egymásra hatnak ugyan, de míg a nyelvi jelentés konvención alapul, addig a képek konkrét jelentést hordoznak: „ahhoz, hogy a kép mondjon számomra valamit, nem szükséges, hogy reá tekintve szavak jussanak eszembe. Mert hiszen a képnek kellene a közvetlenebb nyelvnek lennie” – idéz Nyíri (Nyíri, 2002) Wittgenstein Filozófiai grammatikájából (Wittgenstein, [1913], 1969). Wittgenstein azt mondja, nem szükséges, hogy szavak jussanak eszünkbe, de ahhoz, hogy minél több tartalmi ismérvet rögzíthessünk, akár képcímként is, ez a nyelvi asszociáció elkerülhetetlen.

Tegyük hozzá: nemcsak azért elkerülhetetlen ez, hogy képesek legyünk a kulcsképeknek kereshető kifejezést – címet – adni, hanem azért is, hogy további ismérvek jussanak eszünkbe.

Ha a lineáris írásművekről természetes nyelvi kifejezések képesek referálni, akkor feltehető, hogy médiaszövegek esetében ugyanígy képesek referálni a médiaszövegekből nyert kulcsképek – persze nyelvi jelölőik segítségével, ahogy azt az előzőekben láttuk. A NAVA-ban ezért kísérleti jelleggel folyik a dokumentumok tartalmi ismérveinek kulcsképek segítségével történő leképezése. Ennek során folyamatosan épül egy képtár, amely azonban a felhasználók számára egyelőre nem kutatható, habár mérete – és vélhetően haszna is – jelentős. Eddig összesen mintegy 620 ezer kulcsképet rögzítettek ismérvként – tehát címmel ellátva.

Ebből több mint 450 ezer a személyekről rögzített kulcsképek száma. Fontos tehát tisztázni a használat lehetőségeit, de még sok fejtörést okoznak mind a kategóriarendszer, mind a képnek az adott dokumentum szempontjából betöltött funkciója (azonosítás, informálás, szemléltetés), mind a kereshető indexkifejezés, azaz a kulcskép-címadási konvención szempontjából. Mindezek azért lényegesek, mert bár a Köztaurusz kifejezésállománya folyamatosan bővül, az nem várható el, hogy minden lehetséges kifejezés előforduljon benne, hiszen akkor már nem beszélhetnénk osztályozóeszközzel. A kulcsképek kiválasztásának a képi reprezentáción túl tehát az is a szerepe, hogy a műsorokban előforduló dolgokat jelölhessék, azokat megnevezve segítsék elő a dokumentumok kereshetőségét.

Így a sokat emlegetett pirosló hunyor dokumentumához is eljuthat majd bármely felhasználó. Ma azonban ez még csak az archivátorok által használt felületen lehetséges:

2. ábra. Pirosló hunyorra történő keresés a képtárban¹¹

3. ábra. A képtár felől megtalált dokumentumról látható adatok a nyilvános keresőfelületen¹²

A 2. ábra középső, fenti keretében az látható, hogy a keresőkifejezés a „pirosló hunyor” volt. A középső, alsó keretben a találati lista a két kulcsképpel, amelyek közül az egyik az M1-en, a másik a Dunán sugárzott műsorból származik. A jobb oldali keretben az látható, hogy az M1-en sugárzott műsorból származó kulcsképet mikor hozták létre és melyik műsorban található, azaz melyik műsorban van szó a pirosló hunyorról. A 3. ábra azt mutatja be, hogy az adott műsor milyen adatok alapján kereshető jelenleg a publikus felületen. Látszik, hogy az adatok között a pirosló hunyor kifejezés nem szerepel. Várhatóan 2010-től azonban a képtárban előforduló valamennyi kifejezés is kereshető lesz. Ekkortól lesz lehetőség arra, hogy a képtárban történő keresés is segítse a felhasználót a számára fontos dokumentumok megtalálásában.

Összegzés

A Dublin Core kidolgozásának idején átalakulóban volt a könyvtárak hagyományos gyűjtési, megőrzési, tájékoztatói szerepe. Ez az egybeesés nem véletlen, a Dublin Core kidolgozását épp az tette időszzerűvé, hogy megjelentek az elektronikus dokumentumok, amelyek katalogizálására és hozzáférhetővé tételére és főként az adatszerepre a hagyományos könyvtári szabványok nem voltak elégségesek. Ugyanakkor éppen ezek a dokumentumok tették a könyvtárakat egyre inkább az ismeretgazdálkodás intézményeivé.

Úgy tűnik, hogy manapság hasonló jelenség zajlik az audiovizuális archívumok kapcsán. De míg a könyvtár a hagyományos írásbeli kultúra ismerettároló intézményeként alakult át és vált az információgazdaság részévé – gazdasági erőforrást is jelentve a terjeszthető ismeretek révén –, addig a nyilvános audiovizuális archívum a második orális kultúra memóriaintézményeként (Szakadát, 2007) a társadalmi nyilvánosságot erősíti.

Az egyes audiovizuális archívumok célja gyűjteményük mind akadálytalanabb, közvetlenebb hozzáférhetővé tétele. A NAVA esetében a katalógus bárholnan elérhető, és a videotartalmak megtekintésére is több száz NAVA-ponton van lehetőség. E szabad felhasználási lehetőségen túl – amely egyébként több európai archívum számára is mintául szolgál – a nyilvánosság erősítése érdekében egy olyan modell kialakítása is szükséges, amely – a jogdíjak megtérítése ellenében – lehetővé teszi a bárholnan történő hozzáférést. Erre viszont európai archívumok szolgálnak mintául a NAVA számára, mint például az INA¹³.

A cél annak elérése, hogy a felhasználók szükségletszerűen forduljanak az archívumhoz (ahogy ma a könyvtárak állományához), tehát onnan elégítsék ki kíváncsiságukat, ha meg akarják érteni egy időszak társadalmi, kulturális változásait, vagy ha például egyszerűen csak meg akarják nézni, hogy milyen is (volt) a címben szereplő növény (és annak élőhelye).

7. kép. Pirosló hunyor¹⁴

Irodalom

- Berke Barnabásné (2003): A szabványosítással kapcsolatos előzetes munkálatok a NAVA projektben. *Könyvtári Figyelő*, 1. szám.
- Császi Lajos (2008): Médiakutatás a kulturális fordulat után. *Médiakutató*, ősz.
- Dayan, Daniel & Katz, Elihu (1992): *Media Events*. Cambridge, Harvard University Press.
- György Péter (2005): Közszolgálat a globális technokultúra korában. *Médiakutató*, tavasz.
- Hall, Stuart [1980] (2002): Kódolás, dekódolás. In: Bókay Antal & Vilcsek Béla & Szamosi Gertrúd & Sári László (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Budapest, Osiris.
- Heller Mária [2001]: *Új kommunikációs helyzetek és szükségletek: A hierarchikus nyilvánosságok kialakulása*. Hozzáférhető: http://www.socialscience.t-mobile.hu/2001_marc/brosura_htm/heller.htm. Utolsó letöltés: 2009. augusztus 26.
- Hovland, C. I. & Janis, I. L. & Kelley, H. H. (1973): A véleményváltozás kísérleti kutatásának összefoglalása. In Hunyady Gy. (szerk.): *Szociálpszichológia*, Budapest, Gondolat.
- Jenei Ágnes (2007): *Médiaismeret*. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem.
- McQuail, Denis [1994] (2004): A tömegkommunikáció sajátosságairól. In: Horányi Özséb (szerk.): *Kommunikáció I-II*. Budapest, General Press.
- Meyrowitz, Joshua [1994] (2003): Médiumelmélet. In: Kondor Zsuzsanna & Fábri György (szerk.): *Az információs társadalom és a kommunikációtechnológia elméletei és kulcsfogalmai*. Budapest, Századvég.
- Negroponte, Nicholas [1995] (2002): *Digitális létezés*. Budapest, Typotex.
- Nyíri Kristóf (2002): Képek mint eszközök Wittgenstein filozófiájában. *Világosság*, 1. sz. Hozzáférhető: http://www.fil.hu/nyiri/nyiri_Vil_W_.pdf (utolsó letöltés: 2009. augusztus 26.).
- Peirce, Charles S (2005): A jelek felosztása. In: Horányi Özséb & Szépe György (szerk.): *A jel tudománya: Szemiotika*. Budapest, General Press.
- Szakadát István (2007): *Egyben az egész*. Budapest, Typotex.
- Ungváry Rudolf (2006): *Tezauruszok mint „kisvilágok”. Kapcsoltság a fogalmak között*. Hozzáférhető: http://www.w3c.hu/rendezvenyek/2006/szemweb/eak/oszk_ungvaryr.ppt (utolsó letöltés: 2009. augusztus 26.).
- Ungváry Rudolf & Orbán Éva (szerk.) (2001): *Osztályozás és információkeresés: kommentált szövegyűjtemény I-II*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár.
- Ungváry Rudolf & Vajda Erik (2002): *Könyvtári információkeresés*. Budapest, Typotex.
- Wittgenstein, Ludwig [1921] (2004): *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest, Atlantisz.
- Wittgenstein, Ludwig [1913] (1969): *Philosophische Grammatik. Schriften 4* (szerk.: Rush Rhees). Frankfurt am Main, Suhrkamp.

Lábjegyzetek

1

A NAVA 2005 óta működik, üzemeltetője a Neumann Kht. <http://www.nava.hu/>

2

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága által 2001. szeptember 19-én elfogadott Egyezmény a televíziós alkotások védelméről.

3

2004. évi CXXXVII. törvény a Nemzeti Audiovizuális Archívumról.

4

2009. július.

5

Az egyik legérdekesebb példa erre a 12 éve működő holland archívum:

http://www.beeldengeluid.nl/template_subnav.jsp?navname=english&category=english

6

<http://dublincore.org/>

7

Arra a posztmodernista médiakutatási változásra utalok, amely a közönséget már mint tudatos fogyasztót szemléli. Lásd Császi, 2008.

8

Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting <http://www.openarchives.org/>

9

<http://mek.oszk.hu/adatbazis/thes.htm>

10

A példaként bemutatott képek a NAVA képtárából származnak. A képtár a felhasználók számára várhatóan 2010-től lesz hozzáférhető.

11

A képernyőkép az archivátori alkalmazásból származik. (Egyelőre a NAVA belső anyaga.)

12

A képernyőkép a NAVA keresőoldalról - <http://kereso.nava.hu/> - származik, az M1 2006. augusztus 22-ei, *Védett szépségeink* című adásának úrlapja.

13

<http://www.ina.fr/>

14

Az archivátori alkalmazásból elérhető kulcskép az M1 2006. augusztus 22-ei, *Védett szépségeink* című adásából. (Egyelőre a NAVA belső anyaga.)

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

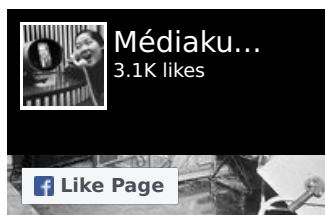
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2009 tél

Sztárok

[Mátay Mónika](#):

Egy nődandy karrierje: képek Batthyány Apraxin Júlia életéből

A korabeli sajtóban botrányhősneként bukkant fel, ma talán azt mondanák rá: celeb. Batthyány Apraxin Júlia mindannak a tagadása volt, amit női erényként tartottak számon. Házasságtörő feleség, gyerekeit elhagyó anya, szexuális kalandokba keveredő szerető, feltűnni vágyó, könnyelmű asszony, az osztályát megtagadó arisztokrata, aki a színház és az irodalom kétes erkölcsű világában hajszolta az érvényesülést. Ma már senki sem emlékszik a nevére, de egy rövid ideig, az 1860-as évek elején a nemzeti érzéstől duzzadó nosztalgiahullámon lovagolva a fővárosi sajtó naponta írt róla. Hírhedt volt és irigyelték, nőtársai borzongva csámcsogtak kicsapongásain, extravagáns viselkedésén. Nem sokkal tovább, mint 15 percig, minden lépését nyomon követték. Ő volt az egyik első sztár.

A 19. század közepén a nemzet jövője felett aggódó kortársak a romlás egyik szimbólumának a fiatal nemzedéket mételeyező divat és életérzés, az arszlánizmus, másképpen a dandyizmus riasztóan gyors burjánzását tekintették. A belvárosi utca jellegzetes színfoltja volt ugyanis a báméskodók, haszontalanul téblábolók népes serege, amint céltalanul, kizárólag a mindenkori jelent élvezve koptatta a macskaköveket. Látványos semmittevésüknél is kártékonyabbnak tűnt, hogy nemcsak passzivitásukkal romboltak: tevőleges részesei voltak a haza tönkretételének, „hiszen” eltékozták apáik birtokait, a nemzedékek alatt szorgosan kuporgatott vagyont. Valóságos nemzetrontók.

A dandység korántsem volt a férfiak privilégiuma, az arszlános életmód, életszemlélet és értékvilág a nők körében is divatozott. A nődandy a 19. századi polgári nőszmény, női szerep, kötelesség, elvárható és kívánatos viselkedés tudatos megtagadásának, elárulásának számított, ugyanis a lionkodó („ficsúrkodó”) nő elpazarolja az életét, mert képtelen megérteni a női hivatás valódi értelmét és jelentőségét. Egyetlen vezérelv mozgatja cselekedeteit, az, hogy minden pillanatban – esztétikai és társadalmi szempontból egyaránt – tökéletesnek látszódjon. A kortársak szerint az önprezentáción túlmutató bármely feladat értelmezhetetlen a számukra, a dologtalanság létezésük alapvető eleme. Egy polgári korban a polgári ethosz, a serénység és józan önmérséklet megcsúfolói.

*

A sajátos életfelfogás, a dandyizmus Angliából indult hódító útjára a 18–19. század fordulóján. Az első dandy celebritás a régensherceg, a későbbi IV. György király közeli barátja, George „Beau” Brummel (1778–1840) volt. Brummel közrendű családba született, mégis óriási karriert futott be; ő lett az első modern értelemben vett sztár, a közönség idollja, akit mindenki, még az arisztokrácia is elismert és utánzott. Angliában és Franciaországban egyaránt számos követője akadt (Garlick, 1988: 19–27, Barbey d'Aureville, 1988). Barbey d'Aureville *A dandyizmus és George Brummel* című, 1843-ban megjelent esszéjében úgy fogalmazott, hogy Brummel a dandyizmus maga. Nem a származása, hanem a stílusa teszi arisztokratává, ereje éppen a nemesi imázs megformálásában rejlik.

Barbey d'Aureville szövege azért is érdekes, mert mozgalmi manifesztum, amelyben a szerző az angol irodalmi hagyományokat és a későbbi, az 1830-as években meghonosodott francia esztétikai és filozófiai mozgalmat kapcsolja össze. Brummel élete itt nem az életrajzi eseményeinek tükrében jelenik meg, hanem mint egy irodalmi szöveg, mint egy műalkotás.

A valóság és a fiktív alakok egymásba játsása jellemző a 19. századi dandyirodalomra. A dandyket megformáló, egyébként önmagukat is dandynek tartó írók élete összefonódott hőseik sorsával, így Balzac és Rastignac, Oscar Wilde és Dorian Gray alakja szétválaszthatatlanul egybemosódik. Nehéz eldönteni, vajon a hétköznapiok tüzetes tanulmányozása, a társadalmi realitás ihlette-e az írókat szereplőik jellemfestésére, vagy éppen fordítva: a valóságos férfiak és persze nők utánzótták a regényhősöket (Stanton, 1980: 10).

Az angol és francia mintát a magyar irodalom már az 1830–1840-es években adaptálta. Nagy Ignác, Kuthy Lajos, Degré Alajos, Gyulai Pál futószalagon, tömegmérétekben gyártotta a típusfigurákat, az arszlánkodó lézengőket.¹ És, amint ezt a nyugatiaknál láttuk, az ő esetükben sem könnyű szétválasztani a képzeletet és a valóságot, a fikciót

ihleti az életstílust és vizont. A dandyizmus, az arszlánság jelkép, a történetekben megjelenő hősök karikatúrák. Eltúlzott tulajdonságaik, cselekedeteik végletesek, bűneik mesterségesen felnagyítottak. A fikciót és a realitást vegyítve a szerzők szélsőséges karakterekké gyúrták össze őket, ezért a regényeken túli világban nehéz autentikus figurákra lelni.

Voltak persze olyanok, akik szándékosan bújtak oroszlánbőrbe. Podmaniczky Frigyes Krúdy az utolsó magyar dandynek nevezte, de nyilván nem a Fővárosi Közmunkatanács alelnöki minőségében végzett gigászi, a modern fővárost megalapozó munkájára utal. A piperkőc adósságcsináló, a könnyelmű Kuthy Lajos szintén nem nevezhető naplopónak: különködéseivel együtt is a korszak egyik legszorgosabb és legtermékenyebb írója volt. Az ő „nőtársuknak” tekinthető Batthyány Apraxin Júlia, noha ismerősei talán sosem nevezték arszlánnőnek (legalábbis az írott forrásokban ennek nem bukkantam a nyomára). Választott szerepei, és az, ahogyan önmagát a külvilág előtt megjelenítette, mégis érdemesítik a női dandy címre.

*

Apraxin Júliát asszonyként Batthyány Arthúrnénak hívták, balsikerű házassága után azonban évekig váltogatta a nevét. A színlapokon Budai Júliaként szerepelt, regényeit, elbeszéléseit Nixarpa Eilujként jegyezte. Keveset élt Magyarországon, de az itt töltött időszak nagyon látványosnak bizonyult, mély nyomokat hagyott a kortársaiban. Így a biográfia, amelyen egyelőre sok a fehér folt, sokkal inkább visszaemlékezésekre, naplóbejegyzésekre és sajtóhírekre, mint levéltári forrásokra támaszkodik.

Apraxin Júliát nem tartották kifejezetten szép nőnek, de mindenki elismerte róla, hogy akárhová megy, nagy feltűnést kelt, kifejező, sötétkék szeme, élénk arcszíne, magas alakja magára vonja a tekinteteket. Temperamentumosan, sőt kissé teátrálisan beszélt, erőteljesen gesztikulált. Nagyon kedves és közvetlen tudott lenni, de ha kétségbe esett vagy haragudott, nem riadt vissza a zajos, drámai jelenetektől sem. Múgonddal öltözködött, különleges ruhakölteményeivel elkápráztatta a környezetét; azt beszélték róla, hogy minden toalettjéhez külön ékszert viselt. Amikor a Budai Színház előadásán, a *Szigetvári veszedelemben* Zrínyi Anna szerepében először lépett a közönség elé „uszályos, fekete bársonyruhában elborítva valódi gyémántokkal és drágakövekkel”, a földszint lelkes tapsviharral jutalmazta a pazar bevonulást (Vay, 1909: IV. 88). 1863-ban, Párizsba érkezése után, kihallgatást kért III. Napóleontól, azt remélve, hogy a tekintélyes támogató ajánlására komoly színházi szerepeket kap. Molnár György színingazgató visszaemlékezései szerint olyan szemkápráztató, csupa csipke, zsinóros Kazinczy-díszruhában hajtott a Palais-royalig, hogy a párizsiak csoportokba verődve bámulták a jelenést, megéljenezték a nyitott hintóban méltóságteljesen trónoló szépasszonyt (Molnár, 1881: 294). A szerető némiképp talán kiszínezte az esetet, de az igaz, hogy Júlia pontosan tudta, hogyan lehet hatással az emberekre. Életrajzírója, Barna Katalin találóan jellemzi:

„Ami a grófnő külső megjelenését illeti, nem volt kimondott szépség, de elég eszközzel rendelkezett ahhoz, hogy kellemes benyomást gyakoroljon. Ezt egyébként igyekezett is mindig fokozni drága öltözetek és ragyogó, változatos ékszerek segítségével. Talán ez a fényűzés hívta fel a főváros lakosságának a figyelmét a grófnőre s alapította meg a számára láthatóan fontos népszerűséget...” (Barna, 1934: 198–199).

Apraxin Júlia a források szerint 1825-ben vagy 1830-ban született Bécsben (Barna, 1934: 10). Apja, Alexandre Petrovisch Apraxin orosz diplomata, aki bécsi tartózkodása után 1837-ben családjával együtt visszatért Oroszországba. Kevéssel később az Apraxin házaspár elvált, majd 1841-ben az anya másodszor is férjhez ment; Eszterházy József grófnak nyújtotta a kezét, így Júlia mostohaapja révén került Magyarországra. A következő éveket a családi birtokon, a Pozsony melletti Cseklészen töltötte, de a korabeli arisztokrata életvitelnek megfelelően sokat tartózkodott a nagyvárosokban – Pesten, feltehetően Bécsben és Párizsban is. A fiatal lány gondos nevelésben részesült, sokkal alaposabb ismereteket szerzett, mint ez abban az időben megszokott volt. Talán szülei ösztönözték a tanulásra, de az is lehet, hogy ő maga ragaszkodott a sokirányú képzéshez. Tanult nyelveket, irodalmat, filozófiát és asztronómiát. A tudományok iránti vonzódása asszonykorában is megmaradt, jogot és történelmet hallgatott, órákat vett Toldy Ferencztől, sőt a bonctani intézet igazgatója, a híres Lenhossék József professzor anatómiai előadásait is lelkesen látogatta. Már gyerekként érdekelte a színház és az irodalom. Nyolcévesen műkedvelő előadásokon lépett fel, s bár anyja állítólag ellenezte, verselt, tizenhét éves korában pedig elkezdte írni az első regényét.

Azt, hogy az 1848-as bécsi és a pesti forradalom milyen hatással volt a romantikus lelkű, túlfűtött lányra, nem tudjuk, amint azt sem, ismert-e valakit a forradalom és szabadságharc politikusai, katonai vezetői közül, s találkozott-e valaha későbbi férje rokonával, az első kormány miniszterelnökével, Batthyány Lajossal. Életrajzírói szerint szimpatizált a magyarokkal (Barna, 1934: 301–302). De vajon miben nyilvánulhatott meg a szimpátia az arisztokrata környezetben élő Júlia részéről? Egy 1862-ben, az asszony fénykorában közzétett életrajz szerint a szabadságharc idején barátnőjével, Szapáry GeorGINával férfiruhába bújva a magyar táborba akartak szökni, de lebuhtak, így megghiúsult a tervük. Nem tudjuk, van-e valóságalapja a történetnek, mindenesetre később, az 1860-as évek elején, az enyhülés időszakában Batthyányné szenvedélyesen és látványosan képviselte a nemzeti ügyet. A honleányi buzgalom annál figyelemre méltóbb – jegyzi meg egyik barátja –, mert a grófnő mégiscsak orosz származású, aki a bécsi udvar sárga-fekete mezőjén és levegőjén nevelkedett, és egy olyan férfinak nyújtotta a kezét, aki Schlick hadtestében harcolt a magyarok ellen (Molnár, 1881: 293). De hogy ez a rajongás pontosan honnan eredeztethető: kamaszkorából-e, vagy csak felnőtt fejjel fedezte fel a magyarságát, egyelőre nem világos.

Közvetlenül a szabadságharc bukását követően, 1849 októberében, néhány nappal az aradi vértanúk és a miniszterelnök kivégzése után, a tizenkilenc éves lány nőül ment a Batthyány család pinkafői ágából származó Artúrhoz (*Magyar Nemzetségi Zsebkönyv*, 1888: 33–34). Ahogy magyarbarát érzelmeinek kialakulásáról nem tudunk semmit, úgy a frigy előzményeiről sem. A rendelkezésünkre álló adatok alapján lehetetlen eldönteni,

szerelmem, családi érdek vagy egy elszánt közvetítő állhatatos munkája állt-e a házasság hátterében, és hogy milyen érzelmeket táplált egymás iránt a vőlegény és a menyasszony. Mindenesetre bőséges gyermekáldás köszöntött Batthyányékra. Az esküvő után egy évvel megszületett az első lány, Ilona (1850), őt követte Katalin (1852), majd Arthúr (1854), Georgina (1854), végül a legifjabb, Tasilo (1858).

A házaspár Bécsben telepedett le, s ha rövidebb utazások megszakították is az ott tartózkodást, több mint tíz évig a császárvárosban éltek. A fiatalasszony ideje egy részét nyilvánvalóan lekötötték az egymást szaporán követő terhességek és a gyerekek. Úgy tűnik azonban, hogy nem volt különösebben figyelmes anya. A barátnő, Kánya Emília már a pesti évekből lejegyzett egy epizódot, és határozott rosszallással számolt be az esetről. Egyszer a szalonban gyülekező társaság szórakoztatására a háziasszony behozatta csinos, csipkébe öltöztetett, felszalagozott, széparcú gyermekeit, de egzotikus tárgyakként, vagy még inkább bájos ölebekként tette közzsemlére őket – legalábbis ezt sugalmazza a beszámoló. „Nyomban a feketekávéval és a likőrökkel hozták be a grófi pár gyermekeit és két nagy, gyönyörű, fekete kutyát” (Kánya, 1998: 186).

Néhány évvel később, amikor elhagyta a családját, Júliának jóval bizarrabb ötlete támadt. Gyermekeit szeretne volna látni, de a férje nem engedte a közelükbe. Ekkor komornájával apácának öltözött, és így próbált belopózni a házba, de rajtakapták, és férje a szolgálókkal dobatta ki. Az akció nyilvánvalóan sokkal inkább árulkodik egy egzaltált asszony szertelenségéről, mint valódi, mély anyai szeretetről.

A gyorsan növekvő család Batthyánynét korántsem tartotta távol a társasági élettől és az irodalomtól. Bécsi otthonukban szalont szervezett, fordítással és regényírással is próbálkozott, valójában azonban csak 1860-ban vetette bele magát a művészetbe. Ekkor ugyanis a család áttette a székhelyét a magyar fővárosba. A Nádor utcában rendezkedtek be egy kényelmes és fényűző főúri palotában, és ezzel kezdetét vette Júlia életének legkalandosabb időszaka, amelyről az újságíróknak, a barátoknak és az ismerősöknek köszönhetően sokat tudunk. Így eléggé plauzibilis képet kaphatunk Batthyány Arthúrné metamorfózisáról, arról, ahogyan a dúsgazdag és irigyelt, bár egy kissé mindig is extravagáns mágnásasszony a bohémvilág botrányhősnőjévé avanszált.

Az első pesti év még viszonylagos nyugalomban telt. Júlia láthatólag mindent elkövetett, hogy a kor hírességeivel, írókkal, szerkesztőkkel, művészekkel összeismerkedjen. Baráti kapcsolatot épít ki Podmaniczky Friggyessel. Kánya Emíliához hívatlanul, de nagyon hatásosan toppant be.

„Még a szüléim házába robogott be... Kétféle robogás volt. Az elsőt aranyozott kocsija tette a ház előtt, hajporos parádés kocsisával a bakon és ugyanilyen fényes kiállítású inassal, akit egy vizitkártyájával felküldött a lakásomra... a második nagy robogás: a grófnő, nagy krinolinban, fekete bársonyruhában, ugyanolyan hosszú zsinóros atillában... megölelt, megcsókolt, töredezett, de azért nem hibás magyarsággal üdvözölt, hogy pozíciót foglaltam a magyar nők közt. [...] Csupa tűz volt ez az asszony. Rajongással beszélt, fel-felugrott eközben ültéből, de egészében véve jó benyomást tett reám” (Kánya, 1998: 183–185).

Vay Sarolta (aki Vay Sándor néven is publikált) azt mondta róla, hogy a legnépszerűbb mágnásnék közé tartozott, és amikor teljes díszben kikocsizott, mindig feltűnést keltett (Vay, 1909: IV. 83).

Pesten is nagy házat vitt. Az irodalmi ambíciókat tápláló asszony külön szalont tartott művészbáráinak, ahogyan ő mondta, „az intelligencia arisztokráciájának”, ahol Prielle Kornélia, Hollósy Kornélia, Bulyovszky Lilla, Kánya Emília, Liszt Ferenc, Reményi Ede, sőt Jókai Mór is gyakori vendég volt. Kánya Emíliától olyan összejövetelekről is tudomásunk van, ahol főként született arisztokraták adtak találkát egymásnak: a művészetpártoló Waldstein János gróf, Szapáry Gyula, a későbbi miniszterelnök, Vécsey József báró, a sokat utazó Széchenyi Béla és természetesen néhányan a Batthyányak közül (Kánya, 1998: 185). Az egyik nagyszabású estélyen állítólag maga Albrecht főherceg is megjelent (Vay, 1909: IV. 82). A puritán Kánya Emília, aki Júlia unszolásának engedve egyszer csatlakozott a társasághoz, nem érezte jól magát a túlságosan zajos, zabolátlan, különöc összejöveteleken, ahol mindenből tréfát űztek (még az éppen csak újjáéledő magyar irodalomból is), és amelynek elsődleges célja az volt, hogy Batthyányné megfelelő közeget teremtsen szereplési vágyainak.

„Elköltöttük a pazar francia ebédet. Ezüstös, aranyozott, gyönyörű edényeken tálaltak, és ettünk nagyon komplikált valamiket és olyan zsvivaj volt ebéd közben, kivált a pezsgős vége felé, hogy szomszédnóm, a hercegnő [Júlia anyja. MM.], ismételve fenyegetően emelte fel mutatóujját az urak felé, de azért mégis jóízű mosollyal az ajkán. Ebéd után betessékeltek a törökösen berendezett férfiszalomba, feketekávéra, dohányzásra. A hölgyek szivaroztak, és szánó tekintettel sajnálkozott rajtam a hercegnő, hogy nem élek e nagy élvezettel. Júlia megnyugtatta... majd belevisz ő engem ebbe a sportba. [...] Aztán... Júliára került a sor. Deklamált. A terem közepére állt, kiegyenesítette szép termetét, végignézett a hallgatóságán, és csengő, erős hangon, kissé idegen hangzású kiejtéssel, recitálta Petőfi hangzatos költeményeit: *Ha férfi vagy, légy férfi* / *S ne hitvány gyöngye báb*... Melegséggel, de túlzott erővel szavalt, és meglepetve néztem fel reá, annyi tűz, annyi szent hevület csengett végig szép, de szerintem kissé színpadias előadásán” (Kánya, 1998:185–186).

Az ártalmatlan házi próbálkozást, amit inkább csak kedves gesztusnak tekintettek és megmosolyogtak a vendégek, hamarosan valódi színházi karrier váltotta fel. A fellépést azonban megelőzte egy magánéleti földcsuszamlás, amelynek során Júlia elhagyta a családját, és arisztokrata barátaival is megszakította a kapcsolatot.

Csak találgatni lehet, mi történt valójában, de úgy tűnik, hogy az együtt töltött évek során az asszony elhidegült a férjétől, aki az ismerőseik szerint elhanyagolta a születek ellenére is vonzó, és még mindig fiatal, mindössze harminc éves feleségét. Boldogtalan házasságáért cserébe Júliát kárpótolta a társaság és a férfiak rajongása. Az egyik udvarlójával, Vécsey báróval szerelmi kapcsolatba keveredett. A férfi állítólag arra kérte, hogy váljon el és

legyen az ő felesége. Az asszony beleegyezett, elköltözött a Nádor utcai házból, de csélcsap kedvese hamarosan odébbállt egy balerinával. Az elkeseredett Júlia első felindulásában állítólag mérget ivott, de a gyorsan beadott ellenszer megmentette az életét (Kánya, 1998: 189). Bár kitartóan hajtogatta, hogy a seb, amelyet barátja hűtlensége ejtett a szívéen, soha nem gyógyul be, a szerelmi dráma után néhány héttel megismerte Molnár Györgyöt, a Budai Színház igazgatóját.

Következő évei a színházban teltek. Első színdarabját, a *Honfoglalókat* a Nemzeti Színház mutatta be 1861 márciusában. Az öt felvonásos drámában a heves hazafias érzelmek vegyülnek a tragikus szerelem meséjével, a honalapító Árpád és a boldogtalan Csilla sorsával. Bár a mű nem nevezhető életszerűnek, sőt inkább érzélgős és patetikus – Csilla egy törrel leszúrja magát, haldoklása közben földöntúli víziót lát a fényes nemzeti jövőről –, a sajtó szerint meglehetősen sikert aratott. A *Gombostű* azt írta, hogy a grófnő első kísérlete „mindenfelől buzdítással találkozott” (Gróf Batthyány Apraxin Júlia. *Gombostű* 1862. január 8.). Molnár György visszaemlékezéseiben úgy fogalmaz, hogy a gyújtó darab hatására a fellelkesült közönség a színházból az utcákra vonult, „s ott tombolta ki keblének fölkorbaécsolt hullámain” (Molnár, 1881: 293).

Az első próbálkozást újabbak követték. Hamarosan bemutatták az *Országgyűlési beszéd* című vígjátékot, amely nem hódította meg az újságírók szívét, sőt meglehetősen gúnyos vélemények láttak napvilágot a sajtóban. Azt mondták róla, hogy egyáltalán nem humoros, hanem elkoptatott frázisok sorozata. A Budai Népszínházban előadott *Fogház és szerelem* sem kapott jobb kritikát. A *Sürgöny* kuszának nevezte a történetet és az előadást egyaránt, s inkább a közönség jóindulatának, mintsem a szerző érdemének tulajdonította a halovány tapsot, amellyel a jelenlévők a bemutatót jutalmazták (*Sürgöny*, 1863. október 30.) A lapok nagyon vegyesen reagáltak színházi kísérleteire, de folyamatosan beszámoltak róluk. Budai Júlia, ahogyan ekkoriban nevezték, reflektorfényben élt. A fenti két lapon kívül a *Vasárnapi Újság*, a *Fővárosi Lapok*, a *Hölgyfutár*, a *Napkelet*, a *Családi Kör*, a *Pesti Hírnök*, a *Nefelejts*, a *Nővilág* – csak hogy a legfontosabbakat említsük – foglalkozott vele. Légyen szó színházi bemutatóról, jótékonyaságról, bárról vagy akár betegségről, az újságok nyomon követték sorsának alakulását, és a hízelgő „szellemdús” jelzőt ragasztották a nevéhez. Annyira ismert lett, hogy portréja Teleki Pál, Szemere Pál, Vachott Sándor arcképe, és a Széchenyi gyászünnepről készült ábrázolások mellé került Emich Gusztáv *Nagy Képes Naptárában* (Emich, 1862). Mai kifejezéssel azt mondanánk: Júlia a felélénkülő nyilvánosságban néhány hónap alatt médiaszéttárrá vált.

Irodalmi működése nem korlátozódott a színdarabíráásra. 1860-ban jelent meg az első nyomtatott műve, s ettől kezdve folyamatosan publicisztikákkal, elbeszélésekkel, regényekkel lépett a közönség elé. A kissé édeskés, naivan romantikus, nyakatekert és valószínűtlen fordulatokkal tarkított történetekben állandó toposzként szerepel a hazafiság, a magyarsághoz tartozás megerősítése, az egyesülésre, összefogásra való felhívás és a szerző nőkkal kapcsolatos nézeteinek kifejtése. Júlia szükségét érezte annak, hogy honleányi hűségét hangoztassa. Hol az arisztokráciát buzdította a nemzeti ügy felkarolására, hol azon örvendezett, hogy egy olyan kiváló nemzethez tartozik, mint a magyar, amelynek múltja dicső, jövője fényes. Hősei vagy szélsőségesen gonoszak vagy irreálisan jók és önfeláldozók. Műveinek visszatérő motívuma az igazszívű, magyarságában rendíthetetlen nő, aki élő lelkiismeretként emlékezteti a kiválasztott férfit nemzete iránti kötelességeire.

Júlia intenzív irodalmi tevékenysége szokatlannak számított, különösen abban a társadalmi rétegben, amelyhez tartozott. Mégsem az írásai tették *nem kívánatos személyné* az arisztokrácia szemében, és nem is viharos magánélete, nyílt szerelmi afférai, bár ez utóbbiak az előkelő világban elfogadhatatlanok voltak. Valódi skandalumot színésznői karrierje robbantott ki. A szemtanú szerint első színre lépésekor a páholyok tüntetően kiürülnek, és ezzel a magasabb társadalmi körök – legalábbis az 1860-as évek Pest-Budáján – szimbolikusan száműzik a renitens grófnőt (Kánya, 1998: 190, Vay, 1909: IV. 88). A közönség ugyanakkor kíváncsisággal vegyes rajongással fogadta a rangjáról önként lemondó asszony gesztusát.

Színházi és irodalmi munkálkodás mellett Júlia bőkezű patrónus: elkötelezetten és komoly pénzzel támogatta a csőd szélén egyensúlyozó Budai Népszínházat; 1862 nyarán 2000 forintot adományozott Molnáréknak (Schöpflin, 1929–1931: I. 57–58). Továbbá a Buda magyarítását programként megcélzó kérésézetű szépirodalmi hetilap, a *Budai Lapok* tulajdonosa, kiadója és lelkes főmunkatársa volt. Nagy szerelme mégis színpad maradt. Az 1863. januári fővárosi fellépést vidéki turné követte. Néhány hónappal később, még az év májusában Júlia Molnár társaságában Párizsba utazott azt remélve, hogy színésznői karrierjét nemzetközi terepen folytathatja.

Ettől kezdve keveset tudunk az életéről. A kortársak feljegyezték néhány epizódot, amelyek nagyon jellemzőek az örökké nyughatatlan és a küzdelemre mindig készen álló asszonyra. Párizsban és Párizsból kapcsolatot épített ki a magyar emigrációval, megkereste Irinyi Jánost és Kossuthot – bár utóbbit inkább csak a maga érdekében: ajánlólevelet szerzett tőle, amelyet a fent már leírt pompázatos külsőségek között nyújt át III. Napóleon császárnak. A remélt színházi siker azonban elmaradt. Kedvese, Molnár is elhagyta. Ezután újabb hanyatott időszak következett az életében. A színházi világból kikopva, egykori nagyvonalúságának köszönhetően rossz körülmények közé került: beteg lett és állítólag éhezett. Mégis újra sikerült kiverelkedni magát kilátástalan helyzetéből. Családjával szemben örökösödési pert nyert, majd hozzáment egy spanyol tábornokhoz. Párizsban élt, és általános megbecsülés övezte, szalonjában megfordult a társaság krémje. Írói ambícióit sem adta fel: 1880-ban és 1894-ben két újabb regényt jelentetett meg. Később Spanyolországba költözött, eltemette a férjét, és megérte az első világháborút. 1917-ben halt meg.

Irodalom

Barbey d'Aurevilly, Jules (1988): *Dandyism*. [1843] New York: PAJ Publications.

Barna, Catherine (1934): *Une femme de lettres du second empire. La comtesse Julie Apraxin. Sa vie, ses oeuvres*.

Szeged.

Batthyányné Apraxin Júlia (1861): *A honfoglalók*. Pest.

Batthyányné Apraxin Júlia (1861): *Két nőszív*. Pest: Emich Gusztáv.

Batthyányné Apraxin Júlia (1861): *Ilona. Regény a magyar életből*. Pest: Hartleben.

Batthyányné Apraxin Júlia (1862): *Szerédy Ilma naplója*. Pest: Emich Gusztáv.

Emich Gusztáv (1862): *Magyar- és Erdélyország Nagy Képes Naptára*. Pest: Emich Gusztáv.

Garelick, Rhoda K. (1998): *Rising Star. Dandyism, Gender, and Performance in the Fin de Siecle*. Princeton (N. J.): Princeton University Press.

Kánya Emília (1998): *Réges-régi időkről. Egy 19. századi írónő emlékiratai*. Budapest: Kortárs.

Szinnyei József & Fejérpataky László, szerk. (1888): *Magyar Nemzeti Zsebkönyv. Főrangú családok*. I. kötet. Budapest: Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság.

Molnár György (1881): *Világostól Világosig*. Arad.

Schöpflin Aladár (1929–1931): *Magyar Színművészeti Lexikon*. I. kötet. Budapest: Országos Színészegyesület.

Stanton, Domna (1980): *The Aristocrat as Art*. New York: Columbia University Press.

Vay Sándor [Sarolta] (1909): A királyné poétája és más elbeszélések. *Gróf Vay Sándor munkái*. IV. Budapest: Országos Monográfiai Társaság.

Lábjegyzetek

1

Lásd például: Nagy Ignác (1844) *Arszlánbarlang. Torzképek* III. Budapest: Hartleben. 95–103, *Az arszlánnő. uo.*, 65–157, Uő.: *Magyar titkok* 1–12. Budapest: Hartleben 1844–45; Kuthy Lajos (1843) *Divatkép. Kuthy munkái* IV. Pest: Beimel József, 59–196, Uő. (1846) *Hazai rejtelmek* I–II. Pest; Degré Alajos (1845) *Egy kaczer nő. Honderű* II. 44. sz. 492–494, 45. sz. 512–516; Gyulai Pál (1853) *Fanni*. Szilágyi Sándor szerk. *Nők könyve MDCCCLIII-ra*. Pest: Emich Gusztáv, 5–61; Uő. (1863): *Nők a tükör előtt*. Arany János szerk. *Koszorú*. Budapest: Franklin, 1–88.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

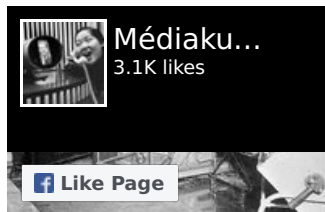
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000–2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2009 tél

Nyilvánosság

[Hammer Ferenc:](#)

Az éjszakai élet mint populáris nyilvánosság a szocializmusban

A dolgozatban a városi éjszakai élet szocializmuskori (1949-1990) történetének néhány aspektusát tárgyalom. Archívumi anyagok, forráskiadványok, interjúk és irodalmi feldolgozások alapján mutatom be az éjszakai élet jelentéseinek átalakulását az éjszakai szcéna intézményei, funkciói és normái elemzésével. A habermasi polgári nyilvánosság (bourgeois public sphere) kritikáját megfogalmazó tradíció populáris nyilvánosság (popular public sphere) fogalma segítségével vázolom fel a kávéházakban, a kulturális intézményekben és a magánlakásokon folyó élet változó normáit és politikai funkcióit, amelyek révén egy dinamikus, a hatalomgyakorlás szempontjából fontos találkozási felület alakult ki az állam és a társadalom között.

„Az a felszabadító és könnyebbséget jelentő tényező azonban, amelyet a mélyebben gondolkodó ember a társaságban talál, a következő: olyan együttlét és befolyások kicserélése ez, amelyben az élet összes feladata és egész nehézsége megjelenik, de olyan artisztikus játék formájában, egy időben szublimáltan és felhígított formában, amelyben a valóság tartalommal rendelkező erői mintha csak a távolból integetnének, súlyukat vonzeróvé/kívánsággá gyengítve” (Simmel, 1973: 472).

„Szombaton a Hess András téren voltam táncolni felderítés céljából” „Fábián Tibor” 1964 (Szőnyei, 2005: 146).

Bevezető elhatárolások

„Rendkívül nagy a jelentősége, hogy a határszituáció valósága is a mindennapok valóságába integrálódik, hiszen a társadalom bizonyosnak tartott és rutinná vált létét leginkább épp a határszituációk fenyegetik. Ha a rutinlétet az emberi élet »nappali oldalának« tartjuk, akkor a határszituációk képezik az állandóan, ijeszően a mindennapi tudat szélén fenyegető »éjszakai oldalt«” (Berger & Luckmann, [1966] 1998: 98).

Az éjszakai élet formái és normái minden kultúráról és társadalomról sokatmondóan nyilatkoznak. Ahogy Carl Schmitt szerint a hatalom elismerésének legtisztább tesztje az, ha úgy engedelmessé válnak az állam polgárai, hogy a hatalom megfosztatik a kényszer eszközeitől, az éjszaka sötétje a napvilág szabályainak legnyilvánvalóbb próbája, a láthatóságában megnyilvánuló rend lakmusza, és ahogy Peter Berger és Thomas Luckmann sugallja, egyben napi emlékeztető az ember által teremtett világ törékenységére, a bennünk rejlő, zárójelbe tett káoszra. Kortól és helytől szinte függetlenül az éjszaka olyan fogalmakkal áll összefüggésben, mint a magzati lét, a másnapi napvilágra kerülő új élet kaotikus előzménye, az álom vagy épp lázalom, az extázis, a tudattalan, a bizonyosság felfüggesztése és persze a halál (Chevalier & Gheerbrant, [1969] 1994: 701). Nem kell igazhívó strukturalistának lenni ahhoz, hogy az éjszakát egy bináris szerkezetben a nappali lét negációjának, inverzének avagy baljós kiegészítésének tartsuk, de legalábbis a nappalítól eltérő megismerés egy helyszínének, ahol is az alászállás éppúgy ígérheti a lélek megváltását, mint elvesztését. Az efféle, csábítóan logikusnak tűnő gondolkodási eljárások persze nem feledtethetik el, hogy a megismerés módszereinek és fogalmainak megbízhatóságára nézve is jár némi következménnyel az a tény, hogy a megértés tárgya a rendetlenség, a határátlépés, a kategóriák kifordítása, az extázis, a rejtőzködés és a homály.¹ Victor Turner antropológiájában az éjszakai élet a nappali lét uralkodó szerkezeteinek, azaz a munkának és a családnak az ellenpontja (hivatkozva Farrer, 2008). E kézenfekvő jegyek ugyanakkor pontosan univerzalitásuk miatt nehezítik meg az éjszakai lét megértését. A káosz, az extázis és az egyéb banális hasonlóságok igazából inkább elfedik, mintsem megmutatják éjszakai élet dolgainak értelmét mondjuk 1951-ben Sztálinvárosban vagy 2001-ben Manhattanben. A kérdés tehát így szól: Milyen kulturális konstrukció a kocsmái káosz Sztálinvárosban? Milyen politikai tett a vasárnapi részegség a viktoriánus Londonban? Sőt: a hatalom arcát miként mutatja másképp a mai moszkvai és a 19. századi londoni bordélyhálózat?

A szocializmus éjszakai életének empirikus értelmezési tartományába nyilvánvalóan tartoznak bele az olyan formák, illetve tapasztalatok, mint az éttermekben, a szórakozóhelyeken, a szállodák bárjaiban folyó élet, a diszkók és a rockkoncertek, a nonkonformista szubkultúrák felprivát-félnyilvános terei/időei, a házibulik. Jóllehet e

tapasztalatok kézenfekvő közös nevezőjének tűnik valamiféle mondén komolytalanság, kérdéses, hogy az elemzés során mennyire érdemes eltekinteni az olyan formáktól, mint egy egyházi szervezésű lelki közösség, egy túrázó baráti társaság vagy egy délutáni rajzszaakkör mindössze azért, mert a résztvevők inkább nem feltétlenül este találkoznak, és pálinka helyett teát isznak. Kérdés lehet, hogy az éjszakai élet része-e a színház, a mozi, a filmklub vagy az, amikor a tévénézés hajnalán a szomszédság megjelent egy tévétulajdonos ismerősnél. Avagy egy illegális lakásszemináriumot nyilván tekinthetünk komoly ellenzéki politikai tevékenységnek, ám amikor valaki előszed egy üveg vodkát, akkor onnantól fogva házibuliról kell-e beszélnünk? Vajon buli-e az, ha nem ismerősök és ismeretlenek dorbézolnak a lakóhelyünként szolgáló ingatlanban, hanem a születésnapukat ünneplő rokonaink? Vajon miért is kerülnének ki a kérdésfeltevés látómezejéből azok a hulgánok, akik egyik este kivételesen nem a Budai Ifjúsági Park kerítésénél vagy a Moszkva téren ücsörögnek, hanem elmennek egy focimeccsre? Éjszakai élet-e az, amikor tizenéves csövesek támasztják a falat az aluljáróban hétköznap délután? Ha ketten kergetnek érzéki örömeket, akkor az privát hálószoba, ám ha csatlakozik hozzájuk egy harmadik, akkor az már szexuális szubkultúra? Az empirikus elhatárolás problémái sejtetik, hogy az éjszakai élet egy szerteágazó és erősen strukturált jelenségegyüttes, amelynek jelentéseit befolyásolja a konkrét helyszín természete, az, hogy melyik évtizedről beszélünk, a résztvevők összetétele és szociokulturális háttere, vagy éppen a hivatalosság jelenlétének fokozata. Akárhogy is, az éjszakai élet a mindennapi élet kitüntetett jelentőségű területe, mivel gyakran a rutinnal szakító cselekvés momentumára szerveződik, gazdagon átszőtt normatív elemekkel, és egyszerre mutat ritualisztikus, azaz ismétlődésre,² a formákat erős kontúrral megjelenítő jegyekre, így hangsúlyosan mutatja meg a közösség, illetve a korszak jellemzőit.

A művészetek és a megértő társadalomtudományok rég felismerték az éjszakai életben rejlő jelentéskészlet gazdagságát, illetve sokatmondó jellegét, beszéljünk akár a *Faust* vagy *A csillagok háborúja* kocsmajelenetéről, Toulouse-Lautrec mulatói pillanatairól, Edward Hopper *Nighthawks*-áról vagy a számtalan úri vagy proli muriról, kivilágos kivirradtig tartó dorbézolásról és házibuliról magyar filmekben és szépirodalmi művekben. A társadalomtudományok számára az éjszakai élet néhány, olykor összekapcsolódó jelentéseggyüttes mentén értelmezhető. A formális nyilvános ünneplés, a ceremonialitás a hatalomgyakorlás konkrét megvalósulása a feudális-rendi kultúrában, míg ugyanennek a népi változata egyrészt a hivatalosságot, a „fönti” szabályokat kihívó-kicsúfoló és egyben megerősítő karneváli mulatság, avagy a közösség erkölcsi normáit megsértő viselkedést szankcionáló népi igazságszolgáltatás, a *charivari*, csörömpölő *rough musick* vagy macskazene.³ Az éjszakai vigadalmak homálya sosem kerülte el a hatalomgyakorlók figyelmét. A Sziget Fesztivált folyamatosan rendszabályozni kívánó kerületi polgármesterek olyan elődökkel büszkélkedhetnek, mint Jeremy Bentham, a morálreformer Patrick Colquhoun vagy a Society for the Suppression of Vice, ugyanis a nyilvános népi szórakozás viktoriánus korlátozása az 1820-as évektől nem csupán az alkoholfogyasztás visszaszorítását tűzte ki célul: a regula elzárással büntette a nyilvános csókolózást, sterilizálta a „Punch és Judy” bábelőadások hasfelmetsző humorát, és felszámolta a középkori eredetű vásári sokadalmakat Londonban (Wilson, 2007).

A nyilvános szórakozás modern értelme inkább valamiféle „közvetítő” értelmében fontos, amikor is a nyilvános együttlét helyszínének funkciója az, hogy közvetítsen, kapcsolatot létesítsen az egyén és a tágabb társadalom között (Oldenburg, 1997: pxxviii). E kapcsolat gyakran ölti az elkülönülés, a szembenállás és a tagadás formáját (gondoljunk itt különféle szubkultúrák éjszakai szcénájára), de a szórakozás éppúgy öltheti az integrációt, az együvé tartozás igenlésének alakját, gondoljunk itt csak a holland uralkodó születésnapjának utcai ünneplésére. Ray Oldenburg (1997: 16) egyenesen a „harmadik hely” általános elnevezéssel illeti a polgári vendéglátó-ipari szórakozás helyszíneit – az angol pubot, a francia kávéházat, a német sörkertet stb.–, amelyek semlegessége szavatolja a résztvevők egyenlőségét, és amelyekben senki nem élvez – például a házigazdai vagy a vendégi státusból származó – előjogokat vagy kötelességeket. Definíciója szerint:

„A harmadik hely elnevezés a nyilvános terek azon nagy változatosságot mutató sokaságát jelöli, amelyek nem kapcsolódnak sem az otthonhoz, sem a munkához, és amelyek helyszínül szolgálnak az egyének rendszeres, önkéntes, közvetlen és boldogan várt találkozásainak” (Oldenburg, 1997: 16).

Az Oldenburg által felvázolt szerkezet felismerhetően kötődik Georg Simmel (1973: 456) társaság-elképzeléséhez, a nagyvárosi élet szociabilitásának kulcsfogalmához, amelyben fontos szerepet játszik a normativitás. Azon a banális tényen kívül ugyanis, hogy az emberek szeretik barátaikkal és ismeretlenekkel tölteni idejüket, a nyilvános közös/köztes tér meghatározott értékek megerősítését és normaszegések szankcionálását is szolgálja. A nyugati modernitás, azaz a polgári demokrácia társadalmának kitüntetett jelentőségű intézménye az ismerősökkel-ismeretlenekkel belakott nyilvános együttlét tereinek-időinek összessége, mivel ebben a szférában történik a jogegyenlőség alanyai életének normatív finomhangolása: a viselkedési normák, a stílus, az életvitel, a test állapota, a viselet és a jóra való komoly és komolytalan normáinak szabályozása, nagyjából a tiszteltetelméltóság és a vonzóság koordinátarendszerében. Simmel értelmezésében a társasági élet résztvevői meghatározott értékek karbantartását (létrehozását, megerősítését, megváltoztatását) végezték egy afféle ceremonialis egyenlőség adta keretben, amely folyamat komolyságát a résztvevők nyilvános performanciája nyújtotta. A résztvevők benne foglaltsága és távolságtartása kényes egyensúlyát szabályozó elv, miszerint a társalgás (komoly) célja mindenekelőtt maga a társalgás, és nem valamely konkrét feladat megoldásának taglalása, megmutatja nemcsak a Simmel által leírt társaság természetét, hanem egyben a személyesen belakott nyilvános terek/idők termékeny ambivalenciáját is. Az éjszakai élet hasonlóképpen, egyszerre valósítja meg a kapcsolatot és az elkülönülést, az individualizmust és a közösségiséget, a hírnevet és az anonimitást. Roland Barthes-nak a kávéházról szóló ékesszó szavai tanúsítják, hogy az efféle helyek dinamikus poliszémiája és ambivalenciája nem kizárólag absztrakt kutatói rekonstrukció:

„...szeretem a kávéházakat, mert komplex terek. Amikor egy kávéházban vagyok, teljesen belefeledkezem a társaságomban lévővel való együttlétbe, csupa fül vagyok arra, amit mondanak, és ugyanakkor – akárcsak egy szövegben, egy szójátékban vagy egy sztereoó hangképben – észlelhető egy párhuzamosan

létező mező körülöttem, emberek jönnek-mennek, ami mind valami regényszerűséget kölcsönöz e helyzetnek. Nagyon érzékeny vagyok az efféle sztereóhangulatra” (Barthes, 1985: 222).

A társasági élet és a „kinti világ” kapcsolatát Simmel azzal a megfeleltetéssel írja le, hogy „[a] társaság egyben a konkrét társadalom etikai erőinek játékformáit is jelenti”, továbbá a társaságban a történések, a viselkedés esztétikájának megfeleltethető, „amit a valóság komolysága egyébként *etikailag* követel meg” (Simmel, 1973: 468 & 469). Jelen munka számára különösen fontos Simmel megjegyzése, amivel arra utal, hogy a „kinti valóságot” különösen pontosan ismerhetjük meg a társaság világának vizsgálatára révén:

„...gyakran azonban éppen azért, hogy nem azonosul közvetlenül a valósággal, annak lényegét tökéletesebben, egységesebben, értelmesebben adhatja vissza, mint bármilyen kísérlet, amely a valóságot akarja úgy realistább módon ábrázolni, hogy nem tart distanciát vele szemben” (Simmel, 1973: 471).

Az éjszakai élet dinamikus szociokulturális erőtere – erős stilizáltsága, ceremonialitása és a benne cselekvők választásai révén – pontos utalásokat tesz a „nappali” társadalom viszonyaira.

Victor Turner antropológiájában az 1960-as évek tömegkultúrája, illetve nonkonformista ellenkultúrája értelmezéséhez Arnold van Gennep olyan fogalmait használja, mint az átmeneti rítus és a liminalitás:

„A liminalitás vagy a liminális *personae* (a határok embereinek) tulajdonságai szükségszerűen kétértelműek, mivel e körülmény és ezen emberek jellegzetességei átcusszannak azokon az osztályozási hálókön, amelyek a kulturális tér állapotait és pozícióit rendszeresen meghatározzák. A liminális entitások se nem itt vannak, se nem ott, hanem egy tökéletesen köztes helyzetben azon pozíciók tekintetében, amelyeket kijelöl és elrendez a törvény, a szokás, a konvenció és a szertartás. Mint ilyenek, kétértelmű és köztes jellegzetességeiket tarka sokféleséget mutató szimbólumok fejezik ki az olyan társadalmakban, amelyekben rítusok mentén történnek a társadalmi és kulturális változások, illetve átmenetek” (Turner, 1969: 95).

Az éjszakai élet helyszínei és helyzetei értelmezéséhez jól alkalmazható a hétköznapi szabályok felfüggesztése, illetve az így létrehozott változás momentumaihoz kapcsolódó liminalitás fogalom, amely mindenekelőtt azt mutatja meg, hogy milyen rend szerint szerveződik a társadalom értékeinek hierarchiája, illetve a hierarchiát megkérdőjelező cselekvés. A polgárok kötetlen nyilvános eszmecseréjének történelmi, illetve politikai jelentőségére mutat rá B. Ann Tlusty (2001) a korai modern német városi kocsma-kultúra elemzésében, amelyben az augsburgi ivók közönségét adó városi polgárok (azaz nem a szegénynép) identitása és a közösségi normák karbantartása helyszíneként azonosítja az ivókat.

Az éjszakai élet mint populáris nyilvánosság

Általában véve a polgárság nyilvános találkozóhelyei szerepének legjelentősebb méltatását Jürgen Habermas adja nyilvánosságelméletében. Az éjszakai élet formái mentén értelmezhető társadalmi nyilvánosság kérdéseit kevésbé *A polgári nyilvánosság szerkezetváltozása* ([1962] 1999), mint inkább a munka kritikái érintik. Jóllehet, valószínűleg a könyv egyik inspirációjául szolgált az a tény, hogy a német egyesítési mozgalom frakciói az 1840-es években találkozási helyükről voltak elnevezve (Café Milani, Deutscher Hof, Kasino stb., lásd Kinder & Hilgemann, 1978: 57), és az irodalmi nyilvánosság kapcsán Habermas kitér a szalonok szerepére, kritikusai mégis hiányolták a „kevésbé komoly”, ám éppannyira normatív nyilvánosságok szerepének méltatását, mint amennyire politikai azok az érdekek és értékek, amelyek megjelenítője-megvalósítója a polgárférfiak felvilágosult eszmecseréje. James Brophy (2007) a 19. század első felének rajnai társas életének elemzése alapján arra a következtetésre jut, hogy a politikai jogok abszolutista korlátozásán a dalárdák, a karneválok és az egyéb társasági sokadalmak adta nyilvános terek-idők ütötték az első réseket. A kisebb és nagyobb városokban alakuló *Carnevals Vereine* zenés hajókirándulásain a rajnai identitás és az alkotmányosság kérdései is felmerültek. Elszakadva immár valamelyest a polgárférfiak által szervezett nyilvánosságoktól, Nancy Fraser (1992) szubaltern ellennyilvánosságai és „proletár nyilvánossága” immár a modern populáris kultúra terei-idői irányába is megnyitja a társadalmi nyilvánosság fogalmát, csakúgy mint Jim McGuigan (2004) *cultural public sphere*⁴ elképzelése. A nyilvánosságfogalom – némileg Habermással vitázó – pluralizálódása, illetve osztódása olykor ajánl megfontolásra érdemes új, normatív szempontokat a nyilvánosság elemzéséhez. Az érzelmi nyilvánosság elgondolása (Lunt & Stenner, 2005) a tabloid médiában szereplő, az érzelmekre összpontosító zsánerek politikai szerepére utal. Todd Gitlin (1998) a nyilvánosság (*public sphere*) helyett ajánlja a nyilvánosságocskák (*public sphericules*) fogalmát, mondván, a kerek, egész és osztatlan jelleg sugalmazása a megismerés szempontjából félrevezető, politikailag pedig kétes vállalkozás. E javaslatok továbbgondolásaként értékelhető Gerard Hauser (1999) „retorikai nyilvánosságok” fogalma, amikor is a nyilvánosságot egymással vitázó, illetve egymástól elkülönülő, más-más logika alapján működő diszkurzív terek összességékként írja le.⁵

A populáris kultúra színterein szerveződő társas létnek többen adták a „populáris nyilvánosság” elnevezést. Margaret Kohn (2003) az olasz munkásmozgalom tevékenységének elemzése során a populáris nyilvánosság intézményeinek nevezi az olyan munkás-érdekképviseleti szerveződéseket (munkástanácsokat, szövetkezeteket), amelyek közvetítenek a munkavállalók és a munkaadók között, és amelyek politikai intézményekként tagozódnak a városi döntéshozatalba észak-olasz ipari központokban a 20. század elején. John Lwanda a malawi populáris nyilvánosság – mint alapvetően zenei és szóbeli nyilvánosság – funkciójának tekinti „a szórakoztatás mellett a kulturális folytonosság, az újrafelfedezés, a hibriditás és a sokféleség biztosítását, továbbá a társadalmi-kulturális újratermelést, az alkotást és az önkifejezést” (Lwanda, 2003). Egy másik kommentátor (sanjay, 2007) a bhanga funkciói kapcsán kiemeli, hogy az Egyesült Királyságban élő dél-ázsiai származású csoportoknak nyújtott a brit

nemzeti kultúra alternatívájaként egy földalatti populáris nyilvánosságot (*subterranean 'popular-public' sphere*). Az éjszakai élet történet-szociológiája kiemeli, hogy a mai értelemben vett éjszakai élet 19. századi intézményesülésének faktorai közül kiemelendő a közvilágítás, a nagyipari kapitalizmust által létrehozott 24 órás munkanap és az esti szórakozási és vásárlási lehetőségek (Sharpe, 2008: 2). A munkásrétegek lassan formálódó szabadidejéért vívott küzdelemben a 20. század első felének baloldali, illetve vallási alapon működő társadalmi szervezetei, mozgalmi, illetve reformerei közösségi időtöltésekkel igyekeztek alternatívát nyújtani a szárba szökkenő ipari népszórakoztatás (a filléres regények, a mozi, a vigalmi negyedek stb.) adta individualisztikusabb élvezeteivel szemben (Cross, 1993). E folyamatban a hagyományos népi vigalmak urbanizálódása, iparszerű kommercializálódása mellett kialakul egy városi nonkonformista kulturális szféra, szoros összefüggésben a 19. század nagyvárosi bohém művészvilágával. A nyugati országokban az egyre inkább a fiatalság által létrehozott nonkonformista szubkultúrák a II. világháború után egyre inkább márkajelzésszerű stílusjegyeket kezdtek viselni, illetve kezdtek elnevezéseket magukra aggatni, amely folyamat végét többek között Elizabeth Wilson a neoliberais társadalmi-kulturális szegmentációban látja, amikor is a nonkonformizmus egyike lett a városi fiatal elit által alkalmazott életstilizálási eszközöknek, azaz amikor a bobók (*bourgeois bohemians*) a Paradicsomba mennek:

„[A bobók] megcélozták a dionüszoszi tombolást, a bulit, és összevegyítették a munkával. [...] Ma a bulik leginkább munkabuliknak tekinthetők, egy-két pohár fehérbor, egy kis netvörkölés szerkesztőkkel és ügynökökkel, aztán haza a gyerekekhez. [...] A partikon a bobók sokkal inkább névjegyeket cserélgetnek, mintsem kinyúlnak az asztal alatt” (David Brooks *Bobos in Paradise* művét idézi Wittel, 2001: 69).

Összegezve, tanulmányomban az éjszakai élet szocializmuskori történetét Magyarországon a nyilvánosság fogalma adta elemző, illetve normatív keretben tekintem át vázlatosan. Habermason innen és túl a szocializmus nyilvánossága, bármely korszakát is tekintjük, bizonyos értelemben természetesen fából vaskarika-fogalom, hiszen a proletárdiktatúra társadalmi kontrollja mint olyan, értelmetlenség. Ugyanakkor, ha sorra vesszük az éjszakai élet formáinak, normáinak, illetve jelentéseinek változásait, akkor e folyamat egyszerre megmutatja a hatalom és a társadalom kapcsolatának változásait is. A szocializmus nyilvánossága, normativitása szempontjából, a szórakozás azért kulcsfontosságú terület, mert a nyilvánosságba kilépő állampolgár (jelentse akár e kilépés azt, hogy másokat beenged a lakásába) viselkedése a hatalomgyakorlás hatásosságának lakmusa. A lakmusz egyszerre számol be a hatalomnak és más állampolgároknak is, tehát a lakmusz ilyenformán a hatalomgyakorlás eszköze is. Ugyanakkor azonban éppúgy lehet a szórakozás és az éjszakai élet a hatalom szempontjainak fittyet hányó cselekvés öngerjesztő formája is, amely éppúgy lakmuszként mutatja, a hatalom meddig akar és tud elmenni saját érdekei érvényesítésében. Ilyenformán a szocializmus nyilvánosságában zajló szórakozással kapcsolatban egyszerre igaz, hogy egy manipulált, ellenőrzött, tettetett cselekvésekkel teli világ, a *panem et circenses* népi demokratikus megvalósulása, és hogy egy minden ízében normatív, vérre menő, performatív játszma, amelynek minden rezdülése minden érintett számára politikai cselekvés. Az éjszakai élet tarka és töredékes forrásainak segítségével, az éjszakai élet egy-egy területének elemzésével igyekszem megmutatni azt, hogy a kortársak számára milyen jelentéseket hordozhatott a nyilvános szórakozás, és hogy e jelentések milyen módon tudósítottak azokról a szerepekről, etikai és esztétikai normákról, amelyeket a cselekvők a saját életükkel és a mások életével kapcsolatban azonosítottak, azaz az éjszakai élet éles neonfénye jól kiemeli a szocializmus állampolgárság fogalmának változó kontúrjait.

Határozónak 1: Elitszórakozás a Rákosi-korszakban - „...felkérjük táncoló vendégeinket, szíveskedjenek az imperialista táncfiguráktól eltekinteni, mert kénytelenek leszünk a szabályaink ellen vétőket a parkettről levezettetni”⁶

„[1948 novemberében] Bibó vacsora utáni összejövetelre hívott a Rózsadombra. Borbíró Virgil mutatta be annak a stúdiófilmjének eredményét, amelyben kidolgozta, hogy milyen standardizálható és modernizálható háztípusok alakíthatók ki a hagyományos magyar parasztház formakincsén és arányrendszerén belül maradván. Nagyjából az eddig említettek⁷ voltak jelen, de mintha ki-ki egy-egy kazettában mozgott volna, ami megakadályozta, hogy a másoknak a közelébe jusson. Bibó volt a kivétel. Ő úgy mozgott, viselkedett, beszélt, mintha ezek a láthatatlan magánzárkák nem vették volna körül vendégeit. Ignorálta, vagy nem vette észre. Borbíró egészen kiváló előadást tartott, s mindenki tudta, hogy a tervből, mivel a házat őt magát nézi, semmi sem lesz. De azért megvitatták. Éjfél utánig vitatták, rendkívüli hozzáértéssel, nagyon színvonalasan. Hallatlanul értelmes és infernalisán leverő volt az egész” (Szabó, 1981: 35).

Szabó Zoltán (1981) visszaemlékezése a szárba szökkenő kommunista diktatúra fontos, az élet alapstruktúráit, a személyes világot átítató jellegzetességét örökíti meg, amit Szabó Miklós (1989) a mindennapi élet államosításaként ír le. Nem csupán arról van szó itt, hogy mint politikai ellenfelek, sokan tarthattak leszalámizástól a társadalom nem kommunista érzelmű csoportjaiban, de arról is, hogy a totalizáló világképet alkalmazó politikai hatalom cselekvésének értelmezési tartománya alól nem volt kivétel, és a mindennapi élet legprívátább eseményei – a párválasztás, a családi élet, a személyes életvitel, a nyakkendőviselés, a személyes stílus, a tréfálgatás vagy az ízlés – egyre inkább politikailag értelmezendő tényezőkké váltak a kommunisták és a nem kommunisták életében egyaránt. Sinkó Ervin ([1961] 1988) 1930-as évekbeli, moszkvai visszaemlékezéseiben olvasható az a tragikomikus jelenet, amikor Sinkó Iszaak Babeléknél vendégeskedve elhűlten tapasztalja vendéglátója különös viselkedését, mondván, Babel mintha csak a Pravda vezércikkét szónokolta volna, aminek okát az író elárulta a végén Sinkónak, amikor egyedül kikísérte: nem kettesben voltak, hanem Babel felesége is tanúja volt beszélgetésüknek. Jóllehet a Válasz köre esetében nyilván nem efféle, az egyszerű besúgástól vagy már retorziótól való félelemtől volt szó, hanem inkább a politikai polarizációnak a személyközi szférába való beszivárgásáról, mégis ékesszóló példája a félelem láthatatlan, pókhálószerű szövedékének a kommunista rendszer hatalomgyakorlási szerkezetében.

Az 1950-es és az 1960-as évek különféle kulturális periodizációi és leírásai abban megegyeznek, hogy a mindennapi élet az 1960-as évek elejétől fogva egyre konszolidáltabb kereteket öltött (a párt számára politikailag

ellenségesnek tekintett csoportok jelentős kivételével). Egyszerűen szólva, egyre kevesebb politikai macera közepette egyre színesebb és gazdagabb élet részese lehetett a társadalom Magyarországon. Az 1950-es évek totalitarista hatalomgyakorlása az élet minden szegletét az osztályharc művelési területeként azonosította, amelynek kiemelkedő fontosságú frontja volt az ismerősökkel és az ismeretlenekkel való nyilvános találkozások kulcsintézménye, a kávéház, az étterem és a szórakozóhely. Az 1948-ban kezdődő államosítások a szektorban az 1950-es évekre megtizedelték a nyilvános szórakozás intézményeit, és a megmaradtaknak is olykor korábbi tevékenységük romjain kellett üzemelniük. A legnyilvánvalóbb változást, ahogy azt Bacsó Péter megörökítette *A tanú* Vidámpark-történetében, a mulatók angolszász csengésű nevének lecserélése jelentette. Az éjszakai élet népi demokratikus topográfiájában így bukkantak fel az olyan helyek, mint a Hungária (korábban New York), a Duna (Bristol), a Napfény (Jeep) vagy a Kedves (Nylon). Bodor Ferenc (1996) egyedül Budapest VII. kerületében az államosítás előtti 140-hez képest 40-re teszi az államosítást túlélő vendéglátóhelyek számát. Havadi Gergő (2006b) adatai szerint a háború előtti 3500 budapesti vendéglátó üzemegység száma az 1940-es évek végére 1200-ra csökken, amely változás fő oka a háborús pusztítás, a lakosság szegénysége és az állami kisajátítás. Havadi adatai szerint (az ekkor már 22 kerületnyire bővült) Budapesten 1955-ben mintegy 300 presszó és kávéház működött. A szórakozóhelyekre irányuló hatalmi tekintetet ékesszólóan rekonstruálja Havadi (2006a) érdekes tanulmányában és forrásközlésében, amikor is egy védett vezető budapesti látogatása kapcsán készült rendőrségi útvonalterv készítői pontos geográfiáját adják annak, hogyan tekintett a hatalom a (kérdéses, Budapestet átszelő útvonal mentén elhelyezkedő) vendéglátó-ipari helyiségekre. A felsorolt budapesti presszók és éttermek kizárólag veszélyességük, bűntől való „fertőzöttségük” szempontjából jelenítettek meg értelmet a rendszerező rendőrtekintet számára.

Az éjszakai élet, a nyilvános szórakozás, illetve általában a vendéglátóipar a társadalom és a sztálinista hatalom viszonya szempontjából bírt néhány fontos jellegzetességgel. Először is, jóllehet a vendéglátó-ipari szektor kisajátítása a tulajdonosok és a gazdaság irányítói számára kézzelfogható folyamat volt, a közönség számára ebből mindenekelőtt a megfizethető szolgáltatás színvonalának zuhanása látszott, ugyanakkor viszont 1952-ben egy üveg bor az Aranykéz utcai Pipacs bárban egy havi tisztviselői fizetés mintegy tizedébe került.⁸ A szocialista kultúrpolitika nemigen volt képes a hagyományos nagyvárosi éjszakai élet vonzó alternatíváját létrehozni: Szabó Miklós (1989) írja, hogy a rádióban játszott szocialista szalonzene „Sós volt a levesem” vagy „Szénát hordanak a szekerek, szekerek” című szerzeményei nemigen találtak utat a közönséghez. Nehéz több mint fél évszázad távolából pontosan elképzelni, hogy a zenészek és a vendégek milyen arckifejezéssel mulattak a Váci utcai elit Anna bárban, ahol az egykorú beszámoló szerint:⁹

„...a legtöbbit játszott dal »Bombó«-ról, az őserdőben nevelkedett kis néger gyerekről szól, akit Amerikába visznek, de visszavágyik az őserdőbe, mert neki »nem kell Coca-Cola, rágógummi... samba sem kell«, inkább büszkén hangoztatja, hogy »atombomba és gyilkolás... visszautazom, nem vitás ...civilisation nem kívánlak én...«”.

A szerzemény a Vécsei Ernő zeneszerző és Zsolnay Hédi sanzonénekes házaspár műve, egy korabeli amerikai dzsesszsláger zenéje alapján (a forrás információja szerint). Több értelmet is hordozhat ez a fura kis kuplé. Egyfelől érthető úgy, hogy a politikai rendőrség által éberem felügyelt bár igyekezett megfelelni a felülről jövő elvárásoknak. Ugyanakkor Szabó Miklós (1989) visszaemlékezéséből tudható:

„Bizonyos esetekben, hivatalos színezetű megnyilvánulásokban nézetünkötől eltérő, azzal ellenkező dolgot mondani nemcsak hogy lelkiismereti kérdés nem volt, hanem szinte sportnak tekintettük. Nem rontotta el a kedvünket, sőt ez is egyfajta szórakozás volt. Mindez, mint mondtam, a rövid lejáratú várakozás légkörét jelentette.”

Az efféle groteszk-abszurd szórakozás olvasatának egy lehetséges kulcsát szintén Szabó Miklós (1989) adja, aki ezekkel a szavakkal zárja a sztálinizmus mindennapjairól szóló visszaemlékező elemzését: „...aki nem olvasott P. Howardot és nem röhögött akkor a Rákosi-rendszeren, nem tudja, mi a nevetés”. Elképzelhető, hogy a megfélemlítés és az elhallgatás kultúrájában a szabály kimondása és a szabálynak való harsány megfelelés önmagában a szabály travesztációjának számíthat, és ez az értelmezés adhat kettős, afféle összekacsintó, „nem kell féljetelek” értelmet a szakaszcímet adó, amúgy a Duna (korábban Bristol) mulatójából származó figyelmeztetésnek. Még tovább gondolva a szabályok és a retorziók e rétegeit, valószínű, hogy a hivatalosság elképzelhető közelsége adja meg e tréfálkozások értelmét, azaz ezek az összekacsintások annál inkább tűnnek a hivatalos irányvonal követésének, minél valószínűbb a hatalom jelenléte.

A hatalom pedig jelen volt. Az éjszakai élet, illetve a szórakozás az 1950-es évek első felében a népi demokrácia számára sokkal kevésbé kultúrpolitikai kérdésként, mint inkább a közélet megszállása és a társadalom felügyelete szempontjából jelentett feladatot. A hivatalos retorika a magántulajdon felszámolását célzó politikai őrsgérváltást a kávéházi fronton nagyjából úgy írta le, mint az úri, illetve lumpen Magyarország dekadens kulcsintézményeinek felszámolását (Havadi 2006b). Ugyanakkor a „kisajátítók kisajátításának” folyamata természetes módon járt együtt az új elit szórakoztatását célzó intézmények létrejöttével. A szovjet nagykövetség és a szovjet diplomatanegyed kiszolgálását is célzó, homlokzatán hatalmas vörös csillagot viselő Moszkva étterem „a Gorkij Fasorban a régi Vilma királyné úton” (azaz a mai Városligeti fasorban) a disszidensek beszámolóí alapján, osztályon felüli áraival¹⁰ legfeljebb utcai bémészködés célpontjaként jöhetett szóba egy átlagembernek, miközben a kerthelyiség zenekarának műsorát olykor a Magyar Rádió egyenes adásban közvetítette.¹¹ Az elit zárt szórakozóhelyei által nyújtott élvezet exkluzivitására tömören tapint rá egy disszidens zenész 1962-ben:

„A Belügyminisztérium klubjában Magyarországon még luxushelyeken sem kapható ételek és italok óriási tömege áll olyan áron a közönség rendelkezésére, amelyből kint a városban egy harmadosztályú büfében sem lehetne ebédet enni.”¹²

Hasonló, szigetszerű intézményként működött a Magyar Néphadsereg fővárosi helyőrsége tisztika, a tisztika iskolások, a Honvédelmi Minisztérium polgári alkalmazottainak és a különféle Honvéd sport- és művészeti együttesek tagjainak, illetve a hozzátartozóknak fenntartott Központi Tisztika Ház a Váci utcában.¹³ A szórakozás mellett a tisztika kar politikai oktatására alapított Tisztika Ház programszervezése során, mint arról egy forrás beszámol, olykor kénytelen volt csellel élni a helyes politikai üzenettel rendelkező műsorszámok népszerűsítése során, amikor is meghirdették egy nyugati film vetítését, majd filmkezdéskor technikai okokra hivatkozva műsorváltást jelentettek be, és egy szovjet filmet mutattak be, miközben a közönségnek – mondhatnánk, katonásan – arcizma se rándult a sajnálatos hír bejelentésekor.¹⁴

A hidegháború legzordabb éveiben Budapesten a korábbi luxuslokálok közül néhány, hírhednek hagyott szórakozóhely egy másik elitszférát szolgált ki: a külföldieket, az egykori középosztály megmaradt néhány zászlótartóját, néhány elit-, illetve jól fizető szakma képviselőit, neppereket és olykor az új rend képviselőit. A Szabad Európa Rádió-archívum anyagai alapján úgy tűnik, az állami és pártnomenklatúra képviselői az 1950-es években eléggé tartózkodtak a belvárosi luxuslokálok látogatásától. Egy érdekes, 1952-es forrás így vélekedik a szórakozóhelyekről:¹⁵

„A Belvárosban, ahol még mindig feltételezhető, hogy az egykori kereskedők még rendelkeznek némi vagyonnal, következetes politikával meghagytak három »bár«-szerű üzemet. Ezek a szórakoztatáson kívül azt a célt szolgálják, hogy ellenőrizhessék, hogy kinek van még pénze drága szórakozásra és a beszerzett személyzet a lehallgatott beszélgetésekből képet nyerhessen a vendégek beállítottságáról, végül annak igazolásául, hogy íme milyen luxuskivitelű hangulatos bárók állnak még a nagyközönség rendelkezésére Budapesten – a »Potemkinváros«-ban.”

A forrás által említett három hely az Aranykéz utcai Pipacs (amelynek üzletvezetője az EMKE egykori tulajdonosa, Muskáth László), a Váci utcai Anna bár és a Semmelweis utcai Jereván (ma a Magyarok Világszövetségének székháza). E vélekedést a luxuslokálok belügyi megfigyeléséről más források is osztják. Havadi (2008: 173) tanulmányában úgy számol, hogy 1964-ben a Gundel étterem mintegy száz alkalmazottjából 22 jelentett valamilyen formában. A felsőbb kategóriás egyéb éttermek, cukrászdák és szórakozóhelyek az egykori középosztály egyes tagjai számára jelentettek valamiféle közösségi teret. Havadi (2008: 183) így fogalmaz:

„A középosztály ugyan elvesztette státuszait, vagyonát, ám társas, informális kapcsolatai révén továbbra is fenntartotta csoportidentitását: ebben központi szerepet játszottak a vendéglátás terei.”

Egy disszidens 1954-ben úgy nyilatkozik a kihallgatott tisztnek Salzburgban a Gerbaud-ról, hogy „még sokan idejárnak a régi társaságból, egy-két órára felejtetni a jelent”.¹⁶ Egy tíz évvel későbbi forrás szavai immár rétegződésnek tűnő szervezethez sugallnak a régi és az új osztályok kapcsolatában a cukrászdi spektákulumban (lásd az 1. képet). A bemutatott dokumentum jól tükrözi a SZER-források jellegét és hangulatát:¹⁷

1. kép

A vendéglátóipar mind kevésbé rendőri, inkább kultúrpolitikai vagy szociálpolitikai kérdés többnyire az 1950-es évek vége felé. De még inkább az 1960-as évektől nyert értelmet, amikor is egyrészt az egyre karakteresebb formát öltő, egyre több rétegzettséget mutató fogyasztói csoportok kezdik saját ábrázatuk képére formálni a szórakozás tereit, miközben ehhez az állam, illetve intézményei olykor tevőleges segítségükre vannak, olykor eltűrik az éjszakai élet és a szórakozás újszerűbb formáit, olykor pedig egyáltalán nem tűrik el. Egy biztos: az 1956 utáni konszolidáció társadalompolitikájának szándékolatlan következménye lett a társadalom új értékek és érdekek mentén létrejött törésvonalak szerinti pluralizálódása, amely átalakulás fontos tereit-időit hozták létre a szórakozás félprivát-félnyilvános intézményei.

Határozónak 2: Nonkonformista életmód-kultúrák a magánszférában a Kádár-rendszerben

„...egy év óta minden hét szombatján rendszeresen összejönnek Bott Miklós lakásán. A Bott Miklós lakáson rajtuk kívül kb. 10-14 fiatal jön össze rendszeresen. Társaságukat klubnak nevezik, ahol különböző társadalmi, művészeti, politikai kérdésekkel foglalkoznak. Egybehangzó vallomásuk szerint 1971 tavaszán a »klub« egy »Csicsesz-Bricsesz« című, 1971 őszén Legújabb Symposion című általuk klubújságnak nevezett műveket hoztak létre.” Operációs terv, BM Vizsgálati osztály, 1972. április. (idézi Kenedi, 1996: 57).

„A plakát fekete gyászszegéllyel van keretezve, közepére egy kb. 8 cm átmérőjű nemzeti színű kokárda van festve, melynek egyik szalagja fekete nyomtatott betűkkel »1848-ra emlékezünk« felirattal áll. [...] Megállapítottuk, hogy Bott Miklós a fentiekben leírt plakátot a lakásán létrehozott klubhelyiség falára kifüggesztette, 1972. március 11-én a szokásos klubösszejövetelen a klubtagok megtekintették e kifüggesztett plakátot. A fentiek alapján megállapítható, hogy Bott Miklós a Btk. 127. § (2) bekezdés a) pontjába ütköző nagyobb nyilvánosság előtt elkövetett igazgatás bűntettével gyanúsítható. (BM Vizsg. Oszt.) Előterjesztés. (idézi Kenedi, 1996: 61).

„VIII. r. Bott Miklós vádlott (...) bűnös: folytatólagosan és részben nagyobb nyilvánosság előtt bűnsegédi minőségben elkövetett igazgatás bűntettében. Ezért őt a bíróság 6 (hat) hónapi szabadságvesztésre ítéli.” (idézi Kenedi, 1996: 119).

Az 1956-os forradalom leverését követő közérzület, a vereség, úgymond tanulsága a 20. század magyar társadalomtörténetének egyik kiemelkedő fontosságú kérdése, mivel ebben rejlik a Kádár-rendszer stabilizálódásának, illetve a társadalom féloldalas modernizációjának egyik fő tényezője. Szabó Miklós (1989)

szerint az emberek 1956 után immár nem gondolták, hogy addig „guggolva is kibírják”, amíg kimennek az oroszok, Antall József nevezetes megjegyzése szerint neki a tudományos életbe alámerülve sikerült kibekkelni a kérdéses évtizedeket. A közfelfogás szerint beszélhetünk alkuról, negatív konszenzusról, terrorizált és egyben megvesztegetett társadalomról, a feledés kultúrájáról, ám mindegyik felfogás kiemeli a magánélet gyarapodó szerepét a Kádár-konzolidáció alatt. A magánélet jelentett egyedül valamennyire autonóm, ráadásul anyagilag gazdagodó és szellemileg lassan szabadabbá váló létszféra. Ma már azt is lehet nagyjából tudni, hogy a besúgások és az elhallgatások, továbbá az állami újraelosztó rendszer döntő dominanciája miatt – azaz a független tulajdon híján – ez az autonómia is sokszor volt illúzió. Mindezen körülmények mellett az 1960-as évek első felében egy városi, leginkább budapesti, egymással itt-ott laza kapcsolatban lévő csoportokból, hálózatokból álló szubkultúra-tér kezdett kialakulni, amelynek más-más formában ugyan, de közös nevezője volt a nyugati avagy egyetemesebb kultúra – többnyire a zene, a képzőművészet, a film, az irodalom, a divat, a tudomány, a vallás stb. valamilyen – területével/termékével való szisztematikus foglalkozás. E kezdeményezések olykor nem jelentettek többet, mint közös tivornyázásokat magánlakásokon, ám az autonóm, nonkonformista, azaz politikailag immanensen gyanús kezdeményezések – a hatalom részleges inkorporációs sikerei ellenére – egy párhuzamos nyilvánosság körvonalait kezdték ölteni az 1980-as évek közepére. Ezek a kezdeményezések azzal együtt, hogy közösek voltak abban, hogy a hivatalos kultúrával egyáltalán nem vagy csak hébe-hóba kerültek kapcsolatba, egymástól is olykor elkülönültek generációs, stílus- vagy ízlésbeli, netán osztályalapon. Emellett persze előfordult, hogy a tiltott/túrt státus olyan, a mai szem számára már kicsit különös koalíciókat hozott létre, mint a kalefi (Moszkva téri) huligánok találkozója Weöres Sándorral vagy Pilinszky Jánossal a Muskátli presszó asztalainál, Jancsó Miklós kultuszát középiskolások között, Bocskai-ruhában parádézó hippiket¹⁸ vagy Kossuth-nótára masírozó Elvis-rajongó huligánokat.

Bár a korábban idézett Szabó Zoltán-megjegyzés már 1948-ban regisztrálja a személyközi viszonyokba ereszkedő félelmet és bizonytalanságot, a népi demokrácia úgy általában, a politikai rendőrség pedig részletekbe menően tekintette megfigyelés és értékelés tárgyának a magánélet apró-cseprő eseményeit, lévén az az autonómia egyetlen lehetséges területe. Kopácsi Sándornak¹⁹ 1954-ben, a Belügyminisztérium Budapesti Főosztálya vezetőjeként, egy vezetői értekezleten tett bejelentésében megragadóan keverednek a magánélet bűneivel kapcsolatos hatósági fantáziák:

„Lelepleztünk egy társaságot. 10 személy rendszeresen összejárt a Szabad Európa adását hallgatni és utána leoltották a villanyt és egymás feleségeivel orgiákat rendeztek. Ilyen erkölcsstelen, politikailag, gazdaságilag rothadt banditákkal van dolgunk. Ezen példák nyomán kell tovább mennünk” (idézi Révész, 1996: 18).

Az ötvenhatos perek még zajlottak, amikor a hatóságok látókörétől legtávolabbi(nak vélt) helyeken, azaz magánlakásokon, presszóknál és marginálisabb kulturális intézményekben kezdtek szórványos társasági élet szervezésének budapesti művészek, értelmiségiek, diákok, illetve fiatalok. Mérei Ferenc „Törzse” az 1950-es években a margóra szorulás adta összetartás intézménye volt. Molnár Sándor képzőművész lakásában egy évtizedig működtek a „Zuglói kör” elnevezésű szerveződés kiállításai, előadásai és beszélgetései, amelyek témái gyakran a hivatalos nyilvánosságból elűzött kérdések, szerzők és stílusok voltak. Hasonló társas funkciót tölthettek be (zömében az 1960-as években) az olyan félprivát-félnyilvános szerveződések, amelyeknek helyszínei voltak Weöres Sándor és Károlyi Amy lakása a Törökviszi úton, Vajda Júlia, Bálint Endre és Jakovits József lakása a Rottenbiller utcában, Grexa Géza, továbbá Perlaky Árpád lakása, Szenes István pincéje a Hegyalja úton, Erdély Miklós pincéje, illetve lakása a Virágárok utcában, Donáth Péter műterme, Horváth Ágnes EMKE-köre, Cseh Tamásék indiántáborai, Halász Péter és Koós Anna Dohány utcai lakása, majd a Lakásszínház többi helyszíne Konrád Györgynél, Kurtág Györgyék vagy Nádori Péterék lakásában (Galántai, 1999; Kecskeméti, 1986; Kenedi, 1992; Kisfaludy, 1995; Kozák, 1997; Tábor, 1997 & 2004; Sasvári, 2000). Külön fejezetet képez ebben a történetben Petrigalla Pál Vécsey utcai lakása, ahol Ungváry Rudolf (1997: 122) szerint száznál is több irodalmi estet, képzőművészeti kiállítást rendeztek, amelyekhez hozzájöttek még a programszerű rendszerességgel zajló, Petrigalla kivételes lemezgyűjteményén alapuló zenehallgatások, míg az amúgy munkahellyel nem rendelkező házigazda számára a legtartósabb bevételi forrást a vendégektől szedett öt forintok jelentették. Hasonlóan kiemelkedő, kimondottan tudatos kultúraszervező szerepet játszott az 1960-as években az orvos-zeneszerző dr. Végh László szalonja egy Rákóczi téri cselédszobában.

Érdemes megfigyelni, hogy e tarkabarka szcénában, minden explicit anarchizmus mellett – lévén fő szervezőelve a betonfejű hivatalosságnak beintó, tudatosan performált autonómia –, milyen fontosnak tartották a kvázi-intézményességet is kifejezni az érintettek. Dr. Végh gondosan dokumentálta magnójával és rendszerezte művészetszervező munkájának eredményét, Petrigallánál lehetett tudni, hogy a hét mely napjain lehetett Wagnert hallgatni a Vécsey utcában, és a lakásban kiakasztott képek sem csupán dekorációt jelentettek, hanem takaros vernisszázzsal egybekötött eseményt. Az e szakasz mottóját adó 1972-es Bott-ügy kihallgatási jegyzőkönyvéből kiderül, hogy a fiatal mérnök által fenntartott, amúgy házuk verandájából kialakított „klub” papírra ugyan nem vetett, de *de facto* házirenddel rendelkezett (Kenedi, 1996: 59–60), amely szerint csak meghívott vendégek látogathatták rendszeresen a klubot, legfeljebb egy külső vendéget hozhatott egy tag, a tagoknak rendezett anyagi körülményekkel kellett bírniuk, az irodalommal, művészettel kapcsolatos érdeklődés kívánatos volt, továbbá nem megfelelő viselkedés (például mértéktelen vedelés) esetén kizárták a tagot. Klubnapokon közösen dobták össze az ital és a cigaretta árát, fejenként esténként 10–20 forintot. Mint a fentiekben olvasható, néhány oldalon megjelenő, néhány példányban sokszorosított „lapokat” adtak ki (amelyek egyike a vajdasági Új Symposium tudatos mutánsaként készült), és a házigazda hatósági balvégzetét is jórészt egy plakát és egy hasonlóképp „izgató tartalmú” zászló (kettős kereszt hármassal, lásd Kenedi, 1996: 62) okozta, amelyet – fontosnak tartom hangsúlyozni – egy magánlakás verandáján függesztett ki Bott Miklós. Ezen motívumok meghatározó patosza valamennyire hasonló az apja 15 számmal nagyobb cipőjét felhúzó gyerek gesztusához, hiszen a „klub” feliratai, díszítése, szervezése egy „igazi” intézmény körvonalait sejtetik, ezúttal kicsiben, makettszerűen, házilag

elkészítéssel. És ne feledjük el, a verandán kitett plakát és zászló izgató jellegére való bírósági hivatkozás és a Bottra kimért féléves börtönbüntetés az, ami kétségbevonhatatlan nyilvánosság-ténnyé avatja e diákos kezdeményezést. Hasonló, félig-meddig tudatos intézményesedés szűrt szemet néhány évvel korábban a politikai rendőrségnek, amikor a „Zenélők” fedőnevű ügy 1968-ban kelt összefoglaló jelentésében a belügyes tiszt így fogalmaz egy baráti társaság leírása kapcsán:

„Poór István, aki nevelőapja jó anyagi helyzetéből fakadó teljes ellátottsága miatt nem csak egyetemi tanulmányaihoz szükséges, bőséges anyagi eszközökkel rendelkezett [...], különös szórakozásként egy asztaltársaságot szervezett értelmiségi egyetemista fiatalokból” (idézi Szőnyi, 2005: 225-226).

Az a tény, hogy egy rendszeresen (azaz intézménykezdeményként működő) privátszerveződést afféle gyanús hóbortként, „különös szórakozásként” ír le a belügyes tiszt, a maga módján kapcsolódik egy szintén a belügyi megfigyelés révén fennmaradt momentumhoz. Eszerint az Ipari Vásár amerikai standjáról kengurus jelvényeket szerzett egy klubtag a csoportnak, amelyeket a klubgyűléseken kötelező volt viselni, ami nyomán az informátor szerint egy „kengurus galerről” kezdtek beszélni a városban (Szőnyi, 2005: 247). Ismét csak arról van szó, hogy fiatal felnőttek kiscserkészekhez illő, mai szemmel kissé megmosolyogtató rítusokat hoznak létre (a kengurujelvény viselésének elmulasztásáért 1 Ft bírság járt a klubban), amely rítus a megmutatás (jelvény) és a közösségi performansza (részvétel a klubban) motívumain alapulva, az ismétlődés okán olyan autonóm intézményként kezd viselkedni, amely már fennakad a titkosszolgálat figyelmének hálóján (az informátor utasítást is kap, hogy szerezzen egy kengurus jelvényt alaposabb belügyi vizsgálat céljából).

A lassan hálózattá szövődő személyes magánterek sokasága nem csupán topográfiai értelemben lett fontos eseménye a nyilvánosság átalakulásának az 1960-as években, hanem – mint azt ékesszólóan mutatja be a politológia és gazdaságszociológia – a hálózatok a személyességet integráló, ugyanakkor a fölé „társadalmi tényként” ki is feszülő érték- és normarendszerként is kezdenek funkcionálni. A személyköziség által nyújtott, folyamatosan tesztelt és karbantartott normarendszer adta iránymutatás szerint történik a hálózatban való cselekvés, amely sokszor nem áll másból, mint a társaságban való megjelenésből. Ugyanakkor a magánterekben való cselekvés ritualizált (ismétlődő, szabályokat követő) jellege avatja a performatív magántetteket közcselekvéssé, amit a belügyi figyelem is észlel, és saját szempontja szerint értékeli. E szubkulturális közösség szerkezet – mint afféle sajátos nyilvánosságforma – természetesen nem a magyar államszocializmus kizárólagos sajátja, hiszen efféle módon szerveződik az őskeresztény közösségektől kezdve a bronxi gangekig minden csoport, amely valamilyen módon a fennálló rend nyomása alatt, annak valamilyen szempontból ellentmondva cselekszik. Az 1960-as évek kulturális kontextusa azonban adott egy speciális aktualitást a mindennapi élet formáit tudatos társadalmi cselekvésnek tartó stratégiáknak. Egy másik helyen így foglaltam össze a nyugati 1960-as évek, „a valóság évtizede” e sajátos miliójének velejét:

„A mindennapi élet önmagukban totálisan szenzációmentes tényei és folyamatai, persze olykor eltérő értelmezésben, lényegében egymással összefüggésben váltak – az egyre inkább csak idézőjelben megnevezhető – a művészet számára nyersanyaggá az olyan műfajokban, mint a realista film, a nouvelle vague, a tényregény, a cinema verité, a direct cinema, a pop art, a talált tárgy mint koncept, a kísérleti színház, a performance, a szituacionista őrző, a tévés szappanopera, a kandi kamera vagy a televíziós riport. Ezzel párhuzamosan a társadalomtudományok, illetve az egyre intézményesedő és pluralizálódó szociológia számára a mindennapi élet hasonlóképpen válik központi kategóriává. [...] Ekkor jönnek a kulturális állampolgárság különféle harcosai, a faji mozgalmak, a feministák, az ilyen-olyan elnyomottak, a különféle szubkulturák, tizenévesek, életstílus csoportok, rockerek, hippik stb., akik afféle gesztusforradalmárokként egyszerűen a viselkedésükkel és a kinézetükkel cselekedtek” (Hammer, 2009).

A szerveződő magánterek hálózatai gyakran nem másért jöttek létre, mint a (mellőzött, betiltott) kortárs nyugati kultúra megbeszélésére, ünneplésére és „elsajátítására”, amely kultúra – mint arra utaltam az imént – éppenséggel a mindennapok politikai felfogására épült. Ha lehet mondani tehát, a szerveződő hazai szubkulturális-populáris nyilvánosság, mint forma, számára a tökéletes tartalmat jelentették az olyan kérdések, mint az elidegenedés ellen a totálisan megélt élet tapasztalata, a gesztusok forradalma és a mindennapok aprólékos politikai elemzése. Az 1960-as évek egyik jellemző, társadalomtörténetileg teljesen új tapasztalata volt, hogy egy életkori csoport valamennyire (meghatározott értékek és normák szerint szervezett) koherens csoportként kezdett viselkedni, amely csoport kiemelt jelentőségű kérdése az autentikus élet volt (a kérdés, amellyel a háború szörnyűségeivel és az 1950-es évek ínségeivel, terrorjával és gürcölésével megroppantott idősebb generációkat minden bizonnyal a sírba tudták vinni), és amely kérdés megválaszolása a gesztusok, a nyilvános cselekvés, a performansza, a közszemlére kitett test és a megjelenés és a cselekvés sose látott, a popkultúra és a divat kódjain alapuló stilizáció révén történt meg. Tábor Ádám az 1960-as és az 1970-es évek underground ellenkultúrája elemzése kapcsán hasonlóra utal, amikor megjegyzi, hogy

„...a művészeti ágak keresztezése és a sokműfajúság szervesen következett alapállásukból, mivel a kor- és önmeismerés totalitására törtek a lehető legtöbb szemszögből” (Tábor, 1996: 65).

A magánszférában folyó társasági életet így többféle módon is közcselekvésnek tekinthetjük. Egyrészt a generációs alapon szerveződő, a (felnőtt) hivatalossággal konfliktusos viszonyban lévő tizenévesek és fiatal felnőttek csoportosulásai – a huligánok, a galériák, a tinédzserek, a hippik, később a pluralizálódó szubkultúra-mezőben a csövesek, a punkok, a rockerek – számára a belátható magántér jelentette a legnyilvánvalóbb autonómia területét. Másrészt a társas magánszféra cselekvései sok vonatkozásban a demokratikus közélet pótlékaiként voltak végrehajtva (és nem utolsósorban a titkosrendőrség is ennek megfelelő figyelemmel tekintett a magánélet hálózataira). A házibuli mint gazdasági, kulturális és politikai közösség nem függött a hivatalosság jóindulatától, nem volt záróra és kapuzárás. A házibuli mint szuverén, önrendelkező közösség, bátran kiutálhatta tagjai közül azt, aki nem tetszett neki, vagy akár az ajtón sem engedte be azt. E közösség mint gazdasági, önfenntartó egység,

hatásos módon (azaz a potyalesőket rejtőzködésre, szorongásra készítette) szabályozta a közösségi fogyasztáshoz való egyéni hozzájárulást és a közkeletű „bulihiéna” bélyeggel szankcionálta azokat, akik a házibulik szándékoltan ambivalens nyitottságával szisztematikusan visszaélve jelentek meg valamelyik támaszpontjukról, azaz a Moszkva vagy a Felszabadulás²⁰ térről.²¹ A házibuli saját maga szervezi a maga szórakoztatását, ahol is a zene többnyire a hivatalos médiában nagyrészt nem szereplő zenekaroktól származott. Olykor még egyfajta koreográfia is felfedezhető volt ezeken a bulikon, amely megszabta, milyen jellegű zenékkal volt érdemes kezdeni egy bulit és milyen számokkal volt érdemes várni éjfélig. Mint láthattuk, Bott Miklós klubja, Petrigalla vagy dr. Végh szalonja esetében, a társas összejövetelek sokszor nem korlátozódtak éjszakai mulatozásokra, hanem valahogyan egy demokratikus nyilvánosság imitációját jelentették. A házi kiállítások, a tudományos összejövetelek, a színházi előadások, a házi kiadású kiadványok létrehozása mellett a lakásnyilvánosság legfontosabb politikai tevékenysége a beszélgetés volt. Mai szemmel talán nehéz belátni, hogy vajon miért jelentett a kortársak számára olyan nagy attrakciót az, hogy hajnalig diskurálhattak egymással. Ehhez nyilván hozzájárult az, hogy a házibuli egy *de facto* agóráként szolgált az olyan információk, vélemények, értelmezések és persze rémhírek számára, amelyek a számos ok valamelyike miatt ki voltak zárva a hivatalos nyilvánosságból. A kortársak számára is világos volt a házibuli mint nyilvánosságintézmény sajátos és erőteljes szerepe. Porogi András novellájában így beszél:

„...Eképpen kezdődött a magyar new-dada: beszélgettünk.

Azokban az időkben Magyarországon az értelmiségnek nevezett embercsoportnak – amelybe szegről-vegről, inkább csak barátaim révén én is tartoztam – legkedveltebb műfaja a beszélgetés volt. Hogy ismét irodalomtörténész barátomat idézzem: legtöbbször számunkra az egyetlen az általános tehetetlenségben, és még legcsömörletesebb óráinkban is létünk illúziója; igazi iskolánk, erőtlenségek várunk, közös szegényünk és menedékünk.

Szóval beszélgettünk. Beszélgetésünk aktuális szellemeskedéssel kezdődött, magán- és közéleti hiábavalóságokkal folytatódott, és csak vacsora közben vett végzetesnek nevezhető fordulatot” (Porogi, 1993: 38-40).²²

A házibulik és a lakásnyilvánosság egyéb formái amennyire a találkozás, a befogadás és az elvegyülés struktúrái voltak, erős, a privátlét megélt szuverenitásán alapuló normatív aspektusai révén épp annyira az elkülönülés és a kizárás eseményei is. Amint a klasszikus szalonok világa – minden mondásága ellenére – a normák karbantartásának intézménye is volt, a lakásnyilvánosság minden kvázi-nyilvánosság jellegzetessége ellenére egy rétegzett tapasztalat volt. Havadi a vendéglátóipar osztályrétegződésére utal az 1950-es és az 1960-as évek presszótapasztalatait elemelve:

„A nagyvárosi felgyorsult és formális életvitelhez való alkalmazkodás külön nehézséget okozott a rengeteg, vidékről fölkerült, paraszti hagyományaiból »kivetkőzni« kénytelen munkásnak. Számukra idegen világ maradt a klasszikus értelemben vett (és polgári mintákra építkező) vendéglátás” (Havadi, 2006b).

Az 1960-as és valamennyire az 1970-es évek hivatalos művészete a társadalmi mobilitás nehézségeit gyakran ábrázolja azzal, hogy a főhős nehezen forog a városi privát/szubkulturális élet színterein. Kertész Ákos Makrája konkrétan elrohan a rajziskolából, ahova újdonsült barátnője viszi. Fejes Endrénél általában a magánéleti szórakozások a karakterek határozott kontúrral történő megrajzolásához szolgáltatják a hátteret. A *Rozsdatemetőben* (1962) a proletár családi ünnep történelemfeletti kulisszái (rántott hal, túrós csusza, brügecsi bor) a maguk tragikomikus módján jóformán az egyetlen konstans állapotot jelentik a többgenerációs családi széthullásban, míg ugyanebben a regényben a presszó konzekvensen a városi diszfunkcionalitás, a házasságtörések és a végső degeneráltság, a csokoládéflipp szopogatásának a helyszíne. Ifjabb Hábeter (Fejes, 1962: 192) a szocialista társadalom szent vadembere így bődül el, rosszállva húga szórakozási szokásait: „Dzsessz, tánc, csokoládéflipp!”²³ A *Támaszpont* című novellában pedig így mulat a galcsi (galéri):

„Amíg [a lányok] egyvalakihez tartoznak, tiszteletben tartjuk, más nem száll rá. Kivétel a házibuli. Az más. A bugyibulinál kalapban a bugyik, mindenki csak tapogat a finom selyem után. Vagy sörösüveget pörgetünk a szoba közepén, aki felé megáll, azt viszi el a pörgető. A kis kégliben sok ember szorong egymás mellett, ilyenkor nem fázik senki. Amerre néz – de hát ez megszokott dolog” (Fejes, 1973: 346).

Sarkadi Imre *A gyáva* című kisregényében (1961) a baráti összeroffenés is lényegében azt a célt szolgálja, hogy panoptikumszerűen megmutassa a budapesti művészelittel kapcsolatos korabeli sztereotípiákat.²⁴ E munkának nagyjából kortársában, az *Oldás és kötésben* Jancsó (1963) meggyőzően ábrázolja a művészbulit bűnös Babilonként, ahol a vendégek döglött libákról szóló, kísérleti művészfilmet néznek, amelyet aztán a Kabarészínházba illő, túlrzajolt sznobériával beszél meg a közönség, amely jelenet végül egy rock'n'rollozó infernóba torkollik, és amely buliból a hanyatt-homlok elmenekülő főhős szakorvos (Latinovits Zoltán) most már érthetően meg sem állhat nádfedeles falujáig, ahol a bőgő marhák és a hamarosan agronómusvégzettséget szerző menyecske mellett békére lel. Mai szemnek immár mulatságos, ahogy Sándor Pál 1967-es filmjében (*Bohóc a falon*) ábrázol egy, a tinédzserlábadást megjeleníteni kívánó házibulit, amely jól nevelt zsúrnak tűnik a korabeli sajtó galeripánikoló híradásaiban foglaltakhoz képest, nem is beszélve az olyan cizelláltan orgiasztikus dorbézolásokról, mint a nevezetes, Kenedi (1992), Molnár Gál Péter (2004) és Kisfaludy András (1995) által is megörökített Semmelweis utcai szilveszteri buli 1964-ben.

Láthatóan minden korszak és minden kulturális alapállás számára lényeges az éjszakai élet adta kontextus, beszéljünk Swing Tóni táncáról a tánciskolában (*Dalolva szép az élet*, 1950) vagy Bódy Gábor (mint katolikus pap) táncáról *A kutya éji dala* (1983) egyik utolsó jelenetében a Fiatal Művészek Klubjában. Az 1980-as évek többféle módon áll neki a házibuli feldolgozásának. A Hungária együttes szeplőtelen retróvállalkozása (Limbó-hintó, Hotel Menthol), a *Megáll az idő* (Gothár Péter) bulijelenetei vagy éppen a Caola Exotic dezodor reklámjában az 1964 feliratot viselő bulijelenetben (lófarokkal, szalagos magnóval és tviszttel) a házibuli már egy magától értetődőnek tűnő közös referenciát sugall az 1980-as években.

3. és 4. kép: „Múlt: 1964” és „modern jelen” a Caola Exotic pumpás dezodor reklámjában

Ahogy a demokratikus ellenzék közös emlékezetük létrehozásaként nekilátott a kollektíve alkotott Napló írásának,²⁵ az informális együttlétek mondén helyszíne, a házibuli is immár határozott intézményesülési kontúrokat mutat Hans Magnus Enzensberger (1992: 108) budapesti napjainak – némi mitizálástól nem teljesen mentes – naplójegyzeteiben:

„Ha besötétedik, elkezdődnek a »buli«-k. A buli rögtönzött party; hangos, zavaros és minden előkészületet nélkülöz. Meghívás nincs, hangtalan dzsungeldobok rendszere gondoskodik róla, hogy minden illetékes pontosan megjelenjen. A buli helyszínéül szolgáló lakás megkopott polgári jómódról tanúskodik. Többnyire valamelyik »jobb« városrészben található: a Duna-parton vagy a budai hegyek között. A szobákban aszketikus rendtelenség uralkodik. Mindenütt kéziratok, szobrok, rozszant bútorok, hatalmas szekrényeken kartondobozok tornyosulnak. Egy szecessziós konzolon varázsszemes, 1950-ből származó rádió, a konyhában tiszteletre méltó gáztűzhely, a polcokon könyvek öt nyelven. Bórzakók, kopott vasárnapi öltönyök, punkfrizurák. A bohémság lehelete, egy kevés nagyzási hóbort, bámulatos műveltség.

A buli a legjobb út ahhoz, hogy megismerjük a magyar ellenzék belső világát, a normáit, a szarkazmusát, a kódjait, a szolidaritását, pletykáit, rögeszméit, elfáradásait, önmarcangolását, vitáit, kibéküléseit, diadalait és neurózisait. Itt megvetnek minden kényelmet, itt nem számít az anyagi siker, csak a tiltakozás, a tartás, a kívülállás, a vodka és az integritás. Olyan szigor uralkodik itt, melyet csak az önirónia tör meg.”

Enzensberger, aki a demokratikus ellenzékét rokonszenves arcéllal rajzolja útleírásában, pontosan érzékeli, hogy a buli a legalkalmasabb eszköz, hogy „megismerjük a magyar ellenzék belső világát stb.”, ám azt valószínűleg nem tudta, hogy ez nem véletlen, hanem a buli és általában a közösségi időtöltés egy afféle pótnyilvánossággént kezdett funkcionálni az 1980-as években, azaz a buli nem csupán eszköz volt, hanem önmagában értelmezhető cél is a demokratizálás ellenzéki napirendjében. És ennek az intézményesedési folyamatnak a következő lépése immár az, amikor az amúgy különben egy szubkulturális körbe tartozó városi értelmiségiek létrehozzák szamizdat folyóiratukat, a *Beszélőt*, amely viszont immár a rendszerváltás politikatörténete és egyben a magyar sajtótörténet megkerülhetetlen fejezete.

„Még csak a Gabcsikovónál tartanak benn. Utána lesz még egy óra zsidókérdés, aztán táncolhatunk” – mondta valahogy így barátom, C., valamikor 1987 körül egy házibuliban, amely gunyoros megjegyzés szintén utal a házibulik intézményesedésére, amely fejlemény – minden későbbi nyilvánosságtörténeti jelentősége ellenére – az inkább egy dionüszoszi napirend iránt orientálódó kortárs résztvevő számára immár jelenthetett terhes ritualizáltságot és ceremonialitást. A házibuli, biztosan kaotikus mintázatának okán, gyakran szerepel haláltánc-jelleggel mindamelllett a kortárs és a visszatekintő értekező és művészeti reflexiókban.²⁶ Erdőss Pál (1981) *Adj király katonát!* című filmjében a karácsonyfa alatti nemi erőszakkal végződő házibuli csak egy a sok olyan, az 1980-as és az 1990-es évekbeli filmes vagy szépirodalmi buli közül, ahol a dolgok még a korábbiakhoz képest is katasztrofális fordulatot vettek. A mai kortárs kommentárok közül, ha jól értem Békés Pál (2007) *Állva temesetek* című novelláját, akkor a megöregedett galeri mai búcsúbulija, nem lévén több vállveregető semmitmondó handabandázásnál, földszintes infernóként pontos lezárása a közösség nyomorúságosan önáltató életének. Krémer Balázs (2002) fontos társadalmi-politikai funkciókra mutat rá a házibuli intézményétől búcsúzva:

„Azt a hajdani sajátos kelet-európai értelmiséget leginkább a felelősségérzete különböztette meg a világ más részein őshonos egyetemet végzett »professional«-októl. Ez az elvárásolt, heti rendszerességgel bulizó, a bulik konyháiba menekülve, vörösbor mellett világmegváltó, szabadságát barátságokban, intimitásokban és promiszkuitásokban kiélő értelmiség leginkább abban volt más a nyugati kollégáktól, hogy legalább álmaiban, vágyaiban, vörösboros révületeiben és darvadozó hajnali világmegváltásaiban, megeshet, hogy naivan és hülyén, de válaszokat keresett a társadalom égető gondjaira, a társadalmi fejlődés, haladás sorsdöntő kérdéseire. Hihetetlenül progresszív szerep volt ez, hiszen e félrészeg, félig kábult révületben, minden más külső körülmény ellenére, fenn lehetett tartani az álmodozás képességét, a kissé sámánisztikusan, a sorok közé kódolt írás és olvasás képességét, azt az utólag teljesen megmagyarázhatatlan intellektuális közállapotot, amelyben a közélet témaiként voltak fenntarthatók a társadalom, a gazdaság és a politika olyan kérdései, amelyek másképpen nem lehettek volna a közbeszéd témái. És azt a társadalmi státuszt, amit e virágnyelven és sámánisztikusan hadovázó értelmiség épp azzal vívott ki magának, hogy cirkalmas szózuhatagaiban a többieket is érdeklő és érintő ügyekről próbált meg beszélni. [...] Nos, ez a bulizó, vörösborot ivó, révületeiben a rögválóság sáros összefüggéseinek felülemelkedni képes értelmiség mára éppúgy eltűnt, amint eltűnt minden felelőssége is.”

A szórakozás félprivát terei ekkor már erősen differenciálódva, pluralizálódva a rendszerváltást követő nyilvánosságszerkezet alapvonalait kezdik tükrözni, ugyanis a házibulik, a repülőegytemek és a szobaszínházak

laza hálózatából egy politikailag öntudatos második nyilvánosság alapvonalai kezdenek kirajzolódni, párhuzamosan egy egyre karakteresebb, nyilvános, alternatív szórakozóhely-hálózattal, amely intézmény végül is mára okafogyottá tette azt a szokást, hogy bárki is a lakásán lásson vendégül ismerősöket és ismeretleneket. A rendszerváltást követő kommerciális kultúra pedig magától értetődő módon sajátítja ki immár a legkülönfélébb célokra a buli fogalmát, ha mobiltelefont, cigarettát, szénsavas üdítőitalt vagy szocialista miniszterelnököt kíván ránk tukmálni.

5. és 6. kép: Szénsavas üdítőital, baloldali párt

Felhasznált irodalom

Barna Imre, szerk. (1990): *A Napló*. Budapest: Minerva Kft.

Barthes, Roland (1985): Twenty Key Words for Roland Barthes. In: *The Grain of the Voice. Interviews 1962–1980*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

Békés Pál (2007): Állva temesettek. In Uő: *Semmi baj*. Budapest: Palatinus.

Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas ([1966] 1998): *A valóság társadalmi felépítése*. Budapest: József Műhely Kiadó.

Bodor Ferenc (1996): Eszpresszók 1945 és 1957 között. *Budapesti Negyed* 12–13 (1996/2–3)
http://www.bparchiv.hu/magyar/kiadvany/bpn/12_13/bodor.html

Brophy, James (2007): *Popular Culture and the Public Sphere In the Rhineland 1800–1850*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Chatterton, Paul & Hollands, Robert (2003): *Urban Nightscapes. Youth Cultures, Pleasure Spaces and Corporate Power*. London & New York: Routledge.

Chevalier, Jean & Gheerbrant, Alain ([1969] 1994): *The Penguin Dictionary of Symbols*. London: Penguin Books.

Cross, Gary (1993): *Time and Money*. London & New York: Routledge.

Enzensberger, Hans Magnus (1992): *Ó Európa!* Budapest: Európa.

Erdőss Pál, rendező (1981): *Adj király katonát!* Film.

Farrer, James (2008) Play and Power in Chinese Nightlife Spaces. *China: An International Journal* 6,1 (Mar. 2008): 1–17.

Fejes Endre (1973): Támaszpont. In Uő: *A hazudós*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

Fejes Endre (1962): *Rozsdatemető*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

Fraser, Nancy (1992) Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the critique of actually existing democracy. In: Craig Calhoun (ed.): *Habermas and the Public Sphere*, 109–142. Cambridge, MA: MIT Press.

Galántai György (1999): *Avantgárd művészeti események új helyszínei 1965–1989 között*
<http://www.artpool.hu/veletlen/naplo/0605c.html>

Gitlin, Todd (1998): Public Sphere or Public Sphericules? In Liebes, Tamar (ed.): *Media, Ritual and Identity*. London & New York: Routledge.

Habermas, Jürgen ([1962] 1999): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Osiris Kiadó.

Hammer Ferenc (2009): Szocio-doku a BBS-ben: A megismerés szerkezetei, stratégiái és poétikái. *Kézirat*, szerkesztés alatt.

Hamvas Béla (é.n.): *Patmosz II*. <http://terebess.hu/keletkultinfo/patmosz2/01.html>

Hauser, Gerard A (1999): *Vernacular Voices. The Rhetoric of Publics and Public Spheres*. Columbia, SC: University of South Carolina Press

Havadi Gergő (2006a): Egyes budapesti vendéglők bűnügyi „fertőzöttsége” 1955-ben.
http://www.natarch.hu/archivnet/old/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=197

Havadi Gergő (2006b): Az új „népi szórakozóhely”. A „hosszú” ötvenes évek Budapestjének életvilága a szocialista vendéglátásban. *Fons XIII* 3 315 354

Havadi Gergő (2008): Állambiztonság és a vendéglátás szigorúan ellenőrzött terei a szocializmusban. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Budapest: Nyitott könyvműhely.

Jancsó Miklós, rendező (1963): *Oldás és kötés*. Film.

Kecskeméti Kálmán (1986): P. G. P. – Vécsey u. 3. Egy különös szalon Pest-Budán A. D. MCMLX'. *Mozgó Világ*, 12 (1986) 12, 57–62.

Kenedi János (1992): Emberekről, eszmékről, politikáról. In: *A halál é a leányka*. Budapest: Századvég, 349–408.

Kenedi János (1996): *Kis állambiztonsági olvasókönyv*. II. kötet. Budapest: Magvető.

Kinder, Hermann & Hilgemann, Werner (1966/1978): *The Penguin Atlas Of World History Vol. II*. Harmondsworth: Penguin Books.

Kisfaludy András, rendező (1995): *Törvénytelen Muskáti I-III*. Dokumentumfilm.

Kohn, Margaret (2003): *Radical Space: Building the House of the People*. Cornell University Press.

Kozák, Gyula (1997) Beszélő évek, 1963. Beszélő 2, 5.

Krémer Balázs (2002): Három kérdés, 10+1 tézis – a szegénységről és a globalizációról. *Szociológiai Szemle*, 4. sz. 190–202.

<http://www.socio.mta.hu/mszt/20024/kremerb.htm>

Lunt, P. & Stenner, P. (2005): The Jerry Springer Show as an emotional public sphere. *Media, Culture & Society*, Vol. 27(1): 59–81.

Lwanda, John (2003): Orality, Music and HIV/AIDS: Interrogating the Malawi Popular Public Sphere. *African Studies Association of Australasia and the Pacific 2003 Conference Proceedings – African Studies on a Global Stage*. <http://www.afsaap.org.au/Conferences/2003/Lwanda.pdf>

McGuigan, Jim (2004): *Rethinking Cultural Policy*. Maidenhead: Open University Press.

Mihályfi Imre, rendező (1971): *A gyáva*. Tévéfilm.

Molnár Gál, Péter (2004): Cartier-Bresson a Semmelweis utcában. *Élet és Irodalom*. (47) 34. <http://www.es.hu/?view=doc:8362>

Oldenburg, Ray (1997): *The Great Good Place*. 2nd Edition. New York: Marlowe & Company.

Porogi, András (1993): A magyar New-Dada nyomorúságos története. In: *Mars & Venus*. Budapest: 2000/Századvég, 33–51.

Pynchon, Thomas (1981): Entrópia. In: Bart, István (válogatta) *Entrópia*. Mai amerikai elbeszélők. Budapest: Európa.

Révész Béla (1996): *Manipulációs technikák a hidegháború korai időszakában. (Magyarország és a Szabad Európa Rádió 1950–1956)*

<http://mek.oszk.hu/01900/01988/>

Sándor Pál, rendező (1967): *Bohóc a falon*. Film.

sanjay (4 Oct 07): *Telling Stories about Bhangra: A Short Review of the Soho Road to the Punjab Exhibition* <http://antibabel.wordpress.com/2007/10/04/telling-stories-about-bhangra-a-short-review-of-the-soho-road-to-the-punjab-exhibition/>

Sarkadi Imre (1961/1995): *A gyáva*. Kisregény. In: *Oszlopos Simeon, Elveszett paradicsom, A gyáva*. Budapest: Európa Diákkönyvtár.

Sasvári Edit (2000): Törvénytelen avantgárd. Balatonboglári kápolnatárlatok 1970–73. *Beszélő*, (5) 9–10. <http://beszelo.c3.hu/00/0910/36sasvari.htm>

Sharpe, William Chapman (2008): *New York Nocturne. The City After Dark In Literature, Painting, and Photography, 1850–1950*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.

Simmel, Georg (1973): *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest: Gondolat.

Sinkó Ervin ([1961] 1988): *Egy regény regénye: Moszkvai naplójegyzetek 1935–1937*. Újvidék/Budapest Forum/Magvető.

Szabó Miklós (1989): Mindennapi sztálinizmus Magyarországon. In: *Politikai kultúra Magyarországon*. Budapest: Atlantisz.

Szabó Zoltán (1981): Bibó Istvánról. In: *Bibó István összegyűjtött munkái I*. Bern: EPMSz. 8–35.

Szónyei Tamás (2005): *Nyilván tartottak. Titkos szolgák a magyar rock körül 1960–1990*. Budapest: Magyar Narancs & Tihany-Rév Kiadó.

Tábor Ádám (1997): *Váratlan kultúra*. Budapest: Balassi Kiadó.

Tábor Ádám (2004): A kezdet: Dr. Végh, avagy a magyar neoavantgárd születése a zene szelleméből. *Élet és Irodalom*, szeptember 10.

Thursty, B. Ann (2001): *Bacchus and Civic Order. The Culture of Drink in Early Modern Germany*. Charlottesville & London: University Press of Virginia.

Turner, Victor. (1969): *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine.

Ungváry Rudolf (1997): 1959: Petrigalla Pál. *Beszélő*, (2)1.

Wilson, Ben (2007): *The Making of Victorian Values. Decency & Dissent in Britain: 1789–1837*. New York: The Penguin Press.

Wilson, Elizabeth (1999): The Bohemianation Of Mass Culture. *International Journal Of Cultural Studies*. Vol. 2(1): 11–22.

Wittel, Andreas (2001): Towards a Network Sociality. *Theory, Culture and Society*. Vol. 18(6): 51–76.

Lábjegyzetek

1

Paul Chatterton és Robert Hollands is hasonló módszertani meghatározottságra utal a kortárs éjszakai kulturális tájképek (*nightscaapes*) elemzése kapcsán, amely: „...természetes módon együtt jár az éjszakai élet konkrét tapasztalataiból származó inherens nehézségek, ellentmondások és dichotómiák felfejtésével. Kimondottan tisztában vagyunk azzal, hogy az éjszakai életnek a tudományos diskurzus és az elméleti fogalmak általi megragadása során nagyrészt elillan az éjszakai tapasztalat fluiditása, izgalma és szociabilitása. Eléggé lehetetlen egy tudományos szöveg higgadt lapjain ékesszólóan megragadni, hogy milyen is pontosan a város éjszaka. Az éjszakai élet megragadásának bármely kísérlete együtt azzal, hogy bizonyos csoportok és élethelyzetek jobban lesznek láthatók, mint mások. A város, különösen éjszaka, számos olyan ellentmondó momentummal jellemezhető, amelyek nem mindig kibékíthetők, megérthetők vagy akár csak összemérhetők. Az éjszakai élet egyszerre konfliktusos és határsértő, csakúgy, ahogy szegregált, elüzettesedett és sterilizált. Tartalmaz (az alkohol, a narkotikumok, a táncolás, a szex és a találkozások által) felkorbácsolt érzéseket éppúgy, mint racionális elemeket (tervezés, felügyelet, rendfenntartás), amelyek olykor nehezen illeszthetők bele egy közös értelmezési keretbe” (Chatterton & Hollands, 2003: 4).

2

Antropológiai kutatások szerint még a kívülálló számára tökéletesen céltalan utcai csavargás a résztvevők számára inkább egy szabályokat követő órjáratként értelmezendő.

3

Lásd még Szabados Péter „Karnevál a médiában. Lagzi Lajcsi, a sámán” és Szabó Gyöngyi „A Hajós-jelenség” című írását lapunk 2005. őszi és 2006. őszi számában – a szerk.

4

„A politikai, közéleti és személyes megfontolások mint vitatott, affektív – esztétikai és érzelmi – kommunikációs formák kifejeződésére utal a *kulturális nyilvánosság fogalma*” (McGuigan, 2004: 134).

5

A nyilvánosságfogalom mutánsai a lehető legkülönbözőbb diskurzusokban bukkannak fel, amikor beszélnek *European, global* vagy *networked public sphere*-ről, ám ezekben az esetekben a nyilvánosságfogalom kevésbé viszonyt jelölő analitikus fogalom, mint inkább topográfiai utalás.

6

OSA ITEM No. 06733/52.

7

Sárközi Márta, Veres Péter, Darvas József, Tamási Áron, Illyés Gyula, Farkas Ferenc, Erdei Ferenc, Németh László, Bibó István, Szabó Zoltán.

8

OSA ITEM No. 06733/52.

9

OSA ITEM No. 06733/52. Az eredeti helyesírást meghagytam.

10

1953-ban egy liter bor némi kristályvízzel itt 59 Ft volt. OSA ITEM No 09720/53.

11

Nehéz nem egy Sean Connery-féle Bond-film kulisszájának képzelni az éttermet, különösen, hogy az informátor szerint „1951-ben azt beszéltek a városban, hogy a kerthelyiségben agyonlőttek egy nőt, aki állítólag kémgyanús volt” (OSA ITEM No 09720/53). Nem nélkülözi a hidegháborús kalandfilm-elemeket ez az 1968-ból származó disszidensbeszámoló sem: „Az Erzsébet-híd budai hídfőjénél van az Olimpia nevezetű mulató, valamikor egy olasz grófné tulajdona volt. Most a tulajdonosok: Párttagok és ÁVH-alkalmazottak. Szabadon kereskednek nőekkel, szabadon valutáznak, főként a mulató előtt a sötét Duna-parton, maga a rendőr vigyáz, hogy szabadon menjen az üzérkedés.” OSA ITEM No 464/68

12

OSA ITEM No. 107/62.

13

OSA ITEM No. 5974/55 és 643/57.

14

OSA ITEM No. 643/57.

15

OSA ITEM No. 06733/52.

16

OSA ITEM No. 2317/54.

17

OSA ITEM No. 2090/64.

18

„...hosszúhajú, bajuszt és kecskeszakállat visel, [...] elmondta, hogy apja Bocskai-öltönyét fogja viselni és nagyméretű kokárdát tűz ki.” BRFK III/III-A jelentés (idézi Kenedi, 1996: 99).

19

1956 októberében budapesti rendőrfőkapitány.

20

Ma: Ferenciek tere.

21

Személyes emlékeim alapján úgy rémlik, hogy a több száz házibulin, amin barátaimmal részt vettem az 1980-as években, alig néhányszor történt meg, hogy valami eltűnt volna a házigazda lakásából. Egyedül talán a jobb zenéket tartalmazó kazettákra kellett kicsit ügyelni.

22

Az idézet folytatása fontos hangulati elemeket ad vissza ezekből a buli-blablákból:

„Felmerült ugyanis az a könnyelmű párhuzam, hogy a magyar konyhaművészet irányát éppen úgy a nyugati fejlődés, vagy ha jobban tetszik: a nyugati divat határozza meg, mint a képzőművészetekét, a zenéét és persze az irodalomét. Szakállas barátom tiltakozott a divat kifejezés ellen, legalábbis ami a művészeteket illeti. Szerinte a művészetek fejlődésének ugyanis belső logikája van, tehát ilyen értelemben független a nyugat-keleti felosztástól. Az más kérdés, hogy gyakorlatilag nyugaton jelentkeznek előbb az eredmények, de ez csak attól van, hogy keleten a fejletlenebb társadalom nem hagyja kibontakozni az egyént, meg az állam is elnyomja a szabad gondolkodást. Ezért van, hogy nyugaton kezdődik az egész avantgarde; a kubizmus, a fauvizmus, a szürrealizmus, a szuprematizmus, a futurizmus, az expresszionizmus, a konstruktivizmus. És a szintetikus kubizmus – folytatta másik barátom – meg az absztrakt expresszionizmus; a pop art és az op art; a minimal art, a video art, a colour filed, az action painting, a post-painterly abstraction, az action piece. És hol marad a happening, a performance, a body art, az újszenzibilitás és az újsubjektivitás; az egész transzavantgarde?!

És a sharp-focus-realism?

Meg a szocialista realizm?

Az keleten! Mint a leninizm.

De a rayonizmus tényleg keleten!

Viszont nyugaton a ready-made, a hard edge, a combine painting, a dada, a ju-ju, a dip the fly...

Nem beszélve a spurensicherungról!

Szóval itt fejlődés van – vette vissza a szót szakállas barátom –, a divat azért rossz szó erre. Ha keleten születne valami előremutató, a nyugat venné át.

Vitatkozom – jelentette be irodalomtörténész barátom...”

23

Érdekes, hogy Fejessel szinte egyidőben Hamvas Béla egy más kombóban találta meg a bűn forrását: „Mindig csak a futball, a divat és a margarin” (Hamvas, n.a).

24

Jellemző adalék, hogy a regény tévéfilm-adaptációjában (Mihályfi, 1971) az örök Lucifer, Kálmán György személyesítette meg a cinikus Tibort, aki ellenpontozza rokonszenves, a szocialista társadalompolitika kirakatbábujaként megjeleníteni kívánt fontos férfiszereplőt (akit Huszti Péter játszott el).

25

„A Napló” (Barna, 1990) több volt egy naplónál, ugyanis kevésbé a napi apróságok megörökítése, hanem inkább – ismét csak valamiféle demokratikus nyilvánosság imitációjaként, kicsinyített másaként – egy szerzői kör útkeresésének dokumentuma, mondván, milyen értékek és stratégiák mentén kell politizálniuk és élniük.

26

„Dagi Mulligan házszenyelő bulija immár negyvenedik órájába lépett” – szól Thomas Pynchon (1981) *Entrópia* című, valamikor az ötvenes évek végén, Washingtonban játszódó novellájának kezdőmondata, amely elbeszélés mint programszerű modernitáskritika lett emblemaszerű darabja a formálódó posztmodern szenzibilitásnak.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)

- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

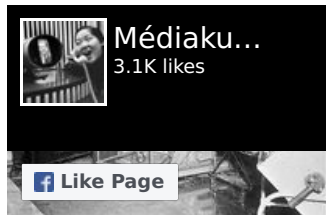
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2009 tél

Oktatás

[Koltay Tibor:](#)

Médiaműveltség, média-írástudás, digitális írástudás

Hányféle írástudás van? Vagy helyesebb műveltségnek nevezni? Mi a helye a médiaműveltségnek közöttük? Ezekre a kérdésekre keresi a választ ez az írás, a teljesség igénye nélkül, főként párhuzamokat kutatva a médiaműveltség és az információs műveltség között.

Napjaink információs környezetét nagymértékben alakítja, hogy az információ áruvá válása mellett a kommunikációs formák és csatornák sokasága széles körben elterjedt a globális médiapiacon, amelyet az angol nyelvű és az Amerikai Egyesült Államokból származó digitális tartalom túlsúlya jellemez (Wallis, 2005). Ebben a környezetben nem mindegy, mekkora tudatossággal szemléljük a különböző médiumok, mindenekelőtt az internet közvetítette tartalmakat, pontosabban: csak szemlélői, passzív befogadói vagyunk-e az üzeneteknek, vagy kritikusan viszonyulunk-e hozzájuk. Ennek megfelelően nagy jelentősége van a médiaműveltség széles körű elterjesztésének. A szakirodalomban számos, az írástudással és műveltséggel kapcsolatos kifejezéssel találkozunk. Ezek – és mindenekelőtt a *media literacy* kifejezés – magyarítására a későbbiekben még visszatérünk.

Mi a médiaműveltség?

A *médiaműveltség* meghatározható úgy, mint azoknak az ismereteknek és készségeknek az összessége, amelyek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy megértsük, milyen médiumokban és formákban jelenhetnek meg az adatok, az információk és a tudás, hogyan keletkeznek ezek, hogyan tárolhatók, hogyan továbbíthatók, és hogyan prezentálhatók (Varga, 2008). A médiaműveltség nyilvánvalóan elsősorban a tömegkommunikációból (ide értve – fokozódó mértékben – az internetet) nyert információk kritikus kezelésére vonatkozik, és részben azonos a tágabb értelemben vett információs műveltséggel (Bawden, 2001). Ezt erősíti az a definíció is, amely szerint a médiaműveltség annak képessége, hogy a kommunikáció különböző formáihoz hozzáférjünk, ezeket a formákat elemezni, értékelni és előállítani tudjuk (Key facts, 2003).

Ezek a meghatározások – egyébként nem meglepő módon – hasonlóságot mutatnak az *információs műveltség* ismertebb definícióival. Az információs műveltség talán legismertebb definíciójának megfelelően információsan műveltnek azt tekinthetjük, aki felismeri, mikor van szüksége információra; aki megtanulta, hogyan kell tanulni; továbbá ismeri, miként szerveződik az információ, hogyan található meg, és hogyan használható fel a tanulásban (ALA, 1989).

Még teljesebb képet kapunk, ha felidézzük Aufderheide (1993) sokak által idézett gondolatát, amely szerint a médiaműveltség mozgalma a műveltség fogalmát kitágítja, hogy az magába foglalhassa azt a befolyásos médiát, amely a nyomtatott média utáni világban uralja az információs környezetet. A médiaműveltség segít abban, hogy jelentéseket tudjunk felfogni és létrehozni egy olyan kultúrában, amelyet erőteljes képek, szavak és hangok alkotnak. Aki rendelkezik a médiaműveltséggel – és mindenkinek meg kell adni az esélyt erre –, képes arra, hogy dekódolja, értékelje és létrehozza a nyomtatott és az elektronikus média termékeit.

Megint tegyünk egy lépést az információs műveltség irányába, és mondjuk ki, hogy az kiterjed az információ minden formájára, továbbá, hogy az egész életen át tartó tanulás korában minden korosztály számára fontos, tehát hatóköre az általános iskolától az időskorig terjed, mivel mindenki használ információkat (CILIP, 2004).

Az információs műveltségnek legalább háromféle megközelítést ismerjük. Jelentheti:

- Az információs-kommunikációs technológiák (IKT) hatékony használatát információk visszakeresésére és terjesztésére.
- Az információforrások megtalálásának és használatának kompetenciáit.
- Az információszükséglet felismerésének, az információ megtalálásának, értékelésének és felhasználásának folyamatát, amelynek során a felhasználás célja az ismeretek megszerzése vagy kibővítése.

Ezek közül a harmadik opció a legátfogóbb, hiszen az első két megközelítést is magában foglalja (Boekhorst, 2003).

A médiaműveltség is ernyőfogalom, amelybe több különböző oktatási alapelv, filozófia, elmélet, módszer és cél tartozik. Mibenlétét is különböző módon, megközelítések sokféleségével élve határozhatjuk meg. A médiaműveltségnek van egy „immunizáló” irányzata, amely arra helyezi a súlyt, hogy az ifjúságot megvédje a média negatív hatásaitól, így a médiaműveltségre úgy tekint, mint a média problémáinak megoldására. Ettől eltér az a szemlélet, amelynek alapján a médiát életünk olyan fontos részének tekinthetjük, amelyet meg kell értenünk és vizsgálnunk, de amely ugyanakkor nem feltétlenül negatív vagy káros (Mendoza, 2007).

A médiaműveltség kapcsán a következő öt alapelvről szoktak beszélni:

1. A média üzenetei konstruált üzenetek.
2. Az üzenetek a valóság olyan reprezentációi, amelyekbe értékek és nézőpontok épülnek be.
3. A média minden formája egyedi szabályok alapján jön létre.
4. Az egyének személyes tapasztalataik alapján értelmezik és hozzák létre az üzeneteket.
5. A médiát a gazdasági és politikai kontextusban megjelenő profit mozgattja (Thoman, 2003).

A médiatartalmakkal kapcsolatosan ennek megfelelően a következő kérdéseket célszerű feltenni:

- Ki hozta létre az üzenetet, és miért küldte el? Kié az adott médium, és ki profitál belőle?
- Milyen technikákat alkalmaznak abból a célból, hogy felhívják az üzenetre a figyelmet vagy fenntartsák azt?
- Milyen életstílusokat, értékeket, nézőpontokat reprezentál az üzenet?
- Mit hagytak ki az üzenetből és miért?
- Hogyan értelmezhetik különböző emberek? (Key facts, 2003.)

Írástudás vagy műveltség

Néhány olvasónak bizonyára meglepetést okozott, hogy a *media literacy* szókapcsolat második felét nem az *írástudás*, hanem a *műveltség* szóval fordítottuk. A válasz az *information literacy* kifejezéssel illetett fogalom magyarításának gyakorlatában gyökerezik. Ennek a szókapcsolatnak a második szava ugyanis egyaránt lehet *műveltség*, *kultúra* vagy *írástudás*. Az utóbbi időben az *információs műveltség* elnevezés látszik uralkodóvá válni. Az *információs írástudás* elnevezés jogosságát leginkább az adja meg, hogy a fogalom az írástudás általános kontextusába ágyazódik be, abban a tekintetben is, hogy alapvető készségei funkcionális írástudás, vagyis nyomtatott és írott információk hasznosításának képessége nélkül nem sajátíthatók el.

Tekinthetjük ugyanakkor az információs műveltséget kulturális eszköztudásnak is, amelynek lényege az önálló tanulás eszközeinek ismerete és használata (Báthory, 1997). Innen pedig csak egy lépés a műveltség szó használata. Korunk írástudásának hatóköre ugyanis kiszélesedett. Egyaránt kötődik a technológiákhoz és a kultúrához. Képes arra, hogy alakítson bennünket és formálja a világot. Művelté válni és annak maradni hosszú távú elkötelezettséget jelent (Cordes, 2009). Az információs társadalom magával hozta az információs és kommunikációs kompetenciák beemelését a műveltség alapelemei közé. A műveltség másik két fontos eleme az idegen nyelvek ismerete és a szaktudás. A műveltség „klasszikus” elemei közül is valamennyi beletartozik a műveltség fogalmába (Zsák, 2008).

Itt meg is állhatnánk, és sommásan megállapíthatnánk, hogy mindezt figyelembe véve nem kétséges, hogy szükség van információs műveltségre és médiaműveltségre. Ez természetesen igaz is, csupán érveket kell felsorakoztatnunk szükségességük mellett. Mielőtt azonban ezt megtennénk, választ kell adnunk az elnevezések kérdésére. Szögezzük le, hogy nincs elvi válaszuk. Úgy tűnik, hogy ezen a területen még alakulóban van a terminológia (Koltay, 2006). Nincsenek jelen azok az állandó paraméterek, amelyek alapján meghatározhatnánk a terminusokat. A terminus lényegét tekintve nem más, mint egy olyan szó (szókapcsolat), amelynek meghatározott, pontosan definiált a fogalmi struktúrája. Elvileg egyértelmű, emocionális töltés nélküli egység, amely rendszeralkotó képességgel bír (Bańcerowski, 2004). Egyelőre meg kell elégednünk azzal, hogy várunk, hogy a témával foglalkozó és arról publikáló kutatók egységes terminológiát használjanak, amit nagyban elősegíthet, ha a publikációkat megjelentető fórumok, azok szerkesztői és lektorai egymás között egyezségekre jutnak a preferálandó szakkifejezések felől.

Párhuzamok

A médiaműveltség és az információs műveltség általános fogalmai egymással nyilvánvalóan átfedésben vannak, mivel a médiából nyert információk részben egybeesnek, részben kiegészítik a formálisabb könyvtári forrásokat (Bawden, 2001). A két fogalom között néhány párhuzamot és hasonlóságot már érintettünk.

Az információs műveltség egy újabb meghatározása szerint ez annak képessége, hogy a különböző médiumok közvetítésével kapott információt értékeljük, felismerjük, mikor van szükségünk információra, megtaláljuk és szintetizáljuk azt, és hatékonyan használjuk fel. Mindezt a technológia: kommunikációs hálózatok és elektronikus források felhasználásával végezzük (Cordes, 2009). Elgondolkozhatunk emellett azon, hogy a médiaműveltségre is igazak-e a következő megállapítások: Aki birtokában van az információs műveltségnek, azt többek között az jellemzi, hogy információs folyamatokat ért, alkalmaz és befolyásol, sőt megéri az információs társadalom természetét. Jelentős tudása van az információk világáról; elsajátította az információhoz való hozzáférés és az információ használatához kötődő értékeket; belső értékei támogatják az információhasználatot; személyes stílusa elősegíti interakcióit az információs világgal (Bruce, 1994; Nagy, 2000). Az információs műveltség része a technológiák alkalmazása, viszont nem függ tőlük, hanem inkább intellektuális keretet ad a felismerés, a megértés, a kritikus értékelés és a gondolkodás számára. Tartalmát technológiai eszközökkel közvetítjük, maga az oktatás

azonban nem technológiaközpontú (Bundy, 2004). Ez nyilvánvalóan igaz a médiaműveltségre is. Az alábbi, az Amerikai Egyesült Államok felsőoktatási intézményeivel szemben támasztott követelmények átfogó jellegük folytán a médiaműveltségre is vonatkoznak. Ez a követelményrendszer – egyebek között – megkívánja, hogy a hallgatók:

- Ismerjék a természeti és társadalmi valóságot és a tanulmányaikhoz szükséges ismeretszerzési formákat.
- Sajátítsák el, miként lehet az információt tudássá, ítéletekké alakítani és tettekre váltani.
- Tudjanak hatékonyan szóban, írásban, valamint képi eszközökkel és idegen nyelven kommunikálni.
- Képesek legyenek különböző forrásokból származó tudást integrálni (Greater Expectations, 2002).

Ennél messzebb is mehetünk, és kijelenthetjük, hogy globalizálódó világunknak olyan állampolgárookra van szüksége, akik rendelkeznek az írástudás készségeivel, információs műveltséggel, akik sokat olvasnak, tisztán látnak és gondolkodnak, jól értesült emberek módjára kérdeznek, megkérdőjelezik a szaktekintélyek, sőt még saját maguk állításait is (Bundy, 2004). Ennek – mutatis mutandis – ismét érvényesnek kell lennie a médiához való viszonyulásunk kapcsán is. Hobbs (2006a) kiemeli annak fontosságát, hogy képessé tegyük tanítványainkat arra, kezeljék kritikusan a mindennapos médiafogyasztás eredményeként megszerzett élményeiket és megvizsgálják a médiaüzenetek konstruált jellegét. Itt is találunk párhuzamot, hiszen az információs műveltségnek is igen fontos eleme a kritikai gondolkodás előtérbe hozása. Itt most csak azt a vonatkozását emeljük ki, hogy a kritikai gondolkodás magában foglalja:

- a megbízható források keresését és megtalálását,
- a tények és vélemények közötti különbségtételt,
- a manipulatív érvelés felismerését (Jones, 1996).

Nem kétséges az sem, hogy az információs műveltség iránti igény kialakulását kiváltó kihívások és a médiaműveltség oktatásának szükségességét indokoló tényezők is hasonlóak. Ezek a következők:

- az információs túlterhelés, amelyet a digitális technológiák gyors fejlődése okozott,
- a kompetens információhasználók iránti társadalmi igény,
- a fogékony és informált munkaerő szükségessége, amelyet a tudásgazdaság követel meg (Andretta, 2005).

A legfőbb „közös nevező” az új technológiák hatásának felismerése. Ahogy arra Hobbs (2006a) rámutat, a médiaismeretet oktató tanárok hagyományosan a hírek, a hirdetések és a szórakoztató média elemzésének folyamatát hangsúlyozták. Az oktatásnak azonban túl kell lépnie ezen, és a figyelmet az új médiumok (mobilkommunikációs eszközök, kézi számítógépek [PDA-k]), az üzenetek új formái (internetes keresők, azonnali üzenetküldés, blogok), valamint az új társadalmi kérdések (egyebek között az azonosság, az anonimitás, a magánélet és a magántitok problémái) felé is kell fordítania. A médiafogyasztói magatartás mellett érdemes figyelmet fordítanunk a személyközi kommunikációra és az egyén kommunikatív viselkedésének reflexív vizsgálatára is.

Éppen az új technológiák kapcsán nem szabad elfelejtenünk, hogy az információs műveltség és a médiaműveltség közötti kapcsolatok kérdéséhez tartozik a figyelemgazdaság kérdése is, amely természetesen a médiát az információs szektor egészénél nagyobb mértékben érinti. A figyelemgazdasággal kapcsolatos elméletek kiindulópontja az, hogy a tárgyakra vagy a helyzetekre azzal adunk jelentést, hogy figyelmet szentelünk nekik. A figyelemgazdaság a kibertérben képes működni, hiszen a weben a linkek kiváló eszközei a figyelem továbbításának. A figyelemből hiány van, mert csak emberek nyújthatják. Nem mindenki kap egyforma figyelmet, akinek (aminek) azonban nagyobb figyelmet szentelünk, az jobban bevésődik az emlékezetünkbe, és könnyebben fizetünk érte (Goldhaber, 1996).

Az új technológiák megnőtt szerepével összefüggésben jelent meg a *digitális írástudás* és a *multimodális műveltség* fogalma, amelyekkel egy-egy külön fejezetben foglalkozunk majd. Némi – inkább csak időlegesnek látszó – különbséget jelent a két fogalomkör kapcsán, hogy a médiaműveltséggel elsősorban a közoktatás területén foglalkoznak, azonban a felsőoktatásban is helye van (Mihailidis & Hiebert, 2005), az információs műveltség viszont elsősorban a felsőoktatásban kapott kiemelt figyelmet, bár itt sem beszélhetünk kizárólagosságról.

A digitális írástudás

Az angolszász szakirodalomban egyre inkább terjed a *digitális írástudás* elnevezés használata. Ezt a Paul Gilster (1997) által bevezetett fogalmat azonban gyakran következtelenül vagy éppen szándékosan eltorzítva használják. Mindazonáltal ez az elnevezés olyan tág jelenséget takar, amely összeköti a különböző, a *műveltség* vagy az *írástudás* szóval (szókapcsolattal) jelölt fogalmakat, és magába foglalja az információs műveltséget, valamint az információs és kommunikációs technológiák (IKT) hatékony használatát (Bawden, 2008). Idehaza viszont a digitális írástudás elnevezés gyakran azt a leszűkítő értelmezést takarja, amely csak az IKT használatáról kíván tudomást venni. Érdemes tehát alaposabban áttekintenünk, milyen a gilsteri értelemben vett digitális írástudás. Ez több írástudást (műveltséget) fog át. Jelenti az írás, az olvasás és a számolás készségeit a funkcionális írástudás keretébe illesztve. Magába foglalja az értő olvasást és a megszerzett információk kritikus kezelését. Része a könyvtárak használatának, a keresési stratégiák alkalmazásának készsége, az információforrások és a talált információ értékelése, kritikus kezelése. Hasonlóan fontos része a tömegkommunikációs eszközök által nyert információk kritikus kezelése, azaz a média-írástudás. Természetesen fontos alkotóeleme a számítógépes írástudás, amely minden, a számítógépekhez köthető tudást és képességet, magába foglal. Nem korlátozódik azonban ezekre (Molnár et al., 2005). Allan Martin (2006) megfogalmazásában a digitális írástudás tudatosság, beállítódások és képességek olyan együttese, amely lehetővé teszi, hogy megfelelően használjuk a digitális eszközöket és intézményeket a digitális források azonosítására, elérésére, kezelésére, integrálására, értékelésére és szintetizálására, továbbá új tudás és médiamegnyilvánulások létrehozására, valamint arra, hogy másokkal

kommunikáljunk és reflektáljunk erre a folyamatra. Mindezt specifikus élethelyzetek kontextusában tesszük, annak érdekében, hogy konstruktív társadalmi tevékenységek váljanak lehetővé.

Multimodális műveltség

Egyre több kutató és pedagógus használja a vizuális írástudás, a médiaműveltség, a kritikai írástudás, az információs műveltség és a technológiai írástudás kifejezéseket, hogy az írástudás és a műveltség fogalmát kibővítsék, így téve lehetővé, hogy a vizuális, az elektronikus és digitális kifejezési formák és kommunikáció is a vizsgálat és az elemzés tárgya lehessen. Számos terület kutatói más és más szemüvegen keresztül vizsgálódnak. Érintve vannak az irodalomelmélet, a kulturális ismeretek, a történettudomány, a pszichológia, a könyvtár- és információtudomány, az orvostudomány és az egészségügy, a nyelvészet, a retorika, a kommunikáció- és médiatudomány képviselői (Hobbs, 2006b).

A multimodális műveltség körébe soroljuk a médiaműveltséget, és ide tartozik az információs műveltség is. Része a *vizuális írástudás*, amely annak képessége, hogy elemezni, létrehozni és használni tudjunk állóképeket és videót, különböző technológiákat és médiumokat alkalmazva. A vizuális írástudás lehetővé teszi a kritikai gondolkodást, a kommunikációt, a döntéshozatalt és a megértést. A szintén a multimodális műveltség ernyője alá tartozó *multikulturális írástudás* annak a képessége, hogy tudatosodjon bennünk, össze tudjuk hasonlítani, szembe tudjuk állítani és méltányolni tudjuk az egyes kultúrákon belül és azok között a kulturális viselkedés, a meggyőződések és értékek közös vonásait és különbségeit. Maga a multimodális műveltség a kommunikáció különböző módjainak szintézise. Ez a kommunikáció azt eredményezheti, hogy a különálló eljárások olyan formákká alakulnak, amelyek új vagy többszörös jelentéseket eredményeznek. A multimodális objektumok számos eszköz használatát és készség alkalmazását követelhetik meg, és gyakran egyaránt tükröznek egyéni és kollektív erőfeszítést (Cordes, 2009).

Az információs műveltség, a médiaműveltség és a belső folyamatok

Röviden szólnunk kell az információs műveltség és a médiaműveltség összetettségéről. Ez az összetett jelleg abból következik, hogy az információs univerzum, amelyben élünk, ugyancsak igen összetett. Feldolgozásához nem elég, hogy az információkhoz való viszonyulásunk kritikai. Önismeretre, intuícióra és képzeletre is szükségünk van. A feldolgozás egyéni és kollektív, szubjektív és objektív, érzelmi és analitikus. Az információs univerzum tehát legalább annyira a felhasználók belső világában él, mint amennyire rajtuk kívül létezik (Ward, 2006). Ebből is következik, hogy azokat a folyamatokat, amelyek az alapok az információs műveltség és a médiaműveltség készségeinek elsajátításához, a velük kapcsolatos tudás, ismeret megszerzéséhez, csak részben ismerjük. Ezek kutatása tehát pszichológiai, pszicholingvisztikai, kognitív tudományi feladat is (Koltay, 2007).

Felhasznált irodalom

- ALA (1989): Final Report of the ALA Presidential Committee on Information Literacy. *Final report*. Chicago, IL: American Library Association.
- Andretta, Susie. (2005): *Information literacy: A practitioner's guide*. Oxford, etc.: Chandos Publishing.
- Aufderheide, Patricia (1993): *Media Literacy. A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy*. Washington, DC: Aspen Institute.
- Bañcerowski Janusz (2004): A szaknyelvek és a szaknyelvi szövegek egyes sajátosságairól. *Magyar Nyelvőr*. 128. évf. 4. sz. 2004. 446-452.
- Báthory Zoltán (1997): *Tanulók, iskolák - különbségek*. Budapest: Okker.
- Bawden, David (2001): Information and digital literacies: a review of concepts. *Journal of Documentation*. Vol. 57, No. 2, 218-59.
- Bawden, David (2008): Origins and concepts of digital literacy. In: Lankshear, Colin & Michele Knobel (eds): *Digital literacies: Concepts, policies and practices*. New York: Peter Lang. 17-32.
- Boekhorst, Albert (2003): Becoming information literate in the Netherlands. *Library Review*, Vol. 52, No. 7, 298-309.
- Bruce, Christine S. (1994): *Information Literacy Blueprint*.
http://www.gu.edu.au:80/ins/training/computing/web/blueprint/content_blueprint.html (utolsó letöltés: 2009. június 15.).
- Bundy, Alan (2004): One essential direction: information literacy, information technology fluency. *Journal of eLiteracy*. vol 1, no. 1, 2004, <http://www.jelit.org/6/> (utolsó letöltés: 2009. június 15.).
- CILIP (2004): *Chartered Institute of Library and Information Professionals. A short introduction to information literacy*. <http://www.cilip.org.uk/policyadvocacy/learning/informationliteracy/definition/introduction.htm> (utolsó letöltés: 2009. június 8.).
- Cordes, Sean (2009): *Broad Horizons: The Role of Multimodal Literacy in 21st Century Library Instruction*.
<http://www.ifla.org/files/hq/papers/ifla75/94-cordes-en.pdf> (utolsó letöltés: 2009. június 10.).

Gilster, Paul (1997): *Digital literacy*. New York: Wiley.

Goldhaber, Michael. H. (1996): *M.H. Goldhaber's Principles of the new economy*.
<http://www.well.com/user/mgoldh/principles.html> (utolsó letöltés: 2009. június 11.).

Ferguson, Robert (2002): *Democracy and Media Literacy*. In: Gutiérrez Martín, Alfoso & Hottmann, Armin (eds): *Democracy, Multimedia Literacy and Classroom Practice - A European Experience*. Berlin: Mondial, 7-17.

Greater expectations (2002): *Greater expectations: A new vision for learning as a nation goes to college*. Washington, DC: Association of American Colleges and Universities.

Gutiérrez Martín, Alfoso & Hottmann, Armin (2002): *Democracy, Multimedia Literacy and Classroom Practice. A European Experience*. Berlin: Mondial Verlag

Hobbs, Renee (2006a): *Reconceptualizing media literacy for the digital age*. In Martin, Allan & Dan Madigan (eds): *Digital literacies for learning*. London: Facet, 99-109.

Hobbs, Renee (2006b): *Multiple Visions of Multimedia. Literacy. Emerging Areas of Synthesis*.
<http://www.okhighered.org/otep/reading-conference/hobbs-visions-literacy.pdf> (utolsó letöltés: 2009. június 16.).

Key facts (2003): *Media literacy*. The Henry J. Kaiser Family Foundation, 2003
<http://www.kff.org/entmedia/upload/Key-Facts-Media-Literacy.pdf> (utolsó letöltés: 2009. június 8.).

Koltay Tibor (2006): *Nyílt, közös, művelt. Néhány gondolat az angol nyelvű terminológia magyarításáról. Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*. 53. évf. 9. sz. 423-425.

Koltay Tibor (2007): *Információs műveltség: fogalmak, mítoszok, kommunikáció. Iskolakultúra*. 17. évf. 11-12. sz. 119-129.

Lankshear, Colin & Knobel, Michele, eds (2008): *Digital Literacies: concepts, policies and practices*. Peter Lang, New York, NY

Martin, Allan (2006): *Literacies for the Digital Age*. In Martin, Allan & Dan Madigan (eds): *Digital literacies for learning*. London: Facet. 3-25.

Martin, Allan & Dan Madigan, eds (2006): *Digital literacies for learning*. London: Facet, 2006.

Mendoza, Kelly (2007): *Media Literacy and Invitational Rhetoric. Media Education Lab Working Paper Series*
<http://www.mediaeducationlab.com/> (utolsó letöltés: 2009. június 6.).

Mihailidis, Paul & Hiebert, Ray E. (2005): *Media Literacy in Journalism Education Curriculum. Academic Exchange Quarterly*. Vol. 9, No. 3, 162-166.

Molnár Szilárd et al. (2005): *A hozzáférési pontok humán-infrastruktúrájának fejlesztése, az IT-mentori szakma kialakítása*. www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=811 (utolsó letöltés: 2009. február 26.).

Nagy Ádám (2000): *Információs írástudás és informatikai intelligencia. Új Pedagógiai Szemle*, 50. évf. 4. sz. 34-41.

Thoman, Elizabeth (2003): *Skills & Strategies for Media Education*.
http://www.medialit.org/reading_room/pdf/CMLskillsandstrat.pdf (utolsó letöltés: 2009. június 22.).

Varga Katalin (2008): *Bevezetés*. In: Varga Katalin (szerk.): *A 21. század műveltsége: E-könyv az információs műveltségről*. Pécs: PTE FEEK Könyvtartudományi Intézet. <http://mek.oszk.hu/06300/06355> (utolsó letöltés: 2009. június 7.).

Varga Katalin, szerk. (2008): *A 21. század műveltsége: E-könyv az információs műveltségről*. Pécs: PTE FEEK Könyvtartudományi Intézet, <http://mek.oszk.hu/06300/06355> (utolsó letöltés: 2009. június 7.).

Wallis, Jake (2008): *Cyberspace, information literacy and the information society. Library Review*, Vol. 54, No. 4, 218-222.

Ward, Dane (2006): *Revisioning information literacy for lifelong learning. Journal of Academic Librarianship*. Vol. 32, No. 4, 396-402.

Zsák Judit (2008): *A műveltség fogalmának eredete és értelmezésének változásai*. In.: Varga Katalin (szerk.): *A 21. század műveltsége: E-könyv az információs műveltségről*. Pécs: PTE FEEK Könyvtartudományi Intézet).
<http://mek.oszk.hu/06300/06355> (utolsó letöltés: 2009. június 7.).

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>
Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Média kutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

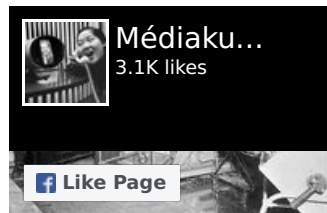
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2009 tél

Magyarország

[Szikora József:](#)

Otthon leszek-e általa? Alternatív gondolatok a médiáról

A Médiakutató a magyar sajtót és médiát gyakorlati oldaláról ismerő vezető szerkesztőket, újságírókat kíván megszólaltatni a hazai újságírás jelenlegi állapotáról, legfontosabb problémáiról, azok okairól, valamint a sajtó lehetséges és kívánatos fejlődési irányairól. A különböző álláspontok megjelenítésén túl célunk azok ütköztetése is, ezért helyet kívánunk biztosítani a már megjelent véleményeket opponáló írásoknak. Első összeállításunkat 2008. téli lapszámunkban közzeltük. Ez alkalommal Szikora Józsefnek, a Magyar Katolikus Rádió szerkesztőségvezetőjének, a Katolikus Újságírók Szövetsége elnökének írását közöljük.

A „kívülállók” médiáról szóló értékelései igen gyakran elmarasztalók. Azok pedig, akik „csinálják” a médiát, s első közelítésben ide értem az alkotókat és a tulajdonosokat egyaránt, kevésbé a médiáról, annál inkább a média által beszélnek, s alapvetően fittyet hánynak a kritikának. És nemcsak a kritikát, mindenféle társadalmi aggodalmat, hagyományt és emberi érdeket is figyelmen kívül hagyva ügyködnek. Úgy tűnik, e pillanatban semmi sem szab határt annak, hogy a média kizárólag a saját érdekei szerint alakítsa a saját terepét – ráadásul nemcsak azt, hanem a társadalmat, magát az embert is a maga képére formálja. Legalábbis ez a látszat. Valójában azonban – mint utaltam rá – nem is a média, hanem a médiát birtokló, az azt használók képesek a média által korábban soha nem látott módon és mértékben befolyást gyakorolni a társadalomra. Ez a befolyás az esetek túlnyomó többségében káros. Káros a befogadóra, a médiát sajnos csak fogyasztó, de általa nem gyarapodó közösségre, de annál hasznosabb a tulajdonosi kör számára. Csakhogy ez a haszon sokkal kevésbé a jól végzett munka örömét, a „tettem valami hasznosat, jót, értékeset” érzetét jelenti, mintsem – szinte kizárólag – a pénzben, a politikai, a gazdasági befolyásban megnyilvánuló hasznot. Azaz – pontosítva kissé a gondolatmenetünk első mondatát – azt kell mondanunk, hogy a médiáról szóló értékelések vagy többnyire elmarasztalóak, vagy kizárólag mint piacot, piaci tényezőt tekintik a médiát, s e vonatkozásban a profittermelő képessége szerint ítélik meg.

A média azonban – önmagában – sem nem jó, sem nem rossz, hanem lehetőség. Érdemes egy kissé megállnunk e tulajdonképpen közhelyszerű állításnál, és röviden áttekinteni egy, a közönség és a szakma által is valószínűleg csak kevésbé ismert felfogást korunk médiájáról. Ez a katolikus egyházé, amely első közelítésben egyáltalán nem bírálja, éppen hogy csodálatosnak nevezi ezt az emberiség történetében viszonylag új jelenséget.

A II. vatikáni zsinat 1963-ban keletkezett „Inter mirifica” kezdetű dekrétuma a médiáról, a tömegtájékoztatási eszközökről szól. Miért tartja csodálatosnak az egyház a médiát? Mint az „Inter mirifica” írja, azért, mert *egyaránt képes hozzájárulni az emberi szellem pihenéséhez és kiműveléséhez, valamint Isten országának a terjesztéséhez és megszilárdításához.* Sajnos azonban azt is tudja az egyház, hogy a média az ember romlására is használható. A Szent Zsinat – így a dekrétum – mindazonáltal bízik abban, hogy *a média által előterjesztett tanítás nemcsak a krisztushívók üdvösségét, hanem az egész emberi közösség haladását is szolgálni fogja.* Óriási perspektíva ez, s álláspontom szerint éppen ehhez volna helyes igazítani a médiában dolgozók, a média alkotóinak és tulajdonosainak a felelősségét: munkálkodásuk eredménye vagy romlás lesz, vagy haladás és üdvösség.

Az egyház médiáról szóló tanításának három legfontosabb dokumentuma a már említett „Inter mirifica” (1963), a „Communio et progressio” (1971) és az „Aetatis novae” (1991). Ezek szerint az újságírók mellett az írók, a színészek, a szerkesztők, a gyártók, a kritikusok, de még a lapterjesztők, a filmkölcsonzők és -forgalmazók is osztoznak a média erkölcsi felelősségében. (Megjegyezzük, hogy a zsinat idején nem ismerték még az internetet, a mobiltelefont és a XXI. század elején elérhető közelségbe kerülő digitális műsorszolgáltatást sem, ma azonban az eme eszközökkel dolgozók, s mint majd kitérünk rá, az ezeket használók felelőssége is az előbbieket mellé sorolandó.) E felelősség legfontosabb mértékeként a *közjót* nevezi meg az egyház. A közjót, amelyről egy másik szentszéki dokumentum, XXIII. János pápa „Mater et magistrae” kezdetű enciklikája ezt mondja: *a közjó magában foglalja a társadalmi élet azon feltételeinek az összességét, amelyekkel az emberek a saját maguk tökéletesítését teljesebben és könnyebben elérhetik.* Megjegyzem, hogy a közjó ilyen módon történő meghatározása nehezen volna párhuzamba állítható a médiatulajdonosok határtalan gazdagodásával, a médiasztárok, a celebek ostobaságának

térnyerésével, de a politikusok megnyilatkozási terepének növekedésével sem! A médiaszereplők legfontosabb feladata úgy egyeztetni a művészeti, a gazdasági és a politikai szempontokat, hogy azok soha ne ellenkezzenek a közjával. Különös figyelmet, az egyházi dokumentumok szerint *kellő tiszteletet* igényelnek a vallásos témák, és helyes, ha ezeket „komoly és tapasztalt személyek” jelenítik meg a médiában. Ugyancsak fokozott figyelem, az egyházi tanítás szerint *sajátos védelem* illeti meg a sajtó, a média részéről a fiatalokat. A fiatal korosztály jelentős részt képvisel a médiafogyasztók között, s egyaránt szüksége van látványosságra, tisztességes szórakozásra, valamint szellemi-lelki fejlődésre, műveltségének gyarapítására. Ez az igény eleve komoly feladatot ró a média alkotóira, nem is beszélve arról, hogy a fiataloknak sajátos védelemben kell részesülniük a nekik ártalmas sajtótermékekkel és látványosságokkal szemben.

Tudjuk, hogy a mai média óriási adósságot halmozott fel e tekintetben (is), azaz korántsem felel meg a fiatalság védelmével kapcsolatos, nemcsak egyházi, hanem egyszerűen „normális”, „hétköznapi” igénynek.

Itt ejthetünk szót az állam szerepéről, a közhatalomnak a médiával kapcsolatos felelősségéről. Elsődleges feladat e tekintetben az információhoz jutás valódi és jogos szabadságának a biztosítása. Egyszerűbben szólva az államnak garantálnia kell a sajtószabadságot, amely az egyház tanítása szerint a társadalom haladásának kiemelkedően fontos kelléke. Világos és egységes szemlélet szükséges ennek a teljesüléséhez, olyan, amely magában foglalja a polgárok jóléte fölötti örökösödést, az egyének és a csoportok szabadságának biztosítását, ugyanakkor biztosítékokat is arra nézvést, hogy a médiában dolgozók és a médiatulajdonosok ne élhessenek vissza azzal, hogy eszközeik révén tömegek gondolkodását, a közbeszéd témáját képesek befolyásolni.

Ritkán kerül napirendre, ezért külön is hangsúlyoznunk kell, hogy a médiával kapcsolatos felelősség nemcsak az újságíróé, nemcsak a műsorok készítőié, és nem elégedhetünk meg azzal sem, hogy az államot, a médiahatóságot tesszük felelőssé azért, amit mi nézünk, hallgatunk, olvasunk. Az egyházi tanítás kiemeli, hogy *sajátos kötelezettségeik vannak mindazoknak, akik mint olvasók, nézők vagy hallgatók személyes, szabad döntés alapján befogadják a tömegtájékoztató eszközök hatásait*. Ők: a befogadók, a médiafogyasztók azok, akik „éhezve és szomjúhozva az igazságot” nézik a tévét, hallgatják a rádiót, interneteznek, videóznak. Nagy jelentősége van e tekintetben annak, hogy a befogadók mértéktartóan és fegyelmezetten használják a médiát, és *megértsék* mindazt, amit olvasnak, látnak, hallanak. Kérdés persze, hogy az alkotónak szándékában áll-e, hogy a közönség értse, és jól értse a mondanivalóját. A befogadónak azonban legalább annyira kötelessége ez, mint a szerzőnek. Külön tanulmány tárgya lehetne, hogy az ifjúság érti-e a média üzeneteit, felfogja-e a mélyebb, áttételes tartalmakat, megérzi-e, ha félre akarják vezetni, be akarják csapni, olyasmire akarják rávenni, ami káros a számára, amire magától, a média nélkül nem is gondolna. A befogadó felelősségével kapcsolatban érdemes megjegyeznünk: az ifjú korosztály médiaértésének záloga, hogy ne egyedül, és ne is csak a kortársai közegeiben, hanem érett személy társaságában találkozzon a médiával. A látottakat, hallottakat, valamint az olvasmányélményeket is – amelyek fontosabbak az audiovizuális média által nyújtott élményeknél – meg tudja beszélni, a kortársai mellett, szülővel, tanárral, urambocsá' pappal, idősebb csoportvezetővel. Óriási e tekintetben a felnőtt korosztály felelőssége! A médiaszabályozás első és semmilyen más módon meg nem valósítható lehetősége otthon, a családban, az iskolában van.

Álláspontom szerint a média, az újságíró, a szerkesztő, a műsorvezető felelőssége szempontjából a legfontosabb kérdés az, akarja-e, hogy értsék a mondanivalóját, illetve, hogy mit akar megértetni. Az igazságot tekinti-e a szabadság zálogának? (vö. *Jn 8,32*: „Az igazság szabaddá tesz!”) Mit ért azon, hogy *haladás, társadalmi haladás*? Honnan, hova jut el a befogadó egy-egy cikket olvasva, műsört nézve vagy hallgatva? Az egyházi tanításban említett haladás nem lehet más, mint javulás, egyre jobbra válás, egyre több, egyre alaposabb ismeret a világról, az emberről, és egyre érettebb, egyre jobb döntés az életről, az életünkről. Az újságíró, a műsorkészítő, a webszerkesztő és a blogoló egyaránt akkor áll a hivatása magaslatán, ha ebben akar és tud segítséget nyújtani a közönsége számára. Ha képes mondanivalót és műfajt találni ahhoz, hogy a befogadó minél szabadabban és minél jobban dönthessen a saját és a közössége dolgairól, ha megtalálja ehhez a legfontosabb híreket, információkat. Ha képes segíteni az élet minden területén a politikai állásfoglalástól kezdve a pénzügyi-gazdasági szempontokon, a kultúra, a művészet, a szerelem, a barátság, a család, a bánat és az öröm dolgain át egészen addig, hogy miként tudnánk – éppen az olvasott cikk, látott-hallott műsor segítségével is – egy kicsivel jobban szeretni a szüleinket, feleségünket, férjünket, barátainkat, munkatársainkat, sőt az ellenségeinket is. A jó média arról is szól, hogy hogyan lehetne egy jobb szavunk kamasz gyermekünkhöz, miként arról is, hogyan vezethetnénk jobban, gazdaságosabban a háztartásunkat, s arról is, hogy milyen szempontokat vegyünk figyelembe a szavazáskor, ha valóban elköteleztettek vagyunk a közösségünk és annak haladása ügyében. Mindezt az egyház tömörebben úgy fogalmazza meg, s ismét az „Inter mirificá”-t idézem: *a média teljesítménye a szerint ítélni lehet, hogy az adott területen mennyire szolgálja a közjót*.

A mai média többsége azonban mit akar szolgálni? A hasznot, semmi mást, csak a hasznot. A médiahaszon természetesen nemcsak pénz, sőt gyakran nem is az elsősorban, hanem politikai tőke, befolyás, ismertség és hasonlók. Hol van már az az idő, amikor a fűszereshez betérve csinos polcokon gusztusos árukat láttunk, a tulajdonos köszönt, és kedvesen érdeklődött a hogylétünk felől. Annak a boltnak, annak az „üzletnek” még az volt a célja, hogy mindenki jól járjon: az eladó is, a vevő is. Természetesen ott is keletkezett haszon, de azt mindkét fél elkönnyvelhette. A mai média azonban már nem csinosítja – a vevő ízlésére is tekintettel – a polcokat, hanem azt mondja: az fog neked tetszeni, amit én akarok, azt fogod szépnek, igaznak hinni, amiről én mondom, hogy az. Ráadásul olyan a portékája, amelyre az embernek valójában nincs is szüksége. Tejre, kenyérré még szükségünk van (szükségünk volt), a régi fűszeresnél még a léthez fontos dolgokat kaptuk meg, de ki ne tudna élni valóság show-k, tragédia-hírek és idióta műsorvezetők bárgyúságai nélkül? Bátortalanul – vagy ki tudja, a mai körülmények között nagyon is bátran – megjegyzem: az istenített piacot is torzíttja, hogy jelentős médiatartalmakhoz ingyen juthat hozzá a fogyasztó. Tudjuk, a reklámnyomás, a nagypolitikán is átható lobbierdekek megjelenése általában szűkíti az állampolgár, a fogyasztó döntési, választási lehetőségét. A boltban élénk tett áruért azonban fizetünk, és

ha nem tetszik, mondhatjuk, hogy vacak, nem kell, legalábbis ennyiért nem. A média egy része, még hozzá jelentős része viszont a fogyasztó szempontjából ingyenes, és ez oly erős csábítást jelent, amelynek csak fejlett öntudatú, gondolkodó ember képes ellenállni. De hol terem ma fejlett öntudatú, gondolkodó ember, amikor az iskolában is inkább csak „kompetenciáról” beszélnek, Arany, Móricz, Weöres pedig lekerül a napirendről, de újabban a matematika, a fizika és a biológia is. Aki pedig a kereskedelmi tévéken vagy a blogokon iskolázódik, az végképp kevés eséllyel indulhat az árnyalt, széles látókörű gondolkodás, a megfontolt döntések bajnokságán. A „bátor” megjegyzés tehát arra irányul, hogy egy új médiaszabályozás törölje el a tartalmakhoz való ingyenes hozzáférés lehetőségét. Egyedül a közszolgálat lehet ez alól kivétel, de az ezt – részben – finanszírozó készülékhasználati díjat ugyancsak vissza kellene állítani. Az úgynevezett kereskedelmi tartalmak igénybevételéért pedig fizessen a fogyasztó is, legalább részlegesen helyreállítva e tekintetben a piacot. Jelenleg ugyanis a fogyasztó közvetlenül nem, csak a hirdető fizet a kereskedelmi tartalomért.

Végezetül néhány szó a műfajokról. Ami ezeket illeti, szomorúan kell látnunk, hogy a mai média – miközben az eszközparkját tekintve gazdagodik – egyre kevésbé él azon műfajok lehetőségeivel, amelyek már beváltak az írásomban vázolt célokért való munkálkodásban. A jó média akkor sem olcsóságot kínál, ha szórakoztat, nem mások által megrágott falatot próbál legyömöszölni a befogadó torkán. Olyan út bejárására tesz ajánlatot, amely az olvasótól, a nézőtől is kíván valamelyes erőfeszítést. Jutalomként nem kikapcsolódást, éppen ellenkezőleg: az élet dolgaiba való bekapcsolást helyezi kilátásba. Még a szórakoztatás által is. Kosztolányi Dezső *Boldog szomorú dala* után szabadon: Van már kenyérem – jó esetben azt mondhatom: van még... – van kertem, feleségem. Rám ismernek az utcán, villanyom van, tárcám is, bár kövérnek nem mondható. Van tollam, ceruzám, úti bőröndöm, van telefonom, s tévém is van, meg internetem, digitális set-top boxom. De a lényegen ez sem változtat, sem a tévé, sem a set-top box. Kosztolányi kérdése egy kicsit a médiára is vonatkoztatva így hangozhat: Itthon leszek-e e világban a média által – és ami még fontosabb: otthon leszek-e általa az égben? S a válasz nemcsak a médián múlik, hanem elsősorban rajtam, rajtunk.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

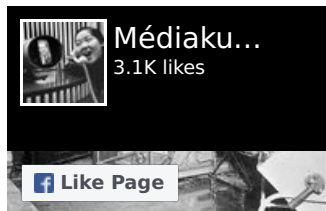
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2009 tél

Kritika

[Pogácsás Anett:](#)

Koltay András: A szólásszabadság alapvonalai

- magyar, angol, amerikai és európai összehasonlításban

„...neveld lelked kérlelhetetlen igényérzetre. Ez a legfontosabb. A tömegek világa csak mohó, de nem igényes. Te maradj mértéktartó és igényes” (Márai Sándor: Fűves könyv).

Abban a világban, amely Márai szerint „egyre jobban hasonlít egyfajta Woolworths-áruházra, ahol egy hatosért megkapni mindent, silány kivitelben, ami az élvező hajlamú tömegek napi vágyait gyorsan, olcsón és krajcáros minőségben kielégítheti”,¹ nagy örömmel tölti el az ember szívét, ha igényes és értékes művet vehet a kezébe. Koltay András nemrégiben megjelent könyve vitathatatlanul ezek sorát gyarapítja.

A vaskos kötetben a szerző olyan témakör kidolgozására vállalkozott, amelynek alapvető elvei itthon még korántsem mondhatók kiforrottnak. Az alapos és komoly elméleti megalapozottságú fejezetek a leggyakrabban előforduló problémákon túl az eddig egyáltalán nem vagy csupán érintőlegesen tárgyalt kérdések átfogó elemzését is tartalmazzák. „A szerző fiatal, de a tárgyban elérte, hogy máris a hazai élvonalba tartozzanak megnyilvánulásai, a jogirodalom egyik legjobb, legelismertebb szakembere vált belőle a szólás- és vélemény szabadság területén” – méltatja a könyv előszavában egykori tanítványát Zlinszky János, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professor emeritusa, nyugalmazott alkotmánybíró.

A könyv egyik nagy érdeme a benne uralkodó terminológiai tisztaság. A tudatosan és megindokoltan választott kifejezések mindig precízen illeszkednek az egyes fejezetek által tárgyalt témákhoz, hogy végül kerek egészet, logikailag zárt rendszert alkotva tegyék világossá és érthetővé az egész vizsgált területet. Ez azért is nagy vívmánya a kötetnek, mert az e kérdéskörrel a gyakorlatban vagy akár a tudományos életben foglalkozók pontatlan, néhol véletlenszerűen használt kifejezései, fogalmi gyakorta okoznak zavart vagy egyenesen félreértést. A tudatosság e tekintetben már a címválasztásban megmutatkozik: a szerző a „szólásszabadság” kifejezést használja, majd az egyes fejezetekben teljesen világossá teszi a témához kapcsolódó egyéb kategóriák (vélemény nyilvánítási szabadság, sajtószabadság stb.) e kifejezéshez való viszonyát, jelentéstartalmát. Ennek során az is világossá válik az olvasó számára, hogy a szólásszabadsághoz képest mennyire sajátos jellemzőkkel bír a „sajtószabadság” néven ismertté vált alapjog.

Miközben a szerző amellet foglal állást, hogy a szólás- és a sajtószabadság egymástól alapvetően eltér, ismerteti azon álláspontokat is, amelyek szerint e két jog még ma is azonos tartalmú. Ez a hozzáállás az alaposág újabb bizonyítéka: az elsőtől az utolsó sorig arra törekszik, hogy valamennyi szembenálló érdeket és releváns érvet mérlegre helyezzen vizsgálódásai nyomán. Ez nemcsak rengeteg munkát igényel, hanem egyfajta óvatosságot, a kérdéskörre rátelepedni igyekvő napi pragmatizmustól, mondjuk ki kerek: politikától tisztos távolságot tartó objektív szemléletet is.

Pártatlansága azonban nem torkollik közönyösségbe, sohasem szorítkozik az egyes nézetek pusztá ismertetésére: az eltérő álláspontok számba vétele és taglalása mellett saját nézeteit is kifejti, sőt határozottan és egyértelműen foglal állást a szólásszabadság morálisan megalapozott értelmezése mellett. S habár maga is látja, hogy szándékolt távolságtartása az egyes kérdéskörök kapcsán „időnként szükségszerűen meg-megbicsaklik kissé”, mégis sokat elárul a szerző által a bevezetőben megfogalmazott alábbi néhány sor:

„...a szembenálló véleményekben eltérő világnézetek, de legalábbis a helyesen működő társadalom alapjait érintő filozófiai felfogások csapnak össze. Ha legalább az elméleti (köztük a szólásszabadságról folytatott) vitákból sikerülne kizárni a napi érdekeket és beidegződött elfogultságokat, és szintiszta erkölcsi alapállásból vitatkoznánk az eltérő nézetek képviselőivel, morális érveket szembeállítva más morális érvekkel, kölcsönösen engedve egymásnak: nem az lenne a kérdés, hogy a jó vagy a rossz megoldás mellett döntünk-e, hanem hogy a »jó« és a »jó« közül melyiket válasszuk.”

Az eltérő álláspontok ismertetése, az objektív szemlélet már csak azért is különösen fontos, mivel a

szólásszabadság maga is többféle érdeket véd, és magának is többféle érdekre kell tekintettel lennie. A szabadság, az emberi méltóság és a közérdek egymáshoz való viszonya az egyes jogrendszerekben egészen sajátos módon alakult, így a szerző által választott összehasonlító megközelítés nemcsak kézenfekvő, hanem rendkívül tanulságos is. A szólásszabadság eltérő eszközök útján és különböző mértékben élvez védelmet az angol, az amerikai és az európai, strasbourgi jogrendszerekben – ezeket az eltéréseket részletes, impozáns mennyiségű irodalmat és jogesetet feldolgozó fejezetekben világitja meg a szerző.

A könyv „általános részeként” is funkcionáló első öt fejezet máris a teljesség érzésével ajándékozza meg az olvasót, s különösen igaz ez a sajtószabadságról szóló, egyedülállóan alapos és súlyos kérdéseket taglaló részre. Olyannyira, hogy ez a fejezet akár egy önálló kötet alapja is lehetne, hasonlóan a szakirodalom korábbi, alapvető műveihez.² Ez a teljességérzés azonban szerencsére nem jelenti azt, hogy egyúttal a könyv végére is értünk, hiszen ezután következik az igazi csemegeként is szolgáló „különös rész”: önálló fejezetek szólnak a személyiségvédelem, a gyűlöletbeszéd, az erkölcsvédelem és a reklámjog szólásszabadsághoz való viszonyáról is. Így természetesen terítékre kerülnek a múltban legtöbbször felmerült alapkérdések, mint a közéleti szereplők hírnévvédelmének, a magánszféra megoltalmazásának egyes kérdései, a sajtó mozgásterének határai; de egészen sajátos kérdéseket is tárgyal (mint például a blaszfémia megengedettsége, a holokauszttagadás tiltása).

Bármelyik témáról legyen is szó, a szerző következetesen ismerteti a fellelhető, egymásnak többnyire gyökeresen ellentmondó nézeteket és a joggyakorlat során felbukkanó újabb nehézségeket egyaránt. Éppen ezért a kötet kézikönyvként is kiválóan alkalmazható, és a további kutatások stabil, szinte már nélkülözhetetlen alapjaként szolgál. Ezt a funkciót a számos különböző mutató, a kimerítő bibliográfia, a legfontosabb internetes honlapok számba vétele és az ajánlott további olvasmányok listája is nagyszerűen szolgálja.

Koltay András azonban nem a „könyvtárak mélyére” szánja művét, nem akar a pusztán öncélú tudományos fejtegetések szintjén megragadni. Tisztában van azzal, hogy a „szólásszabadság mindenkori állapota a jogrendszer egészéről ad hű keresztmetszetet, tekintettel a felmerülő kérdések sokszínűségére, amelyek szinte valamennyi jogágot érintik, ezen felül pedig a társadalom, de legalábbis a közélet aktuális helyzetét is híven tükrözik”. Éppen ezért a magyar tudományos életben és a joggyakorlatban eddig még kiforratlan, elemzés vagy értékelés nélkül maradt kérdésekről is nyíltan és határozottan foglal állást, a buktatókra és a komoly veszélyekkel járó területekre is minduntalan felhívja az olvasó figyelmét.

A könyvben tárgyalt, vitatott és gyakran félreértelmezett problémák kényes kérdéseinek megválaszolásakor a szerző a szólásszabadság egy korlátozott, a különböző érdekek kiegyensúlyozására épülő, morálisan megalapozott értelmezéséből indul ki. Ebből a szempontból különösen értékes a közérkölc és a szólásszabadság viszonyával foglalkozó fejezet, hiszen ezt a kérdést nemcsak az egyes jogrendszerek közelítik meg eltérően, hanem a témában született filozófiai nézetek, elméleti fejtegetések között is könnyen elvesztheti a fonalat a felületes szemlélő. Gyakorlati szemmel pedig néha egyenesen megközelíthetetlennek, megfoghatatlannak tűnik a közérkölc fogalma, ebből adódóan pedig ezen a jog által szabályozni kívánt területen valóban komoly kihívást jelent az érdekek kiegyensúlyozása, sőt a fogalmaknak a tisztázása is. A különleges kérdéseket boncolgató alfejezetek (a művészet szabadsága, a társadalmi morál, a nők védelme, korlátozás a társadalmi felháborodás miatt) után a szerző arra figyelmeztet, hogy bár a jog nem lehet a társadalom „nevelésének” kizárólagos eszköze, azonban éppúgy hiba lenne azt feltételezni, hogy a társadalmi morál megerősítésében, támogatásában egyáltalán nem kaphat szerepet.

A gyűlölködő kifejezések (gyűlöletbeszéd) korlátozhatóságára vonatkozó érvek és ellenérvek gondos számba vétele is érdekes eredményre vezet. A szerző arra világít rá az e témának szentelt fejezetben, hogy a felhozható érvek többségére éppen azok kétélűsége jellemző: „legtöbbjük mind a szólásszabadság szigorítása, mind pedig annak széles értelmezése mellett is felsorakoztatható”. Ez pedig újfent az erkölcsi alapokon nyugvó, a szólásszabadság korlátozott, de realista megközelítésének szükségességét igazolja; nem dönthetünk véletlenszerűen a rendelkezésre álló érvek felhasználhatóságáról. Ahogyan Zlinszky János fogalmaz előszavában:

„...az igazság nem többségi kérdés. [...] Társadalmi érdekünk, hogy az objektív igazságra építsük magán- és közvélekedésünket, magán- és közösségi terveinket, céljaink megfogalmazását, meghatározását. Erre csak olyan társadalomban lehet eljutni, amely érti, elfogadja, tiszteli a szólás és a vélemény szabadságát, mint az igazság megelégedésének közösségi útját, de sem el nem túlozza, sem mindenhatónak nem tünteti fel, hanem alázattal veszi tudomásul akár a saját, akár a csoport részéről elképzelhető, ezért mérlegelendő tévedés lehetőségét.”

Természetesen a szólásszabadság átfogó tárgyalása nem előzmények nélküli a honi szakirodalomban (gondoljunk csak Halmai Gábor 1994-ben és 2002-ben³ vagy Sajó András 2005-ben⁴ megjelent műveire), jelen könyvet azonban naprakészsége, aktualitása és rendkívül szerteágazó tartalma mindenképp kiemeli a témában fellelhető eddigi munkák közül. A szerző igyekszik eloszlatni néhány régi berögződést a sajtó társadalmi szerepével és a szabályozását megvalósító joganyag megfelelő kialakításával, valamint az állami szerepvállalás helyes meghatározásával összefüggésben is, és igyekszik napjaink gyökeresen megváltozott viszonyaihoz igazodva értelmezni a sajtószabadság tartalmát, jelentését:

„Az állam ma már elsősorban nem azért »veszélyes«, mert képes szűkíteni a kimondhatóság határait, hanem azért, mert a deregulációs folyamatok következtében a mai sajtó – saját jellegzetességei, irányultsága miatt – önszántából nem kívánja/nem képes ellátni demokratikus feladatait. Az állam kivonulása a területről szintén erőteljes beavatkozásnak minősül! Hiszen neki pontosan tudnia kell, hogy ezzel a sajtótulajdonosok és a hirdetőik magánérdekei érvényesülésének enged szabad teret, ami képes jelentősen eltorzítani a szólás- és sajtószabadság valós értelmét.”

Ugyanezek – tehát a szabályozás kezdete óta jelentősen megváltozott társadalmi és egyéb körülmények – az okai

annak, hogy a reklám és a szólásszabadság viszonyát részletező fejezet is számos olyan, különlegesnek mondható kérdéssel foglalkozik, mint például a reklámok és a közügyek összefüggései vagy a politikai és a vallási reklámok. Határterületekkel itt is bőségesen találkozhatunk, és a különböző érdekek már többször említett súlyos egymásnak feszülése a reklámok sajátos világában is komoly nehézségeket okoz.

A könyvnek azonban nemcsak a magyar szakirodalomban eddig alapos tárgyalás nélkül maradt részei lebilincselően érdekesek. A szólásszabadság alapvonalain úgy vezet végig bennünket a szerző, hogy szinte észrevétlenül mélyülhetnek el bennük a témával most ismerkedők, míg a szakavatott, a kérdéskörrel régóta foglalkozó szakemberek is elégedetten fogják lapozgatni a kötetet, egyebek között a számos érdekes jogesetnek és háttér információnak, a néhol egészen szokatlan megközelítésnek és az egyes kérdések teljes körű feltérképezésének köszönhetően.

Mindezeket túl azonban a szerző stílusának köszönhetően mutatkozik meg a legszebb és legáthatóbb formában a művet jellemző igényesség. A számos – legkevésbé sem költői – kérdés felvetése nemcsak az olvasó lankadatlan figyelméről gondoskodik, hanem lehetővé teszi azt is, hogy lépésről lépésre együtt gondolkodjunk a szerzővel. Természetesen ezt a korábban már említett objektív hozzáállás, az eltérő álláspontok világos leírása, a történeti fejlődés érzékeny és pontos ismertetése, a jog mellett a társadalmi és egyéb tényezők figyelembe vétele is tovább erősíti.

Márai Sándor mottóként idézett gondolata a következőképpen folytatódik: „Te válogass. Ne finnyásan és orrfintorgatva válogass, hanem szigorúan és könyörtelenül. Nem lehetsz elég igényes erkölcsiekben, szellemiekben. Nem mondhatod elég következetesen: ez nemes, ez talmi, ez érték, ez vacak.” Az elemzett mű rávilágít arra, hogy ha ezzel a szemlélettel közelítünk a szólásszabadság kérdésköréhez is, akkor annak terjedelmét, jelentéstartalmát, közösségi szerepét nem az elfogultságok vagy a régi berögződések alakítják majd – a jog határai valamennyi érdek, nézőpont és lehetséges irányvonal megismerését követően, a korlátozás realisztikus szükségességét figyelembe véve, a többi alapjoggal szerves összefüggésben, erkölcsi alapon határozhatóak meg. (Koltay András: *A szólásszabadság alapvonalai – magyar, angol, amerikai és európai összehasonlításban*. Századvég Kiadó, Budapest, 2009, 816 old. ISBN 978 963 7340 37 6, ára: 4998 Ft)

Lábjegyzetek

- 1 Márai Sándor: *Füves könyv* (Az igényről). Helikon, Budapest, 2006, 145. o.
- 2 Például Székely László: *Magyar sajtó- és médiajog*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 2007.; Gálik Mihály-Polyák Gábor: *Médiaszabályozás*. Kjk-Kerszöv, Budapest, 2005.
- 3 Halmai Gábor: *A vélemény szabadság határai*. Atlantisz, Budapest, 1994., uő: *Kommunikációs jogok. Új Mandátum*, Budapest, 2002.
- 4 Sajó András: *A szólásszabadság kézikönyve*. Kjk-Kerszöv, Budapest, 2005.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>
Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

